

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

На правах рукопису

РАШКОВСЬКА ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 329:352.07:364.467

ГРОМАДЯНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

25.00.01 – теорія та історія державного управління

дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата наук з державного управління

Науковий керівник –
Ребкало Валерій Андрійович,
доктор філософських наук,
професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОБ’ЄКТ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	14
1.1. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття “комунікація”	14
1.2. Сутнісна характеристика та етимологія поняття “соціальна комунікація”	29
1.3. Громадянська комунікація як невід’ємний фактор демократизації суспільного життя та державного управління	46
Висновки до розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ТА СПОСОБИ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ	77
2.1. Системоутворювальні фактори та форми становлення громадянської комунікації	77
2.2. Моделі громадянської комунікації в країнах Західної Європи	96
2.3. Роль інформаційно-комунікативних технологій в розвитку громадянської комунікації в країнах Західної Європи	119
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ	138
3.1. Стан комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні	138
3.2. Системні передумови посилення впливу громадянської комунікації в Україні	162

3.3. Основні напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні.....	181
Висновки до розділу 3.....	202
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	256

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ
І ТЕРМІНІВ

- ГК – Громадянські комунікації
- ГО – Громадські організації
- ЗМІ – Засоби масової інформації
- ЄК – Європейська Комісія
- ІГС – Інститути громадянського суспільства
- ІКТ – Інформаційно-комунікативні технології
- НУО – Неурядові організації
- ОВВ – Органи виконавчої влади
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи
- ПВУ – Міжнародна ініціатива “Партнерство “Відкритий Уряд”
- РОП – Регуляторна оцінку впливу
- ТАІЕХ - Технічна допомога у сфері обміну інформацією

ВСТУП

Актуальність теми. Важливість та необхідність ґрунтовного дослідження обраної теми полягає в тому, що широке застосування різноманітних форм і способів громадянської комунікації, вільний доступ громадян до інформації на всіх етапах прийняття рішень та функціонування центральних і місцевих органів управління, участь інститутів громадянського суспільства в роботі експертних, дорадчих, консультативних громадських рад щодо вираження та захисту прав і свобод громадян, громадський контроль, безпосереднє електронне отримання державних послуг тощо є важливими факторами демократизації державного управління. Адже йдеться про усвідомлену орієнтацію на нові цінності – особи та колективу, їх конкретну участь у демократичній організації життя держави й суспільства. Головним у цьому контексті є те, що раціональний консенсус громадянського суспільства і держави – це чинник універсального громадського дискурсу і стратегічний ресурс демократичного розвитку. Отже, громадянська комунікація у світлі демократизації державного управління набуває особливого значення як для органів державної влади, так і для інститутів громадянського суспільства в Україні.

Поняття “комунікація” в сучасній науці є досить широковживаним. Значний вплив на його розуміння справили західноєвропейські дослідники: Ч.Кулі, П.Лазарсфельд, Г.Ласуел, М.Мак-Люен, Е.Ноель-Нойман, Р.Парк, Ю.Хабермас та ін. Комунікацію вони розглядали в широкому контексті: як систему, у якій здійснюється процес взаємодії та використовуються способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати й приймати різноманітну інформацію.

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем упровадження комунікативних концепцій та технологій на пострадянському просторі зробили відомі науковці, зокрема: Г.Бакулєв, М.Василик, І.Дзялошинський, Л.Землянова, Т.Науменко, А.Соколов, А.Черних, Ф.Шарков.

У межах вітчизняної науки державного управління концептуальні засади теорії комунікації, питання розвитку масової й громадянської комунікації, зв'язків із громадськістю знайшло своє відображення в роботах таких учених, як: О.Антонова, Е.Афонін, В.Бебик, М.Білинська, Т.Бутирська, О.Валевський, Т.Василевська, В.Голубь, Л.Гонюкова, Н.Грицяк, Н.Гудима, В.Гурковський, О.Дмитренко, Н.Дніпренко, В.Іванов, В.Карлова, Л.Климанська, В.Козаков, В.Королько, В.Куйбіда, М.Логунова, Д.Неліпа, І.Пантелейчук, О.Петроє, Г.Почепцов, О.Пухкал, В.Ребкало, В.Різун, Є.Романенко, А.Савков, С.Серьогін, Г.Ситник, І.Сурай, С.Телешун та ін.

Аналіз наукових напрацювань зарубіжних і вітчизняних учених свідчить, що, незважаючи на те, що поняття “комунікація” є предметом дослідження й використання достатньо великого кола природничих і гуманітарних наук, питання щодо функціональних особливостей комунікації та демократичного ресурсу системного впливу на ефективну взаємодію органів державної влади й громадськості поки що не знайшли свого комплексного вирішення в науці державного управління. Крім того, проблема впливу громадянської комунікації на становлення та розвиток демократичного державного управління в Україні відповідно до європейських демократичних стандартів ще не стала особливим об'єктом наукових досліджень. Отже, актуальність, теоретичне й практичне значення та недостатня розробленість цієї тематики визначило науковий інтерес автора до теоретико-методологічного обґрунтування стратегічного впливу громадянської комунікації на демократичний розвиток державного управління в Україні та розробки пропозицій щодо його посилення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною наукового плану діяльності кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентові України (далі – Національна академія). Дисертаційне дослідження виконувалося згідно з програмою комплексного наукового проекту Національної академії “Державне управління та місцеве самоврядування” за темами науково-

дослідних робіт “Державна політика і демократичне урядування: сутність і механізми взаємодії” (ДР № 0113U002442) та “Аналіз державної політики” (ДР № 0115U004062), у процесі виконання яких дисертантом визначено та проаналізовано сутність громадянської комунікації як демократичного ресурсу державного управління, а також досвід і системоутворювальні фактори й моделі впровадження громадянської комунікації в систему державного управління в країнах розвиненої демократії.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління та розробці пропозицій щодо застосування отриманих результатів у функціонуванні державного управління в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- здійснити теоретичну ідентифікацію понять “комунікація”, “соціальна комунікація”, “масова комунікація” та їх складових у контексті сучасних дослідницьких підходів;
- установити атрибутивно-системні властивості громадянської комунікації в державному управлінні;
- узагальнити досвід та дослідити системоутворювальні фактори й моделі впровадження громадянської комунікації в державному управлінні в країнах розвиненої демократії;
- визначити роль інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку громадянської комунікації в країнах європейського співтовариства;
- охарактеризувати наявний стан і системні передумови посилення комунікативної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні;
- визначити та обґрунтувати напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію системи державного управління України.

Об'єкт дослідження – державно-громадянські відносини та їх вплив на демократичні перетворення в суспільстві.

Предмет дослідження – громадянська комунікація як стратегічний ресурс демократизації державного управління в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дослідження використано комплекс таких загальнонаукових і спеціалізованих методів, як: історико-системний, що забезпечив можливість узагальнити концепції та підходи до аналізу становлення комунікативних процесів у суспільстві; структурно-функціональний, що дав змогу розглянути складові комунікації в суспільстві, виокремити та встановити якісні ознаки понять “комунікація”, “соціальна комунікація”, “масова комунікація”, “громадська комунікація”, “громадянська комунікація”; компаративістський, за допомогою якого аналізувався зарубіжний досвід і порівнювалися особливості впровадження громадянської комунікації в діяльності управлінських структур в Україні; метод логічного аналізу, систематизації та узагальнення нормативно-правових актів і документальної інформації стосовно діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, який був використаний з метою визначення стану, рівня та системних передумов посилення їх взаємодії; прогностичний метод, що дав змогу розробити й обґрунтувати напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні; метод порівняння та теоретичного моделювання, що був застосований для зіставлення вітчизняних і зарубіжних наукових праць щодо моделей упровадження громадянських комунікацій у країнах розвиненої демократії.

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у вирішення актуального науково-практичного завдання в галузі державного управління, що полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні впливу громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління на суспільно-державний розвиток України та розробки

пропозицій щодо застосування отриманих результатів у державно-управлінській практиці.

Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

уперше:

– теоретично обґрунтовано та виокремлено атрибутивні та системоутворювальні фактори впливу громадянської комунікації на демократизацію системи державного управління. Зокрема, до атрибутивних факторів впливу належать: публічність, відкритість, демократичність, суть яких полягає в тому, що завдяки їм усі громадяни мають наділятися рівними правами і відповідними важелями перетворення державної влади на демократичний засіб самоорганізації суспільства, а до системоутворювальних наявність відповідної нормативно-правової бази; вплив різних форм громадянської участі на розвиток і демократичне функціонування державного управління; необхідність сформованої відповідної системи взаємодовіри між органами влади і громадськістю; наявність відповідного рівня професійної й культурної підготовки як державних службовців, так і громадських лідерів та активістів;

удосконалено:

– теоретико-методологічні підходи до конкретизації понять “масова комунікація” як інструменту реалізації державної політики й умови суспільного розвитку та організації; “соціальна комунікація”, що виражає однолінійну спрямованість (канал) інформаційного впливу будь-якого суб’єкта на об’єкт, за яким зворотний зв’язок або реакція не обов’язкова;

– принципи взаємодії органів влади й суспільства в запровадженні інформаційно-комунікаційних технологій шляхом електронної демократії та електронного уряду, що сприяє конвенціональній участі в державному управлінні та місцевому самоврядуванні;

– наукове бачення особливостей впливу громадянської комунікації на державне управління, яка передбачає широке застосування різноманітних

демократичних форм і способів управління, зокрема: доступ громадян до інформації в процесі прийняття управлінських рішень, участь інститутів громадянського суспільства в роботі експертних, дорадчих, консультативних громадських рад щодо захисту прав і свобод громадян; громадянський контроль; безпосереднє електронне отримання державних послуг тощо;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до адаптації зарубіжного досвіду демократичних країн у частині запровадження таких моделей громадянської комунікації: модель ліберального типу (поєднання лібералізму та приватної ініціативи); модель континентально-європейського типу (соціальне партнерство та домінуючий вплив громадських організацій на владу); модель скандинавського типу – поширення впливу держави на діяльність громадських об'єднань (фінансування, програми соціального захисту, інвестиційні проекти, урядово-громадські угоди);

– положення щодо розуміння стану та системних передумов посилення комунікативної взаємодії органів державної влади й інститутів громадянського суспільства в Україні, зокрема: формування та розвиток нового типу демократичної державності, що базується на забезпеченні конституційних прав, інтересів і потреб громадян; формування реального плюралізму та солідарних зв'язків у суспільстві на основі динамічного розвитку самоорганізованих структур, асоціацій, громадських рухів; подолання традиційної корпоративності громадянської та політичної культури, тобто стабілізація суспільства на основі громадянського миру, солідарності, довіри, відповідальності;

– визначення напрямів налагодження комунікативного діалогу влади й громадськості та встановлення довіри між ними на основі підписання угоди між урядом і третім сектором, створення міцних демократичних механізмів взаємодії держави й громадянського суспільства та дотримання демократичних комунікативних принципів співробітництва, а саме: відкритості й прозорості діалогу; залучення до співробітництва всіх зацікавлених учасників громадянського суспільства; повага до внеску кожної зі сторін, розуміння

проблем, які необхідно розв'язати; підзвітність держави громадянам шляхом регулярного інформування про спільну діяльність і досягнуті результати.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові положення, висновки та рекомендації, розроблені дисертантом, можуть бути використані для подальших теоретичних і практичних досліджень процесу формування суспільно-владної комунікативної взаємодії як перспективного напрямку становлення демократичних засад державного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні; у навчальному процесі під час підготовки кадрів з державного управління та публічного адміністрування, викладання спеціальних навчальних курсів із теорії демократії та активізації впливу громадянських ініціатив на демократичні перетворення системи державного управління в Україні; у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування для вдосконалення відносин із неурядовими організаціями.

Окремі положення, висновки й рекомендації дисертації використано:

– Комітетом з питань свободи слова та інформаційної політики Верховної Ради України в підготовці інформаційно-аналітичних документів, де впроваджується наукова експертиза законодавчих актів і моделей, апробуються політичні та державно-управлінські рішення щодо впливу громадянських комунікацій на органи державної влади (довідка від 28 квітня 2015 року (№ 04-32/13-117);

– Національним агентством України з питань державної служби щодо визначення напрямів і шляхів впливу громадянської комунікації на демократизацію публічного управління в Україні та вдосконалення взаємодії органів державної влади із суб'єктами громадянського суспільства (довідка від 20 квітня 2016 року № 2032/01-16);

– громадською організацією “Фонд сприяння європейському вибору України” щодо формування перспективних планів упровадження та розвитку громадянської комунікації в Україні з урахуванням європейського досвіду в країнах Західної Європи (довідка від 21 травня 2015 року № 112/5).

Особистий внесок здобувача. Основні ідеї та практичні розробки, у тому числі й ті, що характеризуються науковою новизною, практичним значенням, розроблено та здійснено автором самостійно. У працях, що були опубліковані у співавторстві з В.Козаковим, обґрунтовано теоретико-методологічний підхід до розуміння громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління [5], проаналізовано вплив громадянських ініціатив на реформування державної політики України [8; 14].

Апробація результатів дисертації. Ключові положення та результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях за міжнародною участю: “Стратегія державної кадрової політики – основа модернізації країни” (Київ, 2012); “Наука як ресурс модернізаційної стратегії держави” (Київ, 2012); “Модернізація системи державного управління: теорія і практика” (Львів, 2013); “Модернізація державного управління та європейська інтеграція України” (Київ, 2013); “Коммуникативные стратегии информационного общества” (Санкт-Петербург, 2013); “Місцеве самоврядування – основа сталого розвитку України” (Київ, 2014); “Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток” (Київ, 2015); “Дні інформаційного суспільства – 2015” (Київ, 2015); “Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку” (Київ, 2016); “День інформаційного суспільства – 2016” (Київ, 2016).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 18 наукових праць: шість у вітчизняних наукових фахових виданнях з державного управління, одна стаття в зарубіжному науковому виданні; 10 тез у матеріалах науково-практичних конференцій, а також розділ у навчально-науковому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатка. Повний обсяг дисертації становить 259 сторінок, з них 212 – основного тексту. Робота містить п’ять рисунків. Список використаних джерел налічує 396 найменувань, у тому числі – 27 іноземною мовою.

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

1.1. Теоретико – методологічні підходи до визначення поняття “комунікація”

Суспільство як вища форма соціальних систем складається із автономних підсистем (елементів) – індивідів, соціальних груп, спільностей та соціальних інститутів. У процесі своєї життєдіяльності вони вступають між собою в різні зв'язки, взаємодії та відносини. Характерна особливість цих взаємодій полягає в тому, що їм притаманна циркуляція соціальної інформації, яка несе на собі глибокий слід класових, національних, політичних, економічних та інших відносин, віддзеркалює потреби, інтереси, психічні, культурні та інші риси індивідів, колективу й суспільства взагалі. Таким чином, не дослідивши інформаційні процеси, неможливо отримати достовірні знання про систему, неможливо ефективно нею керувати.

За таких обставин не буде сильним перебільшенням твердження, що потреба в обміні інформацією як необхідна основа спілкування виникла з появою людини розумної (*homo sapiens*), глибоко проникнувши в його поведінку, звичаї, а сама комунікація існує стільки ж, скільки існує людське суспільство, виступаючи його системоутворювальною основою. Тобто суспільство це мережа відносин, що виникає і підтримується головним чином завдяки сформованій системі комунікацій. Отже, від рівня її пізнання та комунікативної компетентності багато в чому залежить ефективність обміну інформацією.

Слід також відзначити, що оскільки вся конкретна людська діяльність відбувається в рамках певної культури, то вся реальна комунікація, загалом є соціокультурна комунікація – як процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності (індивідами, групами, організаціями) з метою передачі або обміну інформацією за допомогою прийнятих у даній культурі знакових систем (мов), прийомів і засобів їх використання. Саме соціокультурна

комунікація забезпечує можливість формування соціальних зв'язків, управління спільною життєдіяльністю людей і регулювання її окремих областей, нагромадження й трансляцію соціального досвіду.

Системоутворювальний характер комунікації як явища, що є основою суспільного життя, цілком логічно обумовив спроби його системного дослідження [9; 33; 34; 313]. Використання системного підходу у нашому дисертаційному дослідженні передбачає що: 1) суспільство як вища форма соціальних систем та його автономні підсистеми (елементи) – індивіди, соціальні групи, різного роду спільності та соціальні інститути є відкритими системами які обмінюються необхідною інформацією в будь-якій точці взаємодії; 2) комунікація яка забезпечує специфічний обмін інформацією між елементами системи є невід'ємною властивістю функціонування будь-якої системи. У процесі своєї життєдіяльності вони вступають між собою в різні зв'язки, взаємодії та відносини. Це дає можливість вважати, що система державного управління, як один із об'єктів нашого дослідження, є відкритою системою, що має комунікаційний зв'язок з усім навколишнім середовищем.

З погляду на універсальність та всеохоплюючий прояв комунікацій в природному, біологічному та соціальному середовищах, їх наукове дослідження може здійснюватися, по-перше, з позиції відносно самостійної дисципліни, що має свій предмет, свій категоріальний апарат, свої закони, нарешті, свою історію, по-друге, як комплексна область сучасного наукового знання, що органічно поєднує в собі результати досліджень цілого ряду наук, а також різні рівні освоєння комунікативної реальності – загальнотеоретичний, технологічний та емпіричний [44]. На нашу думку, ці підходи до вивчення комунікації не суперечать, а, навпаки, доповнюють один одного. Ми маємо виходити з того, що у самому широкому змісті теорія комунікації містить у собі все комунікативне знання, представляючи собою комплекс дисциплін, що вивчають комунікацію поряд зі своїм основним предметом, а загальна теорія

комунікації пов'язана лише з універсальними механізмами й закономірностями інформаційного обміну.

Отже, лише спираючись на комплексний підхід до вивчення комунікативних явищ та процесів, теорія комунікації може розраховувати на одержання бажаних результатів – адекватно відображати усе різноманіття й складність комунікативної реальності, успішно розвиватися, удосконалюватися й постійно збагачуватися новим знанням. Саме такий методологічний підхід дозволить нам систематизувати джерельну базу дослідження та виділити окремі методологічні прийоми, які використовуються науковцями в межах своїх концептуальних поглядів близьких до нашої наукової проблеми.

Таким чином, використання системного підходу дослідження комунікацій дозволить виділити специфічний вид комунікації – громадянські комунікації, який формується в процесі взаємодії системи владно-державного управління та громадянського суспільства щодо вираження та захисту громадянами своїх прав і свобод та артикуляції своїх інтересів.

Оскільки у фокусі дослідження громадянських комунікацій виявляються проблеми зв'язків і відносин різних соціальних суб'єктів та інститутів які є предметом вивчення різних суспільствознавчих галузей науки – філософії, соціології, політології, державного управління, психології та ін., то в роботі використовується міждисциплінарний (синергетичний) підхід [249]. Зокрема, після публікації роботи К. Дойча “Нерви керування. Моделі політичної комунікації й контролю” [103], виник цілий науковий напрямок (комунікативно-кібернетичний), що вивчає політичні процеси з погляду інформаційного обміну між суб'єктами політики. Новий напрямок у політичних науках виник й розвивався під впливом успіхів у кібернетиці, а саму політичну систему К.Дойч уподібнював кібернетичній системі. Він вважав, що його підхід дає об'єктивний, точно вимірюваний критерій порівняння функціонування різних політичних систем. Швидкий, без втрат і викривлень інформаційний обмін усередині системи, між системою та її середовищем – ознака ефективної

політичної системи, адекватної потребам сучасного суспільства. І навпаки, якщо інформаційні потоки носять односпрямований характер, комунікаційні канали мають погану пропускну здатність, інформація спотворюється – система потребує реформування. Таким чином, наявність об'єктивного критерію, на думку К.Дойча, переводить питання про порівняння різних політичних систем із ціннісної площини, де він представляється принципово невирішуваним, у площину наукової рефлексії.

Це свідчить також про ефективність використання в нашому дослідженні методу порівняння, заснованого на судженнях про подібність і відмінність об'єктів, що й дозволяє виявити їхні кількісні і якісні характеристики. Одним із широко використовуваних методів порівняння є порівняльно-історичний, який дозволяє визначити тенденції розвитку досліджуваного явища. Але, в будь-якому випадку, головною умовою застосування даного методу має бути наявність загальної підстави, за якими розрізняються об'єкти.

Як загальні методи нашого дослідження предмета комунікаційної взаємодії державного управління та громадянського суспільства використовуються також такі логічні прийоми, як індукція і дедукція, аналіз і синтез, визначення і класифікація, спостереження і статистичний аналіз та ін. Вони є тими робочими механізмами, через які теоретичні принципи дослідження переводяться в площину реальності, стають працюючою теорією.

Зокрема, аналіз являє собою процес уявного або фактичного розкладання цілого на частини, а синтез – відновлення цілого із частин. Розчленовування на складові частини дозволяє виявити структуру досліджуваного об'єкта. Одна із форм аналізу – класифікація предметів і явищ, а синтез, навпаки, дозволяє виявляти загальні риси досліджуваних явищ і формулювати загальні поняття, давати визначення. Аналіз і синтез доповнюють один одного, перебувають у нерозривній єдності.

Методи, що використовуються в роботі на другому етапі дослідження, мають інше цільове призначення – обробку отриманих даних, встановлення

залежностей кількісних і якісних показників аналізу і їх інтерпретацію. Особливе місце в системі методів другого етапу дослідження займає контент-аналіз нормативно-законодавчої бази. Дані, одержані за допомогою контент-аналізу свідчать про стан та можливості вдосконалення комунікативної взаємодії державного управління та громадянського суспільства.

Перераховані вище методи є одними з найбільш використовуваних у теорії комунікації. Однак, слід мати на увазі, що кожний метод застосовується не ізольовано, не сам по собі, а в комбінації з іншими. Отже, кінцевий результат визначається багато в чому тим, наскільки вміло й ефективно використовується евристичний потенціал тих чи інших методів у їхньому взаємозв'язку.

Аналіз довідкової літератури свідчить, що власне сам термін “комунікація” виражає найвищою мірою складне і багатогранне явище, що пронизує не тільки суспільний організм, а й діє за межами соціуму як такого, тобто в природі. В англійській мові термін комунікація вживається з XV ст. і позначав він будь-який процес повідомлення, передачі. В XVII ст. його зміст розширюється, включаючи фізичні способи повідомлення, насамперед транспортні лінії комунікації (дороги, канали, пізніше залізниці). Це розуміння представлене і в більш сучасних довідниках. Зокрема, у Великому енциклопедичному словнику (1997р.) поняття комунікація має два значення: 1) шлях повідомлення, зв'язок одного місця з іншим; 2) спілкування, передача інформації від людини до людини, що здійснюється головним чином за допомогою мови. Комунікацією називають також сигнальні способи зв'язку у тварин [36].

В цілому ж, узагальнюючи відповідну літературу слід зазначити, що й дотепер термін “комунікація” не має загальноприйнятого визначення. Як свідчать підрахунки американських дослідників Ф.Дэнса та К.Ларсона на сьогодні існує близько 126 дефініцій терміна “комунікація”¹. Появу в науковій літературі поняття “комунікація” (від лат. *communicatio*) на початку

¹ Докл. див.: Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации: Учебник. / Ф.И. Шарков – М.: изд-в “Перспектива”, 2002. – 246 с.

XX століття пов'язують з одним із основоположників американської соціології Чарльзом Кулі, який вважав, що “під комунікацією розуміється механізм, за допомогою якого стає можливим існування й розвиток людських відносин – усі символи розуму разом зі способами їх передачі в просторі й збереження в часі. Вона містить у собі міміку, спілкування, жести, тон голосу, слова, письменність, друк, залізниці, телеграф, телефон і самі останні досягнення по завоюванню простору й часу. Чіткої границі між засобами комунікації й іншим зовнішнім світом не існує. Разом з народженням зовнішнього світу з'являється система стандартних символів, призначена тільки для передачі думок, з неї починається традиційний розвиток комунікації” [167, с.379]. Не важко замітити, що в даному випадку автор розглядає “комунікацію” як механізм який забезпечує усі способи передачі в просторі й збереження в часі усіх символів розуму.

Але найбільш поширеним, особливо в мережі Інтернет, є таке розуміння поняття комунікація, що “походить від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з латинським дієсловом *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* – спільний і використовується сьогодні для позначення зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу. Він також означає зв'язок, повідомлення, звістку, взаємодію, обмін інформацією в суспільстві, створення й поширення інформації, а також засіб зв'язку” [147].

Слід також зазначити, що історія формування наукового вивчення та аналізу даного поняття розгортається на тлі реальних проблем, що постійно змінюються, тому багато із існуючих теорій насамперед у силу відкритості й мінливості самого процесу поширення інформації в суспільстві дотепер не мають однозначного розв'язання. В цьому аспекті, на думку А.Черних, як будь-які науки, комунікативістика й соціологія масових комунікацій мають досить довгий період латентного існування і цей період поступового нагромадження знань умовно позначаються як протокомунікативістика, що

означає сукупність економічних, соціальних і психологічних ідей, які все більш повно відбивали реалії громадського життя починаючи з XVIII століття і створили той когнітивний фундамент, на якому виникає досліджувана нами дисципліна [363,с.175]. Саме в цей період створюються основні індустріальні (технічні) системи комунікації формуються основні принципи вільної торгівлі, а також виникають теоретичні системи соціології як науки.

Поняття комунікації в той час пов'язувалося з ідеєю про суспільство як організму, який представляє собою ціле, усі органи якого пов'язані між собою, виконуючи заздалегідь визначені функції, що зводилося насамперед до фізичних засобів повідомлення і спілкування, тобто різного роду мереж (ріки, канали, морські перевезення, дороги) і які вважалися центральним елементом прогресу.

Першим теоретичним кроком в обґрунтуванні поняття “комунікація” стала ідея про “поділ праці”, сформульована як наукова гіпотеза великим англійським економістом і філософом А.Смітом (1723-1790) [316]. На його думку, необхідною передумовою всякого поділу праці є комунікація, що дозволяє організувати колективну працю й, тим самим, структурувати економічну активність. Таким чином, лібералізація потоків товарів і праці вимагає створення й підтримки засобів комунікації, до яких стали відносити, крім традиційних шляхів сполучення, і нові, зокрема газети й телеграф.

Уявлення про комунікативну й інформаційну роль грошей як символічного засобу комунікації лягли в основу англійської класичної політекономії, зокрема теорії Дж. Стюарта Мілля [199], що був, як неодноразово відзначалося пізніше, попередником “кібернетичної моделі матеріальних потоків зі зворотним зв'язком у вигляді грошових потоків як інформації”, а згодом соціологами Георгом Зіммелем [119] у роботі “Філософія грошей” і Толкоттом Парсонсом [225; 226].

На початку XIX ст. виникають і перші соціологічні теорії, у яких уявлення про комунікацію як необхідної умови існування й розвитку суспільства

одержали подальший розвиток. Наприклад Герберт Спенсер [321; 322], вважав, що суспільство виникає органічно і являє собою організм, тобто сукупність зв'язаних між собою спеціалізованих частин. При цьому засоби комунікації – дороги, канали, залізниці, телеграф – сприймалися як еквівалент нервової системи суспільства, що робить можливим взаємодію різних його елементів, насамперед центру й периферії та ін. Звідси виникло й уявлення про роль масової інформації, хоча, відзначимо, самого цього поняття ще не існувало, як не існувало й поняття масового суспільства. Однак ідея про необхідність вільної преси як рупора суспільства й джерела формування суспільної думки, що створює умови для нормального функціонування суспільства як цілісного організму вже була закладена.

Подальший розвиток ідей протокомунікативістики в XIX ст. пов'язане з виникненням і становленням масового суспільства, широкомасштабні процеси в якому (зокрема зростання міграції, населення, злочинності й т.п.) породжували необхідність нових систем контролю й координації діяльності всіх галузей влади. Серед перших дослідників масової комунікації були Гюстав Лебон (1841-1931) [175], Габриель Тард (1843-1904) [328] та Сігеле Сципйон (1868-1918) [311]. Головна їхня заслуга полягає в науковому описі й характеристиці феномена “юрби” – своєрідної первинної, “елементарної” форми соціальної маси, у виявленні “законів юрби” (“духовної єдності юрби”) і механізмів політичного лідерства. На їхню думку, життя людини серед великих скупчень людей протікає за особливими законами, які можна передати так: у соціальних спільнотах, пов'язаних з безпосередньою взаємодією людей, поведінка останніх визначається не стільки свідомістю, скільки емоційно-психічними, несвідомими й однотипними співпереживаннями. Ці переживання приводять юрбу у стан гніву, перебуваючи в ньому, вона “по рабському підкоряється імпульсам, які одержує” і “вимагає голів і голів”. Переживши період збудження, задовольнивши свою потребу дії, юрба перетворюється в несвідомий автомат, що кориться впливам лідера-демагога. Як пише Лебон, дотримуючись інстинкту

пошуку собі подібних, юрба йде за “хімерним й поверхневим розумом”, причому під дією обставин дух юрби може охоплювати й цілі народи.

Зокрема, Сігеле Сципійон в своїй роботі “Злочинна юрба” під злочинами юрби розумів будь-якого роду колективне плебейське насильство – від страйку до масового повстання. У кожній юрбі є ведучі й ведені, гіпнотизери й гіпнотизовані, які користуються силою впливу. Новою формою впливу є, на його думку, преса. Журналістів, особливо тих, хто висвітлює злочини й судові процеси над злочинцями, С.Сигеле вподібнює гончарам, а їх читачів – сирій глині, якій вони надають бажану форму. Згідно С.Сігеле, такий масовий вплив перетворює індивіда в юрбі в автомат або сновиду (“зомбі” в сучасній термінології) [311,с.265].

Значно оптимістичніше дивиться в майбутнє Г.Тард, що запропонував для наукового обігу поняття “публіка”. З’єднання індивідів у публіку, на думку Г.Тарда, здійснюється через особливий духовно-психологічний вплив – суспільну думку, а люди, що здійснюють, в силу своїх професійних занять, такий вплив на цю думку або навіть формуючи її, стають центральними фігурами політичного процесу. Це перш за все, по Г.Тарду, журналісти-публіцисти які здатні виконувати деякі функції психологічного впливу та ставати одними з центральних фігур політичного процесу. Також досить важливим внеском зробленим Тардом є його висновок про важливу роль основного способу масової комунікації – “задавати” певну спрямованість свідомості мас. Саме це положення Г.Тарда, висловлене ним на початку XX ст., заклало основи соціально-психологічного аналізу процесів масової комунікації.

Такі в загальному вигляді основні ідеї підготовчого етапу, що лежать в основі досліджень комунікації, що виникли на початку XX ст. і дотепер. Проведений аналіз розвитку протокомунікативістики дає можливість зробити висновок про багатоаспектність поняття “комунікація”, серед яких можна умовно виділити наступні значення:

– універсальне, у відповідності з яким комунікація розглядається як спосіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу;

– технічне, коли комунікація трактується як шлях повідомлення, зв'язки одного місця з іншим та засоби передачі інформації;

– біологічне, широко використовуване в біології. При дослідженні сигнальних способів зв'язку у тварин, птахів, комах і т.д.;

– соціальне, застосовується для позначення й характеристики різноманітних зв'язків і відносин, що виникають у людському суспільстві.

Отже, термін “комунікація” використовується багатьма суспільними, біологічними, технічними науками, і найчастіше мається на увазі елементарна схема комунікації, наведена на рис.1.1.

Така елементарна схема, як зазначає Соколов А.В. в роботі “Общая теория социальной коммуникации” [318], показує, що комунікація припускає наявність не менш ніж двох учасників: комунікант – той що передає, реципієнт – той що отримує та об'єкт передачі, повідомлення.

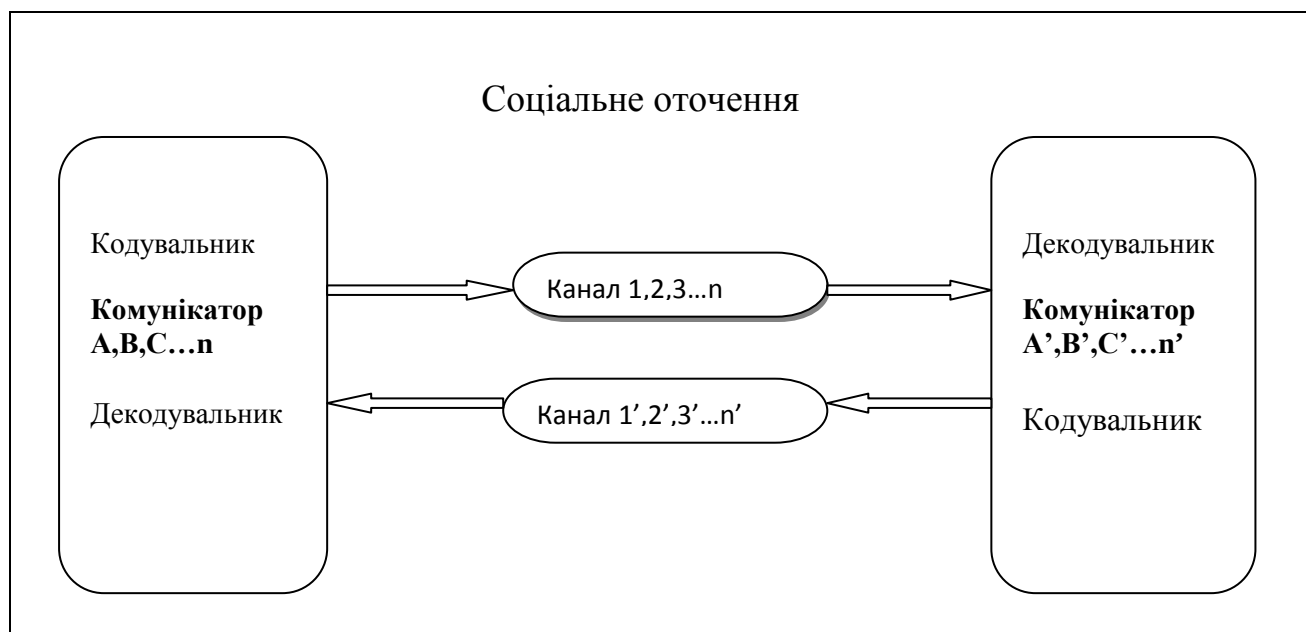

Рис.1.1. Елементарна схема комунікації

Отже, комунікація в загальному вигляді – це різновид взаємодії між суб'єктами опосередкованої певним об'єктом.

Ця взаємодія може являти собою рух матеріальних об'єктів у тривимірному геометричному просторі та астрономічному часі або рух ідеальних об'єктів (змістів, образів) у багатовимірних умоглядних (віртуальних) просторах і часах. До останніх належать генетичні (рух біологічних образів і генетичних програм), психічні або особистісні (змісти освоєні даною особистістю, або область духовного життя сформована в процесі життєдіяльності людини) та соціальні (рух змістів в певному людському суспільстві) просторові координати. В залежності від просторового середовища комунікація може мати наступні типи:

- матеріальний (транспортна, енергетична, міграційна та ін. комунікація);
- генетичний (біологічна, видова комунікація);
- психічний (внутрішньоособистісна комунікація);
- соціальний (суспільна комунікація).

Сутність генетичної (біологічної видової комунікації) вивчається в межах біології з кінця XIX ст. У природі існують численні системи зв'язку – рефлекторні, обмежені й застигли. Такі системи зв'язку, поведінки та комунікації тварин, обумовлені біологічними факторами і є об'єктом дослідження так званої етології. Сьогодні в науковому співтоваристві широко використовуються також терміни “біокомунікація” та “зоокомунікація” [120].

Згідно з результатами досліджень сучасних етологів, різноманіття сигналів, якими користуються тварини, зводяться приблизно до наступних категорій:

- сигнали, спрямовані половим партнерам та можливим конкурентам;
- сигнали, які забезпечують обмін інформацією між батьками та народженими ними спадкоємцями;
- сигнали, що виражають елементи тривоги, які сприймаються навіть тваринами різних видів;
- повідомлення про наявність їжі;
- сигнали, що допомагають підтримувати контакт між видами тварин, наприклад, переклик шакалів або лемент птахів;

– сигнали -“перемикачі”, призначені підготувати тварин до дії наступних стимулів. Явище, пов'язане з такими сигналами, в етології називають метакомунікацією. Так, поза із притиснутими до землі передніми лапами говорить про те, що всі наступні агресивні дії – це всього лише гра. У мавп у таких випадках з'являються особливі, “ігрова” міміка й хода;

– сигнали -“наміри”, які передують здійсненню якої-небудь дії: наприклад перед зльотом птахи роблять особливі рухи крилами;

– сигнали, що виражають агресію;

– сигнали миролюбства;

– сигнали фрустрації та ін. [120, с. 125-126].

Психічна (внутрішньоособистісна) та соціальна (суспільна) комунікації базуються не на рівні біологічних факторів, зокрема інстинкту, а свідомості, доцільності та цілеспрямованості. Тобто, і комуніканти і реципієнти усвідомлено переслідують три основні мети:

– пізнавальну – поширення (комуніканти) або придбання (реципієнти) нових знань або вмінь;

– спонукальну – стимулювання інших людей до яких-небудь дій або одержання потрібних стимулів;

– експресивну – вираження або знаходження певних переживань, емоцій.

Для досягнення цих цілей зміст комунікативних повідомлень має включати: знання або вміння (комуніканти щось знає або вміє й може поділитися цим досвідом з іншими людьми); стимули (вольові впливи, що спонукують до активності); емоції (комуніканти важливо емоційно “розрядитися”, одержати співчуття, а реципієнти шукає позитивних емоцій і щиросердечного комфорту). Саме ці продукти духовної людської діяльності ми називаємо змістами. Крім того, відомо, що поняття “знання” означає не тільки санкціоновані розумом факти й концепції, але й інтуїтивно прийняті ціннісні орієнтації, ідеали, переконання й предмети віри, тому що їхнє існування можливе лише в людській свідомості. У поняття “уміння” входять норми, навички, методи, приймання,

звички, несвідомі установки, що визначають дії людини в тій чи іншій ситуації. Коротше кажучи, знання – те, про що люди думають (зміст мислення), а вміння – те, як людина діє. Принципова різниця між знанням і вмінням та, що знання можна повідомити усно або письмово, а вміння потрібно показати, продемонструвати, тому що опис завжди буде неповним. У свою чергу, ідеали, переконання, предмети віри – це синтез раціонального, емоційного й вольового характеру; вони не тільки визнаються розумом “найкращими”, але й почуттєво переживаються й здатні спонукати до дії.

В свою чергу, початковим джерелом знань, умінь, стимулів, емоцій є індивідуальна психіка, де ці стимули зароджуються й рухаються в психічному часі й просторі. А для того, щоб почалася соціальна комунікація, комунікант повинен опредметити свої змісти, тобто втілити їх у змісті комунікативного повідомлення. Комунікативне повідомлення рухається в матеріальному просторі й часі, досягаючи зрештою свого реципієнта. Для того, щоб завершилася соціальна комунікація, реципієнтові потрібно розпредметити смисловий зміст повідомлення, тобто зрозуміти його й включити зрозумілі змісти у свою психіку, точніше – в індивідуальну пам’ять.

В той же час, незважаючи на велику кількість публікацій з теорії комунікацій в різних галузях науки (соціології, політології, філософії, психології, інформатики та ін.) між ними дотепер не існує понятійної кореляції з тих чи інших питань. Це стосується, зокрема, й проблеми яка винесена в заголовок нашої дисертаційної роботи, а саме, що в теоріях комунікавістики все ще залишаються невирішеними підходи до визначення понять „комунікація” в однині чи „комунікації” у множині.

Справа полягає в тому, що поняття комунікація постійно збагачуються новими рисами та суттєвими ознаками і його універсалізація по аналогії таких понять як, наприклад, політика, інформація тощо в принципі неможлива. Достатньо аргументовані докази з цього приводу по аналогії з поняттям „масові комунікації” навела ще у 1999 р. О. Зернецька [118,с.18 - 19]. Більш чітке

розмежування понять „комунікація” і „комунікації” ми знаходимо також у статті Д.В. Кіслова “Термінологія комунікацій: теоретичний дискурс та його практичне використання”. В ній зазначається:

“Комунікація – це природно-соціальний феномен, явище глобально-космічного виміру, що є загальним відображенням симбіозу складних, багаторівневих процесів пересування будь-чого та будь-кого у часі й просторі, у тому числі, кодів і символів штучно-природного походження всіх форм буття, які містять в собі інформацію.

Комунікації – це природно-штучна сукупність конкретних систем, що своїми специфічними засобами реалізує всі відомі функції: переміщення, пересування, транспортування матеріальних об’єктів; передача інформаційних потоків; здійснення спілкування людей і живих організмів; зв’язок в локальному, планетарному і космічному вимірах”[136, с. 49].

Звичайно, як стверджує Д.В. Кіслов, визначення вищеописаних понять може бути лише відносним і залежить від часу, предметної сфери, глибини наукового осмислення, рівня цивілізаційного розвитку та багатьох інших факторів. В цілому ж, на нашу думку, запропонований підхід до визначення понять „комунікація” і „комунікації” можна розглядати в контексті видового та родового аспектів. Складовими загальної системи комунікацій виступають галузеві, цільові, спеціальні, технологічні та інші види комунікацій в різних сферах людської життєдіяльності, у тому числі: політичній, соціальній, управлінській, науковій, маркетинговій тощо та їх комбінації й різновиди. [136, с. 46].

Своєрідний підхід до розмежування понять „комунікація” і „комунікації” пропонують і автори “Словника іншомовних слів”. З метою виділити матеріальний тип комунікації як особливий, вони позначили його у множині, тобто, “комунікації”. У словнику зазначається:

“Комунікації (від лат. *communico* – роблю загальним, поєдную) – 1) Шляхи сполучення і транспорту. 2) Лінії зв’язку, мережі підземного міського господарства”.

“Комунікація” походить від лат. *communica* – спілкуюсь з кимось. Це означає: “1) спілкування, передача інформації. 2) У філософії екзистенціалізму та персоналізму – спілкування, в процесі якого одна самотня душа відкриває себе іншій, між людьми встановлюється інтимний духовний зв’язок. Комунікація видається за вищу форму зв’язку між людьми. 3) Комунікація масова – соціальний інститут, що виконує завдання формування світогляду і громадської думки широких мас засобами масової інформації і пропаганди” [315, с. 347].

Останні три вище вказані типи є смисловими, тобто в якості переданого повідомлення виступає не дана у відчуттях річ або її властивість, а зміст, що уможлядно осягається. Це означає, що повідомлення смислових комунікацій завжди мають ідеальний (духовний) зміст і як правило почуттєву форму сприймання. Наприклад, наслідування або телепатії це соціально-комунікаційні акти, що не мають матеріальної форми.

Таким чином, провівши порівняльний аналіз сутності поняття „комунікація” із різних дослідницьких та енциклопедичних джерел, ми прийшли до висновку, що понятійно-категоріальний апарат так званої комунікастики ще й досі не розвинувся до більш-менш стійкої та загально визнаної термінологічної системи. Вживання власне самого терміну „комунікація” є неоднозначним. З метою більш чіткої визначеності у використанні понять „комунікація” і „комунікації” в данній роботі ми розглядаємо їх із позиції родового та видового аспектів. Зокрема, фундаментальний, філософський рівень, наприклад, матеріальна (транспортна, енергетична та ін.); генетична (біологічна); психічна (внутрішньоособистісна); соціальна (масова, громадська, громадянська та ін.) ми розглядаємо з позиції родової комунікації і вживаємо термін в однині. При розгляді конкретних типів комунікацій, наприклад, громадянська комунікація як родове поняття має властиві їй різноманітні типи (відповідну сукупність, систему – консультації, експертиза, контроль) комунікацій, термін „комунікація” вживається у множині.

1.2. Сутнісна характеристика та етимологія поняття “соціальна комунікація”

Отже, як зазначалося вище, соціальна комунікація виявляється досить складним процесом, де відбуваються операції опредмечування й розпредмечування змістів і перехід їх із психічних координат в матеріальні і знову в психічні. Важливо до цього також додати, що реципієнт не тільки усвідомлює поверхневий і глибинний зміст повідомлення, але й оцінює їх з погляду етики та прагматичної користі.

Предметом взаємозв'язку та взаємодії між вище зазначеними елементами виступає інформація. Але сам термін “інформація” також вимагає уточнення так як він має декілька значень:

- сукупність яких-небудь відомостей, знань про що-небудь;
- відомості, що є об'єктом зберігання, передачі й переробки;
- сукупність кількісних даних, що виражаються за допомогою чисел або кривих, графіків які використовуються при зборі та опрацюванні яких-небудь відомостей;
- відомості, сигнали про навколишній світ, які сприймають організми в процесі життєдіяльності;
- у біології – сукупність хімічно закодованих сигналів, що передаються від одного живого об'єкта іншому (від батьків до спадкоємців) або від одних клітин, тканин, органів іншим у процесі розвитку особини;
- у математиці, кібернетиці – кількісний рівень усунення ентропії (невизначеності), міра організації системи;
- у філософії – властивість матеріальних об'єктів і процес зберігання та підтримання певного стану, який у різних матеріально-енергетичних формах може бути переданий від одного об'єкта іншому; ступінь, міра організованості якого-небудь об'єкта (системи) [108, с. 56].

У всіх визначеннях, крім останнього, інформація розглядається як об'єднуюча категорія, яку можна пояснити через більш прості категорії: відомості, дані, повідомлення, сигнали, що підлягають передачі, прийманню, обробці, зберіганню, які відображають реальну дійсність або інтелектуальну діяльність. В останньому визначенні інформація – споконвічна, невизначена категорія яку потрібно вивчати через її властивості, тобто інформація як і речовина та енергія, проявляється в тенденції (властивості) матерії до організації (як енергія до взаємодії). Узагальнюючи зазначені підходи щодо розуміння поняття інформації, можна зробити висновок, що інформація є, по суті, кодовим відображенням будь-яких комбінацій речей або розумових конструкцій і виступає предметом або об'єктом ідеального (духовного) змісту що передає комунікант і почуттєвою формою його сприймання реципієнтом. Тобто, інформація є тим об'єктом передачі, повідомленням що містить у собі відомості про об'єктивну й суб'єктивну соціальну реальність, про процеси, мотиви, почуття, настрої, факти, основані на інтересах і потребах індивідів та різних соціальних груп.

Такий тісний зв'язок понять “комунікація” та “інформація” став підставою до частого ототожнення комунікації з інформацією. Таке розуміння комунікації виразилося і в наступних термінологічних еквівалентах:

Соціальна комунікація = Соціальна інформація.

Комунікативна система = Інформаційна система.

Реципієнт = Споживач інформації.

Комунікативний канал = Інформаційний канал.

Комунікативна діяльність = Інформаційна діяльність.

Комунікативне обслуговування = Інформаційне обслуговування.

Комунікативні засоби = Інформаційна техніка.

Отже, суть смислової тобто, генетичної (біологічної, видової), психічної (внутрішньоособистісної) та соціальної (суспільної) комунікації полягає в тому, що ідеальний (духовний) зміст трансформується із психічних,

генетичних координат в матеріальні і знову в психічні через опредмечування й розпредмечування їх змістів і відбувається це як інформаційний процес. Інформація як певний закодований зміст передається (транспортуються) від комуніканта до реципієнта по відповідним каналам.

Комунікативний канал – це реальна або уявна лінія зв'язку (контакту), по якому повідомлення рухаються від комуніканта до реципієнта. Наявність зв'язку – необхідна умова будь-якої комунікативної діяльності, у якій би формі вона не здійснювалася (наслідування, управління, діалог). Комунікативний канал надає комуніканту й реципієнтові засоби для створення й сприйняття повідомлення, тобто знаки, мову, коди, матеріальні носії повідомлень, технічні обладнання.

Розвиток людства від первісного варварства до постіндустріальної цивілізації супроводжувалося постійним збільшенням кількості комунікативних каналів, завдяки доповненню природних каналів, що утворювалися в ході антропогенезу, каналами штучними, свідомо створеними людьми.

Природні комунікативні канали – це канали, що використовують природно властиві “хомо сапієнсу” засоби для передачі смислових повідомлень у фізичному просторі. Таких каналів два: невербальний (несловесний) і вербальний (словесний).

Невербальний канал – найдавніший з комунікативних каналів, що виник у ході біологічної еволюції задовго до появи людини. У якості невербальних комунікативних засобів людина використовувала й продовжує використовувати мову прапорців, диму, вишивку, орнаменти, фольклорні образи, що використовують символи й знаки та ін. У міжособистісному спілкуванні в якості невербальних комунікативних засобів використовується поза, жести, міміка, погляд та ін. Невербальні засоби комунікації, незважаючи на багатство вербальної мови спілкування, у міжособистісному спілкуванні використовуються досить широко. На відміну від слова невербальні, вербальні

засоби сприймаються людиною безпосередньо та передають найтонші нюанси відносин.

Вербальний канал доступний тільки людському роду, що володіє мовною здатністю. Вербальні комунікативні засоби являють собою словесну взаємодію сторін. Вербальні комунікації здійснюються за допомогою знакових систем, символів, головним серед яких є мова. Мова як знакова система є оптимальним засобом вираження людського мислення й засобом спілкування. Функціонування мовних знаків можливо лише в системі на основі правил, які регулюють побудову знакових рядів з вихідних знаків.

Міжособистісна мовна комунікація завжди являє собою соціальну взаємодію, діалог. Беручи участь у мовній комунікації, людина висловлює судження й сприймає слова, висловлені іншими людьми. Інформація, виражена в мові однією людиною, привласнюється іншими, і в такий спосіб відбувається розуміння в діалозі. У діалозі, як комунікативному процесі, люди взаємодіють за допомогою вираження в словах смислових позицій. У діалозі думка оцінюється й освоюється відповідно до ділових, політичних, етичних, естетичних та інших критеріїв.

Виникнення людської мови приблизно 40 тис. років том в комунікативістиці нерідко називають “першою комунікативною революцією”. Мова стала основним засобом спілкування й передачі інформації. Цей процес удосконалювався в міру винаходу різних технічних засобів зв’язку – листа, друку, газет, телефону, телеграфу, радіо, телебачення, але жодне з них не применшує провідної ролі мови як основного істинно людського засобу спілкування.

За першою комунікативною революцією пройшли ще три, також пов’язані з удосконаленням засобів передачі повідомлень: виникнення писемності, винахід друкованого верстата, розвиток електронних мас-медіа. Якщо говорити мовою комунікативістики, то друга революція перетворила усне мовлення в письмові

символи передачі інформації, третя – трансформувала їх у друковані, а четверта – в електронно-комп'ютерні.

Отже, можна припустити, що в суспільстві, зокрема, в процесі взаємодії між людьми виникає потреба взаєморозуміння, на основі якої застосовуються доступні засоби комунікації. До них відносять міміку, спілкування, жести, тон голосу, слова, писемність, друк, залізниці, телеграф, телефон і самі останні досягнення по завоюванню простору й часу.

Так, через систему знакових сигналів (прапорці, багаття – у межах видимості; звукові сигнали – у межах зони чутності) комунікації стали здійснюватися на відстані. Для збільшення відстані, у межах якого необхідно встановити цільові разові комунікації використовувалися такі індивідуальні засоби комунікації як гонець, посильний. Усвідомлюючи величезне значення комунікації людство стало використовувати не лише природні засоби, а почало спрямовувати свою діяльність на винайдення і застосування спеціальних каналів комунікативного зв'язку. Зокрема, для інтенсифікації й розширення сфери публічних комунікацій потрібно було долати більші відстані, а для цього потрібно було шукати відповідний засіб пересування. Мабуть, першим найбільш активно й ефективно застосованим засобом, що сприяє більш швидкому встановленню масових комунікацій був кінь. Наїзник, долаючи порівняно більші відстані, установлював комунікації зі значно більшою кількістю людей. Винахід колеса й застосування його в конструкції воза дозволило збільшити число суб'єктів, що прагнуть налагодити зовнішні публічні комунікації. Прагнення до вдосконалювання засобів комунікації привело в подальшому до створення інших транспортних засобів, літальних апаратів, включаючи космічні системи.

З метою розширення сфер дистанційних комунікацій і перетворення їх у масові був винайдений поштовий зв'язок, який забезпечував досить масовий адресний зв'язок між сполученими елементами суспільної системи. Новий прорив у збільшенні швидкості передачі інформації масової аудиторії й пропускної здатності каналу комунікації в XIX столітті пов'язується

зі створенням системи телеграфних комунікацій. З винаходом і впровадженням радіо та телефонізації в глобальну комунікативну мережу швидкість передачі інформації в комунікативному обміні досяглася швидкості світла, а головне – інформація й даний засіб комунікації стали масовим. Різко збільшився також обсяг інформації, переданої від джерела комунікації до реципієнтів комунікативної системи за допомогою телебачення. Нову еру в розвитку комунікації сьогодні відкриває впровадження Інтернету. Сучасна всесвітня “інформаційна павутина” не має ні фізичних, ні географічних, ні адміністративно-державних, ні цензурних границь.

Таким чином, можна говорити, що сама комунікація існує стільки ж, скільки існує людське суспільство, виступаючи як його системоутворювальна основа. На цьому особливо наголошував, зокрема, Никлас Луман (1927-1998) – німецький соціолог і юрист. У своїх дослідженнях він розглядає комунікацію як елементарну операцію, відповідальну за формування та розвиток суспільства, бо без комунікації “ні в якому випадку й жодним чином неможливо вибудувати “суспільну” (колективну) свідомість, а це значить, і консенсус, у його повному розумінні як повноцінного взаєморозуміння, залишається недосяжним” [181, с.10]. Отже, на думку Н. Лумана, кожний комунікативний акт, що відбувається у світі, належить суспільству, яке визначається саме через комунікацію: поза комунікацією суспільства не існує.

Незважаючи на очевидну плідність та безсумнівні досягнення (розробка наукового апарату, ряд обґрунтованих концепцій, логіка їх досліджень), сучасний період розвитку науки про масову комунікацію (приблизно із середини шістдесятих років двадцятого століття до наших днів) виявляє явні недоліки в традиційних соціологічних методах. Тому, першочергове завдання нашого дослідження полягає в необхідності з’ясувати первісну форму або значення запозиченого з іншої мови поняття “комунікація” та зіставлення його з українськими спорідненими термінами. Враховуючи універсальність

та наукову невизначеність поняття “комунікація” виникає потреба проведення теоретико-методологічного аналізу та дослідження його етимології.

Необхідність етимологічного аналізу, зокрема, поняття “комунікація” обумовлена тим, що іноді запозичення і глибоке вкорінення іншомовного слова в нашу мову відбувається як само собою зрозумілим без відповідного усвідомлення самого його значення. Вище ми уже відмічали, що сам термін “комунікація” походить від лат. *communicatio* – єдність, передача, з’єднання, повідомлення, пов’язаного з дієсловом лат. *communico* – роблю спільним, повідомляю, з’єдную, похідним від лат. *communis* – спільний і використовується сьогодні для позначення зв’язку будь-яких об’єктів матеріального й духовного світу. Він також означає зв’язок, повідомлення, звістку, взаємодію, обмін інформацією в суспільстві, створення й поширення інформації, а також засіб зв’язку. По суті, виходячи із такої інтерпретації, ми можемо стверджувати, що поняття “комунікація”, “зв’язок” та “спілкування” є тотожними. Виникає питання, чи потрібне нам іншомовне слово, чи воно все ж таки має свою специфіку.

Необхідність використання поняття “комунікація” існує, але важливо при цьому виявити дійсне його значення. Варто звернути увагу на специфічність вище зазначених понять навіть на побутовому рівні. Якщо дві особи розмовляють по телефону, то це буде комунікація чи зв’язок? Або інше питання, засоби масової інформації це елемент комунікації чи пропаганди та агітації? З іншого боку, жодне місто не може обійтися без мережі каналізації, чи водопроводу і ні в кого не повернеться язик говорити, що це є система зв’язку.

Аналізуючи визначення поняття комунікація цілого ряду зарубіжних авторів Т.В.Науменко приходить до висновку, що їх “можна згрупувати по трьом підставам: по-перше, комунікація розглядається як зв’язок між різними об’єктами. Таке некатегоріальне визначення характерне в основному для повсякденного розуміння комунікації. По-друге, комунікація розуміється як аналог спілкування. По-третє, комунікація розуміється як аналог впливу”

[207, с.42]. Аналіз такого узагальненого висновку свідчить, що перші два підходи передбачають комунікацію у вигляді двостороннього зв'язку. Таке трактування комунікації базується на уявленнях, що зв'язок між різними об'єктами або як аналог спілкування між суб'єктами може відбуватися як двосторонній процес обміну повідомленнями (сигналами), які обумовлюються як змістом взаємовідносин комунікаторів А і Б, так і соціальним оточенням. Тобто, мова йде про те, що в процесі двостороннього зв'язку “і той, хто відправляє, і той, хто отримує інформацію, діють у межах властивих їм рамок взаємовідносин, які склалися між ними, та соціальної ситуації, що їх оточує” [179,с.20]. Таку модель комунікації фахівці подають вигляді наступного рисунку (рис.1.2.).

Безперечно представлена модель комунікації, що сформувалася в 60-х роках ХХ ст. на протигагу пануючій тоді односторонній моделі певним чином враховує недоліки останньої, в той же час сама є недостатньо вираженою. Можна погодитися із тим, що одностороння модель комунікації розглядалася з суто технічної сторони, а саме, як послідовна передача повідомлення від джерела інформації до отримувача через відповідний передавач та канал зв'язку (“принцип телефону”).

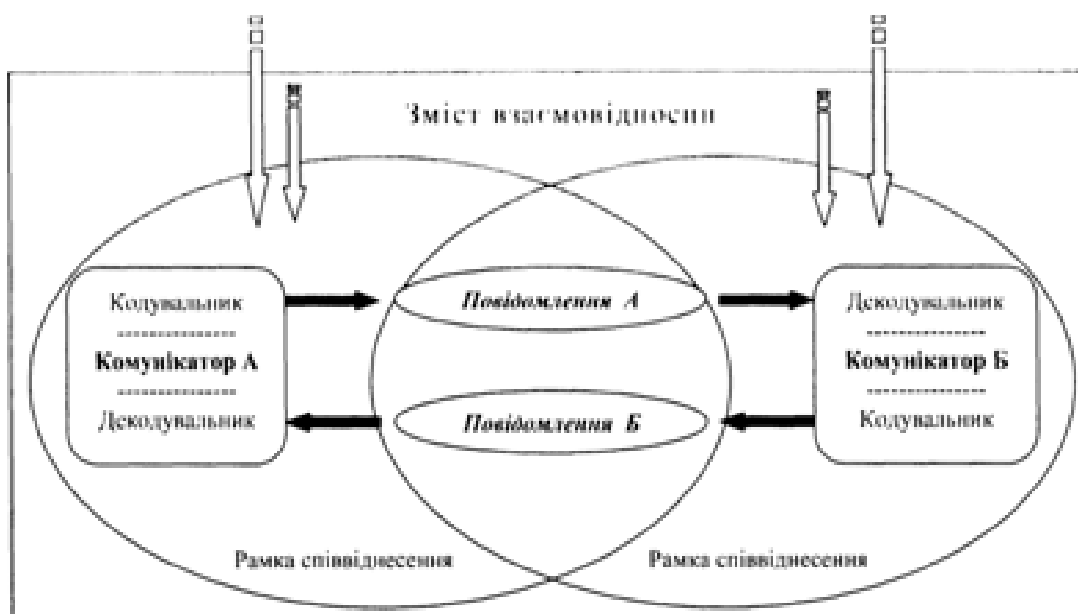

Рис.1.2. Схема двосторонньої мережі соціальної комунікації

Такий підхід до поняття комунікації дійсно не враховує фактор соціального середовища, зокрема, людський фактор.

Таку модель комунікації, як зазначається у виданні “Комунікації судової влади: науково-практичний посібник”, можна образно назвати “вулицею з одностороннім рухом”, оскільки вони не передбачають зворотного зв’язку, навіть за умови, що в деяких з них береться до уваги фактор “громадської думки” [179, с.20]. В той же час, на нашу думку, запропонована двостороння модель із урахуванням зворотного зв’язку у комунікації не сприяла виявленню особливих якісних рис, які б засвідчили відмінність між поняттями “комунікація”, “зв’язок” та “спілкування”. Виникає, наприклад питання, чи не є вищезазначена двостороння схема спілкуванням двох суб’єктів за допомогою “відповідного передавача та каналу зв’язку (“принцип телефону”) дещо штучним твердженням, яке не враховує інформаційний вплив соціального середовища.

За таких обставин, в контексті виявлення характерних рис сутності поняття “комунікація”, що відрізняє її від таких термінів як зв’язок та спілкування варто звернути увагу саме на останню третю тезу вищезазначеної цитати Т.Науменко. Адже саме останній підхід, на її думку найбільше підходить для вираження сутності такого соціального феномена як комунікація, “тому що в ньому вловлюється головне в комунікації – однолінійна спрямованість інформаційного впливу. Комунікація, на наш погляд, – це суб’єкт-об’єктне відношення. Не завжди цей процес можна кваліфікувати як примус іншого до виконання дії” [207, с. 42-43].

Отже, етимологічний аналіз поняття “комунікація” дає можливість зробити висновок, що поняття “зв’язок” як правило використовується в технічних галузях. В свою чергу, спілкування, в суспільних науках, зокрема в соціології, по своїй природі є суб’єкт-суб’єктне відношення, що характеризується виробленням нових духовних значень. Тобто, спілкування, на відміну від комунікації, є двостороннім процесом взаємного обміну інформацією між суб’єктами комунікативного акту. У процесі спілкування за рахунок обміну

й вироблення нових духовних значень відбувається збільшення обсягу інформації й збагачення її змісту. Однієї з найпоширеніших форм спілкування є діалог, який передбачає не просто обмін думками, а вироблення загальних позицій з обговорюваного питання.

Комунікація, як соціальне явище, на нашу думку, виражає однолінійну спрямованість інформаційного впливу будь-якого суб'єкта на об'єкт, при цьому зворотній зв'язок або реакція об'єкта на вплив не передбачаються. Безперечно, останній може оцінити його, виявити свою реакцію на цей вплив але це він може зробити використовуючи доступні йому як суб'єкту інші канали. В такому розумінні комунікація схожа на кровеносну систему біологічного організму, де кров безперервно рухається від серця на периферію по артеріям, а в зворотньому напрямі – по венах. Так само й система комунікації являє собою мережу суб'єкт-об'єктного інформаційного впливу за допомогою їм доступних каналів зв'язку. Графічно це виразити можна так:

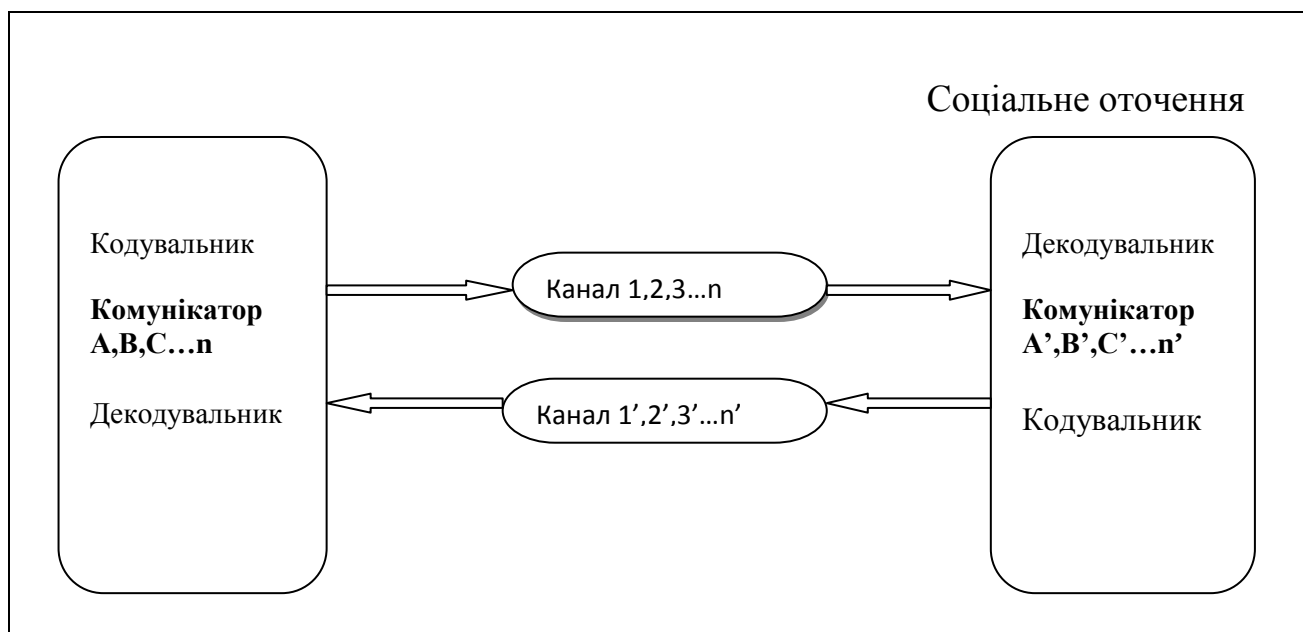

Рис.1.3. Схема односторонньої мережі соціальної комунікації

Тобто, згідно із зазначеним підходом, соціальна комунікація, зокрема, представляє собою процес обміну між соціальними суб'єктами повідомленнями

доступними їм каналами. Наприклад, державні органи через засоби масової інформації повідомляють (здійснюють інформаційний вплив) населення про процес прийняття рішення, інші кого це проблема торкається, в свою чергу, теж мають можливість впливати на рішення, але уже іншими доступними каналами.

Виходячи з цього, як зауважує Є.О.Романенко, роль комунікації у розвитку суспільства є діалектичною, з одного боку, вона є демократичним стратегічно-інструментальним засобом розвитку суспільства, з іншого саме суспільство як певна соціальна реальність є одним із способів налагодження та розвитку певних комунікативних зв'язків” [306,с.26-27]. У такому контексті вона виступає одним із ефективних демократичних (ресурсів) налагодження відповідних комунікативних систем, які впливають на форми та зміст управління, характер виробничої діяльності, форми міжкультурних відносин, тенденції історичного розвитку, специфіку соціальної структури та інші сфери суспільного життя.

В межах нашого дослідження, щоби встановити категоріально-методологічний зв'язок між поданням проблемного матеріалу та його системно-логічним та теоретичним узагальненням ми вважаємо доцільним поєднати у науковому дискурсі публічну та комунікативну сферу суспільного життя, тому що в них є багато спільного, саме системно-змістовного характеру, тобто стрижнем системно-змістовних ознак публічно-комунікативної сфери є рівень демократії перш за все за обсягом поширення.

Як зазначає В.Ребкало є різні підходи до визначення публічної сфери. У вузькому значенні, визначенням Ю.Габермаса публічна сфера, це та “область соціального життя, в якій формується громадська думка.” [56,с. 43]. В широкому значенні ідея публічного (політика і врядування) передбачає існування сфери чи сектору життя, що не є приватним або суто індивідуальним, а здійснюється спільно. Вона не вичерпується комунікаціями громадян та суспільною рефлексією, але й трансформується в практичні дії. На думку В.Парсонса, поняття “публічний” означає ті аспекти людської діяльності,

які досягають урядового чи соціального регулювання, втручання або принаймі спільних дій”.[225, с. 122].

У цьому зв’язку треба відзначити, що поняття публічності, демократичності, на наш погляд, виступають атрибутивними характеристиками соціальної комунікації, особливо її типологічних форм, саме як сутнісні, невід’ємні ознаки комунікативної взаємодії в суспільстві між інститутами влади і громадянським організаціями.

Природно, що в умовах демократії, свободи слова і думок, люди висловлюють сотні і тисячі оцінок і пропозицій. Навіть, якщо серед цих висловлювань багато помилкових, все рівно вони дають важливу інформацію про наявність реальних настроїв та хибних думок, які можуть стати перешкодою для прийняття найбільш позитивних та необхідних рішень. [225, с. 163].

Демократія потрібна для динамічного та стійкого розвитку сучасного інформаційного суспільства. Інформаційно-комунікативний характер суспільства полягає не тільки у тому, що в ньому постійно рухаються потоки інформації в соціальних інститутах – в уряді, парламенті, ЗМІ, партіях, громадських організаціях і рухах – хоча це важливо і необхідно. Інформаційно – комунікативне суспільство за визначенням демократичне, тому що воно сприяє створенню і руху інформації громадян до різнорівневих структур влади й управління, партіям і громадським організаціям.

Демократичність означає і обов’язок влади й управління не тільки прислухуватися до цієї великою за обсягом інформації, але й спільно з громадськістю шукати вирішення і розв’язання важливих проблем [194, с. 32-43].

Саме тому, ми пропонуємо ввести до наукового обігу поняття “публічно-комунікативна сфера”, “публічно-комунікативний ресурс” як поглиблення уваги до демократичного потенціалу спільного, системного вирішення актуальних і нагальних суспільних проблем, як з боку влади й управління, так і з боку громадських організацій та громадян. Зрозуміло, що без інформаційно-

комунікативного забезпечення цих процесів результативне вирішення таких проблем неможливо.

Для того, щоб акцентувати увагу на демократії як системи народовладдя, дуже важливо для нашого дослідження, необхідно вийти за рамки ліберально-представницької моделі, рівно як і більш демократичної моделі участі, так і концепції корпоративної демократії. Демократія як форма політичного правління повинна спиратися на більш широкі основи демократії як “спосіб життя громадян”. Таке розуміння демократії було запропоновано у минулому столітті політичним філософом Д.Дьюї, вбачавши в ній “соціальну ідею, яка більш ширша за систему політичного правління. Ясне усвідомлене сумісного життя у всіх його проявах складає ідею демократії,” – підкреслював він [376, р.87].

Перетворюючись у “спосіб життя”, демократія проникає у всі “пори” соціуму і стає “живильним середовищем” та основою загальної громадянськості, яка у свою чергу впливає на політичну свідомість та політичну поведінку людей, на інститути влади й управління, їх персональних носіїв та й на їх корпоративні і кланові зв’язки. Політики та управлінці, які виконують владні функції чи за професією чи за покликанням (М.Вебер), перебуваючи у цьому середовищі сприймають його кожного дня у форматі оцінок, запитів, намірів, пропозицій, вимог і волі громадян (народу).

Ключовою ланкою (ресурсу) демократії у формуванні загального інтересу й загальної волі і стає публічно-комунікативна сфера – постійно діючий форум загальнонаціональних дискусій і обговорень, арена спільної діяльності, спрямованої на досягнення загальних цілей. У публічно-комунікативній сфері артикулюється багатоманітність приватних інтересів і думок, із співставлення та погодження яких, зростають загальні інтереси й цілі, які визначають зміст публічної політики та врядування. Саме в публічно-комунікативній сфері у звичному смислі, відроджується “пряма” демократія, прямий вплив, постійно реагуючого суспільства і громадян на процеси ухвалення та виконання рішень

і відбувається становлення більш високої фази народовладдя за якої діяльність влади й управління занурюється у широкий контекст публічно-комунікативного дискурсу. [164, с.40-60].

Спираючись на методологію М.Дзялюшинського, можна сказати, що публічно-комунікативна сфера постає не тільки як область суспільного, колективного пошуку громадянами загальних цілей та засобів їх досягнення, але й як область їх практичного втілення в систему реальних суспільних відносин й інститутів. Складається свого роду інфраструктура публічно-комунікативної сфери – громадський сектор життєдіяльності суспільства.

По суті публічно-комунікативна сфера (політика, врядування, засоби комунікації) – спосіб забезпечення в суспільстві клімату соприченості і демократизму. Його смисл полягає в тому щоб підтримувати та розвивати участь самого суспільства та громадян в державно-управлінському процесі, стимулювати пошук таких рішень суспільних проблем, які дають оптимальні варіанти поєднання приватних інтересів з публічними, суспільних з державними, тобто інтересом суспільства як цілого. [95,с.388].

Документи “Програми розвитку ООН” дають можливість віднести до публічно-комунікативної сфери такі ключові характеристики:

- участь (всі громадяни мають голос у прийнятті рішень – прямо або за допомогою легітимних інститутів, які репрезентують їх інтереси; така широка участь будується на свободі асоціацій і слова, а також на здібності до конструктивного діалогу);
- верховенство права (чесність і неупередженість правових структур, особливо тих, які забезпечують дотримання прав людини);
- прозорість (свобода інформації); її повнота та доступність для всіх, хто у ній зацікавлений;
- чутливість (всі інститути чуйно реагують на потреби громадян);

- орієнтація на згоду (дотримання балансу інтересів для досягнення широкого консенсу з питань про те, що більше усього відповідає потребам групи та якими засобами, за допомогою яких процедур цього належить досягти);
- справедливість (всі громадяни мають можливість покращувати свій добробут);
- результативність та дієвість (максимально ефективне використання ресурсів для задоволення потреб громадян);
- підзвітність (уряд, приватний бізнес і структури громадянського суспільства підзвітні громадськості та інституційним носіям права);
- стратегічне бачення (лідери, владні структури і громадськість спираються на довготривалі перспективи врядування та розвитку особи і чітко уявляють собі ті заходи, які необхідні для їх реалізації).

На противагу звичної практики державного управління, яка спирається на ієрархії та передбачає безумовне виконання наказів та розпоряджень, головними параметрами публічно-комунікативної сфери (публічна політика, публічне врядування, публічна комунікація) стають згода і договір. Традиційна адміністративно-управлінська діяльність приділяє переважно увагу праву та регламентам, публічно-комунікативна – нормам, колективним рекомендаціям, цінностям, пропозиціям, моральним угодам. Традиційна влада здійснюється урядом, бюрократією, парламентом, публічна все більше залучає до своєї орбіти комісії, форуми, великі демократичні організовані групи. Якщо в системі державно-управлінських відносин інформація традиційно централізована та багато у чому закрыта, то у публічно-комунікативній сфері вона відкрита і доступна для всіх. Реалізуючись за допомогою переговорів між державними, приватними та громадянськими структурами, які зацікавлені в спільних зусиллях для досягнення взаємоприйнятних результатів, публічна політика, врядування та комунікація здібні більш ефективно та результативно задовольняти суспільні потреби, тобто виробляти соціально значущі рішення.

Таким чином, спираючись на принципи наукової рефлексії ми акцентуємо увагу на тій обставині, що вводячи до наукового обігу поняття “публічно-комунікативна сфера”, автор вказує на функціональні особливості цієї сфери формуванні та здійсненні демократичної політики та самоврядної діяльності. [289,с.164].

На основі визначенних теоретико-методологічних підходів та вищевикладених теоретичних положень ми можемо стверджувати, що одним із основних атрибутів соціальної комунікації є не проста інформаційна взаємодія соціальних суб'єктів як один з одним, так і із суспільством, допускаючи при цьому зворотний зв'язок між ними, а така, що передбачає інформаційний вплив кожного суб'єкта один на одного й на навколишнє соціальне середовище тим самим забезпечує їх спільну діяльність в публічній політиці, врядуванні та державному управлінні. Такий інформаційний вплив може розглядатися або як дія (однобічний процес передачі сигналів без здійснення зворотного зв'язку), або як взаємодія (двосторонній процес обміну інформацією), або як комунікативний процес, у якій комуніканти по черзі й безупинно виступають у ролі джерела й одержувача інформації. В складних системах комунікативні зв'язки накладаються один на одного і формують великі мережі, що становлять основу соціальної структури того соціального утворення, у межах якого здійснюються комунікації.

Сформована комунікативна мережа повністю моделює систему (структуру) і механізм функціонування всіх елементів в сфері суспільного життя як складної самоврядної і самовідтворюючої системи, яка передбачає постійну координацію їх дій в рамках єдиного цілого. Тобто, будь-яка соціальна система складається із людей, об'єднаних різними взаємозв'язками в ієрархічно упорядковані та відносно автономні відтворюючі контури (підсистеми) в виробничій, сімейно-побутовій, політичній, управлінській, культурній, освітній та інших сферах і які визначають систему цінностей та мотиви їх діяльності й поведінки. Всі контури

поєднанні між собою і опосередковують еволюцію соціальної системи взагалі і кожної її частини зокрема.

Учасниками соціальної комунікації (індивідуальної чи групової) є індивіди, організації та соціальні групи, які постійно і відносно самостійно беруть участь у суспільному житті, відповідно до своїх інтересів, впливають на поведінку інших, викликаючи своїми діями ті чи інші зміни в суспільній системі. До основних суб'єктів соціальної комунікації, наприклад, можна віднести: громадянина і громадянське суспільство, державу і державні інститути, громадянські організації, засоби масової інформації, групи інтересів, групи тиску, політичні партії, лідерів і т.п. У відповідності до сфер пріоритетного прояву та механізмів комунікативної взаємодії соціальну комунікацію на наш погляд можна диференціювати на найбільш суспільно важливі складові: державна комунікація, масова комунікація, громадська комунікація, громадянська комунікація та ін.

Предметом взаємозв'язку та взаємодії між вище зазначеними елементами на категоріальному рівні, виступає інформація. Як відомо інформація є кодовим відображенням будь-яких комбінацій речей або розумових конструкцій і виступає інструментом усвідомлення процесів і явищ, стає глобальним національним ресурсом науково-технічного прогресу й розвитку. Тобто, для того щоб система могла ефективно функціонувати вона має отримувати і передавати інформацію як від внутрішнього так і зовнішнього середовища. Звичайно не вся сукупність сигналів, що передається по каналах прямих та нейтральних зв'язків від одного елемента системи до іншого є “управлінською інформацією”. Для системи цінною інформацією є лише та, що визначає подальшу долю системи – її існування, поведінку, розвиток. Вона як глобальна цінність сприяє людині в освоєнні й перетворенні навколишнього світу та розвитку її соціально-культурної творчості. Тобто, спілкування стає оптимальним, якщо воно будується на прагненні до взаєморозуміння й ефективному обміну інформацією. Остання має містити у собі відомості,

що відбивають об'єктивну й суб'єктивну соціальну реальність, про процеси, мотиви, почуття, настрої, факти, основані на інтересах і потребах різних соціальних груп, людини, суспільства та держави.

1.3. Громадянська комунікація як невідємний фактор демократизації суспільного життя та державного управління

Основну управлінську функцію в соціальній системі виконує держава, яка через свою систему державного управління безпосередньо включена в структуру суспільства та соціальне життя. По своїй суті, державне управління є особливим інститутом, який виникає з потреб самого суспільства як складної саморегульованої системи і супроводжує всю історію розвитку суспільства. Кожному типу соціальної організації, кожному конкретно-історичному суспільству притаманні свій зміст, свої специфічні процеси, форми і методи управління.

Неоціненну роль в державному управлінні відіграють інформаційно-комунікативні процеси. По суті саме управління – це не що інше, як здійснення цілеспрямованих комунікативних контактів людей, які обмінюються й споживають певну інформацію. У цьому контексті можна говорити, що наявні і майбутні способи створення суспільних благ і якість методів управління соціумом самим радикальним чином залежить і буде залежати від інформаційно-комунікативних зв'язків. Адже впровадження новітніх інформаційно-комунікативних технологій буде спонукати зменшенню проміжних інститутів у макрорегулюванні суспільних відносин, значному розширенню автономності регіональних та місцевих рівнів управління, підвищенню динамізму у вертикальних і горизонтальних структурах влади, а також активізації процесів демократичних перетворень в державно-адміністративній сфері. Усе це дозволяє розглядати інформаційно-комунікативні зв'язки як одну із найважливіших передумов та ресурс функціонування та розвитку системи державного

управління. На принципово важливу роль інформаційно-комунікативних зв'язків в системі державного управління звертається увага і в роботі російських вчених Г.Л. Купряшіна та О.І.Солов'єва, які характеризують їх “як складну соціотехнічну структуру, що зв'язує воедино всі елементи системи управління і забезпечує виконання всіх основних функцій: планування, організації, мотивації, контролю та ін” [171,с.56]. Тобто, на їх думку, інформаційно-комунікативні зв'язки являють собою ту сполучну тканину, яка інтегрує в єдине ціле всі рівні й компоненти макросоціального управління, зміцнюючи антиентропійні властивості держави, які надають їй здатність до самоорганізації й саморозвитку.

Таким чином, можна говорити, що державна комунікація є основним елементом комунікативної мережі в суспільстві з одного боку, з іншого вона виступає регулюючим і координуючим механізмом у взаєминах держави й суспільства, забезпечуючи стабільність і ефективність функціонування суспільного організму в цілому і тому вона покликана виконувати наступний ряд функцій:

- консервативну, спрямовану на збереження статус-кво державної системи, що сприяє стабільному існуванню соціального організму;
- координуючу, що забезпечує координацію владних впливів суб'єкта управління відповідно до параметрів об'єкта;
- інтегруючу, пов'язану зі здійсненням такої державної політики, яка б ураховувала інтереси всіх елементів суспільної системи, сприяла виробленню й прийняттю погоджених управлінських рішень;
- мобілізаційну, спрямовану на забезпечення легітимності існуючого громадського порядку, одержання підтримки й схвалення суспільства із приводу прийнятих управлінських рішень;
- соціалізуючу, пов'язану із засвоєнням у процесі інформаційного обміну соціально-політичних норм, цінностей і традицій держави, підвищенням рівня політико-управлінської компетентності громадян.

Попри всілякі труднощі процесу формування, сьогодні система державного управління України у новій політичній моделі виступає як організаційне начало цілеспрямованої діяльності людей, їх колективів, а в кінцевому значенні суспільства в цілому. По відношенню до останнього вона представляє собою політико-управляючу структуру, а її управлінська діяльність набуває політико-правового характеру життя суспільства. Г.В.Атаманчук, зокрема, визначає державне управління як практичний організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, захисту або перебудови, спираючись на владну силу [12,с.38]. У навчальному посібнику “Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади” державне управління визначено як діяльність органів установ усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) з вироблення та здійснення регулюючих, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб, що змінюються [87, с.13].

Слід також відзначити, що, на думку авторів монографії “Державне управління: проблеми адміністративно – правової теорії та практики”, – “в демократичній державі функції та повноваження виконавчої влади можуть реалізовуватись не тільки виключно суб’єктами державної влади, а й недержавними суб’єктами. Зокрема ці функції та повноваження:

- можуть бути делеговані державою органам місцевого самоврядування;
- можуть бути делеговані державою деяким іншим недержавним інституціям (наприклад, окремим громадським організаціям)” [89, с.16].

Тобто, до кола суб’єктів інформаційно-комунікативних впливів та зв’язків державного управління, як зазначено далі в монографії, відносяться, з одного боку, органи виконавчої влади, державні органи інших гілок влади, органи місцевих державних адміністрацій, а з іншого – всіх інших суб’єктів права. Такими суб’єктами права можуть виступати індивідуальні і колективні, фізичні

та юридичні особи, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян тощо [89, с.22].

Обмін інформацією між зазначеними суб'єктами державного управління можна представити у вигляді певних інформаційно-комунікативних підсистем. У цілому, Г.Л. Купряшін та О.І.Солов'єв під інформаційно-комунікативною системою (підсистемою) розуміють “таку сукупність зв'язаних воєдино управлінськими цілями або функціями структур і відносин, що організовують стійкі потоки обміну повідомленнями й підтримують засоби спілкування між людьми” [171, с.57]. Такі підсистеми, на їх думку можуть формуватися на основі найрізноманітніших інформаційних потоків і супутніх їм міжсуб'єктних комунікацій. Вони підтримують не тільки функціональні, але й чисто людські відносини суб'єктів, тобто задовольняють потреби останніх як у службовому, так і в міжособистісному спілкуванні. У цілому ж, як далі зазначають вище названі автори, “в управлінні державою можуть бути задіяні різні види вертикальної (зверху вниз та знизу вверх) і горизонтальної, прямої і зворотньої, внутрішньої й зовнішньої, актуальної й прогностичної, фіксованої й нефіксованої, вихідної, проміжної й кінцевої, а також інші типи комунікації” [171, с.57].

Також комунікативну мережу державного управління можна представити у вигляді двох найбільш загальних інформаційно-комунікативних підсистем. Одна з них характеризує внутрішні зв'язки й механізми управління, які безпосередньо відчують впливи та виклики зовнішнього середовища за допомогою яких держава вирішує інформаційно-комунікативні завдання, пов'язані з найважливішими для нього функціями, а саме – сбором інформації з актуальних проблем, прийняттям рішень, розподілом ресурсів, обов'язків і відповідальності за виконання рішення і контроль. Друга ж розкриває ту сферу управлінських зв'язків, де інформація, з одного боку, у вигляді рішень надходить на зовнішній інформаційний ринок, тобто намагається здійснити той або інший вплив на суспільні відносини й свідомість громадян, з іншого – інформаційний

вплив на діяльність інших суб'єктів державних органів влади, які не належать до системи державного управління.

Саме такий підхід для нас є привабливим, адже він дозволяє у подальшому аналізі в підсистемі зовнішньої комунікації виявити місце, роль та зміст громадянської комунікації як одного із важливих ресурсів демократизації державного управління. У той же час, у відповідності зі сформульованою науковою проблемою даної дисертації, дослідження питань внутрішньої підсистеми комунікації державного управління не входить в коло безпосередніх наукових завдань і тому їх ми виносимо за дужки.

Отже, вся сукупність внутрішніх та зовнішніх зв'язків системи державного управління утворюють основу комунікативної мережі, “яка проявляється:

1) у межах діяльності органів виконавчої влади, а саме:

– в ході реалізації їхніх повноважень щодо керованих об'єктів зовнішнього суспільного (економічного, соціального та ін.) середовища;

– в ході виконання місцевими державними адміністраціями повноважень органів місцевого самоврядування, делегованих відповідними місцевими радами, при тому, що власне виконавчій владі ці повноваження первісно не належать;

– в ході керівництва вищими органами виконавчої влади діяльністю нижчих органів;

– в ході керівництва роботою державних службовців всередині апарату кожного органу виконавчої влади;

2) поза межами діяльності органів виконавчої влади, а саме:

– всередині апаратів будь-яких інших (крім органів виконавчої влади) органів державної влади – з боку їх керівників щодо інших службовців (наприклад, в апаратах парламенту, судів, органів прокуратури тощо);

– всередині державних підприємств, установ і організацій – з боку їх адміністрацій щодо решти персоналу;

– з боку тих чи інших уповноважених державою суб'єктів у процесі управління державними корпоративними правами;

– з боку різноманітних дорадчо-консультативних органів, утворюваних державними органами (наприклад, Президентом України), в частині виконання наданих їм організаційно-розпорядчих повноважень щодо інших органів, посадових осіб” [89, с.15].

Все це означає, що система державного управління має складну будову і нелінійний тип зв’язку між її елементами, що безперечно потребує стабілізації і впорядкування їх взаємодії. Адже відомо, що одним із важливих принципів функціонування будь-якої системи є її залежність від ефективності зв’язків між внутрішніми елементами та зовнішнім середовищем. Така ефективність, у свою чергу, визначається обраною державою стратегією й тактикою поведінки на інформаційному ринку. У якості основних Г.Л. Купряшін та О.І.Солов’єв сформулювали “наступні стратегічні установки, покликані направляти діяльність усіх органів і підрозділів управління:

– ініціація масової підтримки населенням поставлених державою цілей і мобілізація широких соціальних прошарів на їхню реалізацію (стратегія “спонукання”);

– інформування суспільства про власну позицію, прийняте з того чи іншого питання рішення, але без активізації зусиль по його реалізації (стратегія “підтримки комунікації із громадськістю”);

– поширення вказівок підлеглим низовим структурам та органам управління для реалізації рішень, що носять службовий характер (“рольова” стратегія);

– контроль за реалізацією прийнятих і вже здійснюваних рішень (стратегія “контролю”);

– координація активності державних, політичних і громадських організацій і об’єднань під час обговорення тих або інших соціальних проблем (стратегія “підтримки балансу сил”);

– створення позитивного іміджу політичного режиму й типу правління і. відповідно, критика опозиції (стратегія “конструювання іміджу”);

– відволікання суспільної думки від обговорення невігідних режиму соціальних проблем ("відволікаюча стратегія") [171, с. 62-63].

Істотну роль при виборі й реалізації інформаційних стратегій відіграють технічні засоби, що перебувають у розпорядженні держави. Але на практиці вибір державної інформаційної стратегії, навіть при наявності електронних засобів зв'язку, визначальною мірою залежить від характеру політичного режиму та пануючих методів державного управління.

У цьому зв'язку, одним із основних ефективних елементів і засобів обміну інформацією виступає масова комунікація, яка в залежності від типів режиму набуває або демократичного, або тоталітарного чи авторитарного змісту. Її функціонування й використання слід розглядати як важливий інструмент забезпечення стабільності функціонування інституційних структур органів державної влади, поглиблення взаємодії між їх ієрархічними рівнями та громадянами. Тому масова комунікація є важливим елементом інформаційно-комунікативної мережі в суспільстві.

Масова комунікація у понятійному забарвленні представляє собою систему транслявання в масову свідомість соціальних оцінок поточної дійсності, тобто оцінок актуальних подій, що попадають у поле зору масової свідомості, або оцінок актуальних результатів практичної діяльності з погляду інтересів тих або інших соціальних груп та відомств. А це означає, що масова комунікація все більше приймає політико-управлінський характер. Це по суті є вертикальна і одностороння направлена модель адміністративно-комунікативної трансляції інформації державної влади суспільству.

Масова комунікація як особливий вид соціального спілкування, що відбувається в масштабах усього суспільства і як найважливіша умова суспільного розвитку та організації. Вона стала пріоритетним напрямом ґрунтовних наукових досліджень вже на початку ХХ століття перш за все в філософії, праві, психології та соціології.

Розглянемо в історичній ретроспективі основні здобутки наукових підходів у вивченні масової комунікації, які є важливими для нашого дослідження, як методологічного підґрунття до розуміння громадянської комунікації.

Автором терміну “масова комунікація” став видатний американський психолог Ч. Кулі. Він в контексті власної теорії “залучення” індивідів до “більшої свідомості” як сукупності накопичених соціально значимих “станів відчущання” і “відображень”, виділяє комунікацію як засіб актуалізації “органічно цілого світу людської думки” [167,с.26].Тобто, заслуга Ч.Кулі полягає у виділенні й розмежуванні двох різних типів комунікації – міжособистісної й масової.

Як певний вид у системі соціальних відносин, а саме, як спілкування комунікатора й аудиторії або відносини “соціальних акторів” яких телеологічно поєднує однаковий зміст, вкладений ними в розповсюджувані при цьому повідомлені трактував масову комунікацію також і Дж. Г. Мід [184]. Він вважав, що тотожність значень акторів взаємодії, які утворюються у свідомості індивідів, дає кожному з них змогу брати на себе роль “іншого”, в тому числі й “узагальненого іншого”, коли надбаний ними досвід редукується так, що стає стосовно них загальнозначущим і загальнодоступним.

В цілому можна говорити, що комунікативний процес розглядався відповідними галузями науки з позиції окремих технологічних етапів – формування повідомлення, його передача та сприйняття. Методологічною основою їх розробок виступали загальнотеоретичні концепції біхевіоризму, символічного інтеракціонізму, персоналізму та екзистенціалізму. Нагадаємо, що під методологією ми розуміємо систему наукових принципів, на основі яких будується дослідження й визначається вибір способів наукового пізнання – методів та прийомів дослідження.

У контексті біхевіоризму основою комунікації визнається не мова як система, що актуалізує в спілкуванні свою комунікативну функцію,

а безпосередні мовні сигнали. Вважається, що в умовах впливу зовнішнього середовища індивідум може пристосуватися до правил соціальної комунікації.

Цікавим для аналізу соціального контролю, колективної поведінки, комунікації та політико-управлінських функцій держави є методологічний підхід Р.Парка. Він вважав, що стихійна колективна поведінка стає соціальною, коли вона починає регулюватися особливими формами соціального контролю: традиціями, звичаями, моральними нормами й законами, які в остаточному підсумку, і є продуктом комунікації. Комунікація, таким чином, як зазначає дослідник, це процес, що соціалізує, інтегрує та уможливорює узгоджені дії суспільства як такого, що, безперечно, повною мірою сприяє реалізації основних політико-управлінських функцій держави. [224].

Важливий методологічний підхід у наукових дослідженнях масової комунікації зробив представник Чиказької політико-управлінської школи Гаральд Ласуел. Уже перша книга Г. Ласуела “Пропагандистські техніки у світовій війні”(1927) [172] принесла йому заслужену популярність. Узагальнивши практику сучасного впливу пропаганди, він першим почав розглядати її як базову складову масових комунікацій. Пропаганда (від лат. слова *propaganda* та дієсл. *propagare* – поширювати) означає ідейний вплив на широкі маси населення. До речі зауважимо, що пропагандистський підтекст діяльності органів державної влади й управління в Україні, на жаль, сьогодні недооцінено. Адже масова комунікація як і інші комунікативні рівні та структури справляють потужний пропагандистський ефект.

Основою концептуальної моделі Г. Ласуела стала “класична парадигма” або так звана теорія “Five W's”. Дослідження масової комунікації, на думку Г.Ласуела, повинні давати відповіді на запропоновані ним п’ять питань, фундаментальних для оцінки будь-якої комунікації. Ці п’ять питань – одночасно є базовими елементами структури комунікації і означають предметні сфери комунікативних досліджень.

До питань класичної парадигми Г. Ласуел відносить:

Who says? (Хто говорить?) – аналіз контролю повідомлень;

What says? (Що говориться?) – аналіз змісту (контент-аналіз);

In which channel? (По якому каналу?) – аналіз мас-медіа (медіа-аналіз);

To whom? (Кому говориться?) – аналіз аудиторії;

With what effect? (З яким ефектом?) – аналіз впливу .

Згодом дослідники цей ланцюжок питань подовжили. З’явилися нові:

про причини комунікації (чому?);

про техніку комунікації (яким образом, якими засобами?);

про наявність зворотного зв’язку (як результат комунікації впливав на самого комунікатора?). Можна без перебільшення сказати, що саме Г. Ласуел та його послідовники заклали методологічний фундамент для сучасного розуміння комунікативних процесів та мережі.

Деякі спростування, уточнення та подальший розвиток ідей про сутність і розвиток масової комунікації біхевіористів забезпечили структурні функціоналісти Т. Парсонс [225; 226], П. Лазарсфельд [383; 384].

Якщо співвіднести структурний функціоналізм із ідеями його попередників, то очевидно кардинальна зміна підходу: для біхевіористів суспільство це сукупність індивідів, що діють за принципом “стимул – реакція”, тоді як для структурних функціоналістів в основі суспільства лежать структури, що дозволяють вивчати не індивідуальну, а масову поведінку. Такий підхід є цікавим і продуктивним і для державно-управлінської науки.

Об’єднання понять “структура” і “функція” зробив та обґрунтував основоположник структурного функціоналізму Т.Парсонс. Він прагнув створити “велику теорію”, що охоплює всі процеси, які відбуваються в суспільстві. Основним поняттям його концепції, або “одиницею” соціологічного аналізу, як відомо, є “соціальна дія”, здійснювана індивідом – “актором” (actor) під впливом певного змісту або наміру, що й відрізняє його поведінку від поведінки значною мірою імпульсивної (рефлекторної) дії. Отже, основою соціальної взаємодії для Парсонса є комунікація, а соціальні процеси – комбінаціями

мінливих комунікативних факторів на різних рівнях здійснюваного в суспільстві “символічного обміну”, елементами якого виступають мова, гроші, ринок, влада, вплив, ціннісні зобов'язання та ін. [225].

Але більш конкретно питаннями масової комунікації займався Лазарсфельд. Ним були висунуті й перевірені гіпотези, що описують особливості впливу ЗМІ на індивіда, що справили дійсно великий вплив на подальші наукові дослідження, зокрема, в межах нашого дослідження такі його теоретичні узагальнення:

- масова комунікація не є основним джерелом політичного інформування;
- ЗМІ не впливають на індивіда прямо й безпосередньо;
- найважливіше значення для розуміння й засвоєння індивідом інформації, одержуваної від ЗМІ, має його безпосереднє соціальне оточення.

Інтерпретуючи отримані результати, дослідники дійшли висновку, що засоби масової комунікації (мова йшла про газети й радіо) як елементи комунікативної мережі діють на споживача не безпосередньо, а опосередковано, через людей, думка яких є важливою для членів даної первинної групи, і на основі цих обговорень формується як розуміння інформації, так і визначення її значимості. Найбільш впливових у кожній групі осіб, думка яких визначає сприйняття масової інформації іншими членами групи, П.Лазарсфельд назвав “лідерами думок” (opinion leaders). Суттєво, що такими людьми, як правило, виявлялися неформальні лідери, а отже саме неформальна міжособистісна комунікація визначає багато у чому сприйняття й оцінку інформації в цілому.

Відкриття П. Лазарсфельда і його колег не тільки змінили стиль, зміст і спрямованість наукових досліджень ЗМІ, але й мали досить значні наслідки для практики масових комунікацій, особливо в сфері державо-владних відносин. Творці повідомлень масової комунікації стали уникати прямих закликів і декларацій, а використовувані приклади із життя відомих історичних постатей, літературних персонажів, гумор, емоційно зафарбовували свою інформацію.

Спробу подолати дефекти технологічного детермінізму, який знижує рівень можливої відповідальності й обговорення для частини аудиторії здійснив М. Мак-Люен – філософ, культуролог, соціолог, теоретик комунікаційних технологій, що став воістину культовою фігурою, “символом революції аудіовізуальних засобів, що крокує по Уолт-Стрит” [185]. Він досить серйозно доповнює наукові уявлення про процеси масової комунікації. Основна мета М. Мак-Люена – вивчення різних форм культури як засобу спілкування, де комунікації відіграють системостворчу роль, формуючи психологію індивіда й умови його повсякденного життя. Поряд із мас-медіа він розглядав у цьому зв'язку комунікативні функції інших предметів культури, тобто артефактів, у тому числі мову, дороги, гроші, комп'ютери.

Найбільший із усіх переворотів у людській історії М.Мак-Люен пов'язував з появою електрики. Комунікація за допомогою електрики це миттєвий зв'язок, що скасовує тимчасові й просторові фактори людської асоціації тим самим створює глибинне залучення. На основі електричного струму, швидкість якого приблизно 300 тис. км/сек, виростає новий тип суспільства, для позначення якого в 1962 р. Мак-Люен вводить поняття “електронне суспільство”, чим по суті заклав основи для появи важливого компонента комунікативної мережі як “електронне врядування” та інтернету як важливої його складової.

Згідно М.Мак-Люену, друковані засоби, насамперед газети, замикаючи увагу на письмових текстах і знаках, породжують індивідуалізм і націоналізм у силу вузькості й однобічності бачення миру. Усні ж електронні засоби, особливо телебачення, навпаки, сприяють багатомірному відкритому відношенню до реальності, поєднуючи людей в “глобальне село”, де кожна людина є не просто споживачем, але й співучасником телевізійної міфотворчості, яка формує всі основні типи й стилі не тільки індивідуального життя, а цілі та можливості суспільно-культурного життя сучасного людства. Додамо, що телебачення змінило характер політичної діяльності, перетворивши політику в повсякденний засіб “тотального й багатосенсорного” управління

масовою свідомістю; воно ефективно відфільтровує будь-яку “активність знизу”, перешкоджаючи їй навіть прямо не допускаючи її проникнення в світ гіперреальних політичних персонажів і корпоративних лідерів, оскільки не тільки не орієнтує на розуміння, що відбувається, але й ізолює глядачів один від одного, обмежує їх спілкування і тим самим однобоко формує громадську думку не даючи здійснюватися масовій мобілізації як основі будь-якої колективної дії.

Такий теоретико-методологічний аналіз можна було б продовжити, але уже з наявного можна зробити висновок, що проведені дослідження встановили та обґрунтували потужний односторонній вплив масової комунікації на суспільну й індивідуальну свідомість. Звідси, в межах нашого дослідження, виникає важливе питання: хто є суб’єктом масової комунікації? Досить аргументовану, на нашу думку, відповідь можна знайти в уже вище цитованій нами роботі Т.В.Науменко [207].

При соціологічному аналізі мережевих особливостей діяльності масової комунікації як конкретного соціального процесу Т.В.Науменко виділяє такі його складові:

- спонукальні мотиви, у якості яких виступають різні потреби й інтереси;
- умови здійснення соціальних, в тому числі й управлінських, дій;
- результати, або продукти, діяльності;
- підстави цілепокладання суб’єктів діяльності [207, с. 77].

У якості останніх виступають цінності, які відбивають кінцеві підстави цілепокладання суб’єкта. Іншими словами, цінності – це властивості й характеристики предметів, що виступають у ролі соціальних значимостей для суб’єкта, його соціальні орієнтири, з яких він виходить у процесі діяльності. А це означає, що рано або пізно процес історичного розвитку приводить до розподілу суспільства на групи й до взаємодії цих груп, що виступають як їх суб’єкти.

Таким чином, суб'єктами масової комунікації є соціальні групи, що реалізують свої потреби, пов'язані із забезпеченням умов власного існування, у цьому випадку умов, пов'язаних з необхідністю внесення в масову свідомість, тобто в систему свідомості, що функціонує безпосередньо на практиці, соціальних установок на основі власних світоглядних парадигм, виражених у формі їх групових ідеологій.

Суб'єктами у процесі здійснення масово-комунікативної діяльності можуть виступати:

- носії соціальних інтересів, що реалізують за допомогою масової комунікації свої цілі через вплив на масову свідомість;
- власники окремих засобів масової комунікації як суб'єкти реалізації економічних інтересів;
- журналісти (комунікатори) як суб'єкти реалізації творчих і професійних інтересів;
- масова аудиторія як сукупність суб'єктів, що мають загальну і єдину мету одержання інформації для орієнтації в середовищі існування.

Виявлення структури основних елементів та суб'єктів масово-комунікативної діяльності сприяє розумінню механізмів, що рухають масово-комунікативний процес. Однак слід зробити методологічне уточнення, що названі суб'єкти не є суб'єктами масової комунікації як виду соціальної діяльності, а є суб'єктами якихось інших видів діяльності, здійснення яких так чи інакше включене в масово-комунікативний процес. Власне суб'єктами масової комунікації як виду соціальної діяльності, як соціального процесу, є суб'єкти, що досягають власних цілей за допомогою реалізації сутнісних характеристик масової комунікації, у той час як усі інші групи суб'єктів, що беруть участь у масово-комунікативному процесі, прагнуть за допомогою її досягтися інших цілей, для досягнення яких масова комунікація є лише одним з можливих шляхів реалізації й використовується не у своїй сутнісній характеристиці. Аналізуючи інструментальні дії різних учасників Т.В.Науменко

приходить до висновку, що їх діяльність викликана різними причинами, вираженими у вигляді різних цінностей і які є основою різних потреб різних суб'єктів в тому числі і державно-управлінських [207].

Але комунікативний аспект владно-управлінських відносин крім впливу одного суб'єкта комунікативного акту на інший має передбачати і зворотний зв'язок, який буде ефективним тільки тоді, коли об'єкт не панує над суб'єктом, а має з підвладними взаєморозуміння, яке сприяє конструктивному діалогу, що приводить до консенсусу. Така природна потреба об'єктивно обумовила необхідність переходу від монологічної форми масової комунікації між державною владою і громадянами до діалогічної взаємодії держави і громадянського суспільства. Якщо політичний монолог персоніфіковує вертикальну й односторонню спрямовану модель адміністративно-пропагандисткої трансляції інформації з верхніх рівнів політичної влади вниз, до суспільства, до мас, то діалогова модель – це двосторонній комунікативний процес між рівноправними партнерами, кожен з яких використовує доступні їм канали, що адекватно відповідає суті демократичних вимог щодо функціонування всіх сфер політико-соціального життя суспільства.

Міжнародний досвід свідчить, що швидке й стабільне зростання економіки можна забезпечити за рахунок внеску в людський і соціальний капітал. Збільшення цього “нематеріального” капіталу відбувається не тільки за рахунок якісної освіти та постійного підвищення кваліфікації працівників, але й через зміцнення професійних і суспільних зв'язків, виявлення й узгодження інтересів різних соціальних, конфесійних, етнічних груп, врахування культурних, гендерних і інших відмінностей. А ефективність такого впливу на всі сфери суспільної життєдіяльності (політику, економіку, управління, соціальну сферу, культуру), що особливо важливо підкреслити, визначається:

–кількістю і якістю інформаційного ресурсу, яким розпоряджається громадянське суспільство;

– кількістю і якістю засобів комунікації, використовуючи які, громадянське суспільство може доносити свої інтереси, очікування, ідеї до влади, бізнесу, населення.

Тобто, стан громадянського інформаційного ресурсу визначається доступом громадян і структур громадянського суспільства до різних джерел інформації, а стан комунікативного ресурсу визначається наявними можливостями використання існуючих каналів комунікації й можливостями створення власних каналів комунікації.

Значення доступу громадян до інформації державного сектору як засобу забезпечення прозорості діяльності уряду й участі громадян у демократичному процесі визнається в Європі щонайменше з 1950 року, коли Радою Європи був підготовлений проект Європейської конвенції про права людини. Стаття 10.1 цього документа говорить: “Кожний має право на самовираження. Це право включає волю виражати свою думку, а також одержувати й зіставляти інформацію й ідеї без втручання державної влади й незважаючи на кордони” [152, с.270].

Змінити існуючу піраміду влади: зробити її відповідальною за розпорядження суспільними справами, а не бути розпорядником власності громадян, їх життєвих доль, загальнонародних ресурсів – це сучасний шлях організації влади, реальний механізм її демократизації, підконтрольності суспільству й справжнього самоврядування. Відомий науковець Ю. Габермас вважає, що “сучасна модель взаємин держави і громадян має вибудовуватися не за традиційним принципом суб'єкт-об'єктних відносин (керуючі-керовані), а на механізмах “комунікативної поведінки”, тобто суб'єкт-суб'єктних відносинах, на принципах визначення рівноправності як людини державної, так і людини “приватної”, що передбачає як головну демократичну процедуру “діалогову комунікацію” державної влади і “вільної громадськості”. Головна “відмінність діалогової моделі полягає в тому, що вона припускає своєрідну “горизонтальну рівність” учасників інформаційного обміну, на противагу

“вертикальному” принципу “керівництва-підпорядкування”, властивого для моделі “віщання” [353, с. 142].

Таким чином можна говорити, що державні органи влади й управління за демократичного устрою не можуть виконувати свої функції, не взаємодіючи на паритетних засадах із громадянами та їх об'єднаннями, не добиваючись і не завойовуючи їх підтримки та схвалення під час обговорення і прийняття рішень з тих чи інших питань соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті, в межах нашого дослідження, особливе значення набуває проблема міжсекторної комунікативної взаємодії, яка є запорукою економічного процвітання й утвердження демократії в країні. Звичайно, що мова йде про впровадження громадської і громадянської комунікації. На жаль суть цих понять в науці часто або ототожнюється й плутається, або розмивається настільки, що до них включаються інші, не притаманні їм сутнісні ознаки. Спільне коріння у наведених термінах ще не означає, що вони мають однакове значення.

Є.Чак, аналізуючи відмінність понять “громадське” і “громадянське” пише, що “слово громадський утворене від іменника громада і означає “не державний”, “не службовий”, “добровільний”; “такий, що стосується всього населення або окремого колективу” (громадські організації, громадські доручення, громадські розповсюджувачі преси.) Громадянський –прикметник від іменника громадянин (останній може мати такі значення, як “підданий якоїсь держави” і “свідомий член суспільства”) означає: “такий, що має стосунок до людини як громадянина”. Наприклад, громадянські права, громадянська війна (війна всередині країни), громадянська свідомість, громадянська лірика [361].

Зрозуміло, що з позицій цього підходу основним суб'єктом громадянських комунікацій є громадяни, тобто люди, що володіють широкими правами, адекватними міжнародній Хартії прав людини, знають свої права, уміють їх захищати і нетерпимо ставляться до будь-яких проявів насильства й сваволі, людей чесних, по велінню серця виконуючих свої обов'язки, відчуваючи нерозривний зв'язок з Батьківщиною, її минулим, сьогоденням і майбутнім

і постійно беруть на себе відповідальність за її долю, своїми конкретними справами, допомагаючи тим самим країні стати сильнішою і багатшою.

Інакше кажучи, громадянин, це індивід, для якого характерні:

- громадянська компетентність, в основі якої – сукупність знань, що дозволяють вільно орієнтуватися в суспільному житті, правильно визначати способи своєї поведінки й життєві плани;

- громадянськість – наявність у людини системи соціально значимих моральних ціннісних орієнтирів, що забезпечують почуття причетності до долі Батьківщини і виявляти готовність прийняти на себе моральну відповідальність за минуле, сьогодення, майбутнє, обираючи направленість своїх дій на активну участь у розвитку своєї країни, суспільного життя у формах, що відповідають моральним і правовим нормам;

- громадянська активність – нагромадження досвіду реальних соціально значимих справ, участі в громадських об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку тощо.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що поняття “громадянські комунікації” суттєво ширше, ніж поняття “громадські комунікації”. На нашу думку, їх відмінність полягає в тому, що громадська комунікація, де суб’єктом виступає держава, а об’єктом громадськість, спрямована на забезпечення підтримки суспільством дій влади, що досягається підвищенням рівня довіри громадян до державних інституцій; реалізації єдиної державної комунікативної політики шляхом створення системи впливу влади й управління на громадську думку; формуванні та підтримці ефективного зворотного зв’язку із громадянами для моніторингу ситуації й оцінювання результатів своєї роботи; налагодження співпраці із громадськими організаціями (експертиза, консультації, громадський контроль) задля забезпечення інформування громадськості про здійснювану політику та створення й підтримки позитивного іміджу влади.

Громадянська ж комунікація, навпаки, передбачає, що суб’єктом виступає громадськість, а об’єктом держава. Канали громадянської комунікації

використовуються з метою безпосереднього демократичного впливу громадян на державні органи управління щодо контролю і захисту їх прав, свобод, інтересів та отримання належних послуг.

В Україні, як і в більшості країн світу, система державного управління функціонує в умовах ускладнення простору політичної комунікації та урізноманітнення технологій комунікативної взаємодії. При збільшенні кількості суб'єктів політико-управлінського процесу зростає і якість їх взаємозв'язку. Це пов'язано як з диверсифікацією джерел інформації так і з удосконаленням технічного забезпечення діяльності влади і громадян. За цих умов особливої ваги набуває готовність і здатність органів державної влади використовувати ефективні механізми взаємодії з громадськістю, як безпосередньо (з залученням громадських організацій) так і опосередковано (через мас-медіа). Тобто, запорукою ефективності державно-управлінської діяльності в постіндустріальному суспільстві має стати така комунікативна політика держави яка б сприяла реалізації функціональних повноважень органами державної влади та налагодження ефективних форм взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Такий аспект комунікативної взаємодії з громадськістю в системі державного управління ми відносимо до так званої громадської комунікації. Специфічність її полягає в тому, що вона, на наш погляд, означає обмін державних органів влади та інших організаційних (корпоративних) утворень з людьми та їх громадськими об'єднаннями повідомленнями, у яких відображена інформація громадського призначення. Тобто, громадська комунікація передбачає суб'єкт-об'єктну взаємодію, де суб'єктом виступають органи державної влади і різного роду корпоративні організації, а об'єктом – громадськість. В цьому контексті цілком виправданою, на наш погляд, є необхідність удосконалення управлінських інструментів регулювання процесу обміну інформацією, зокрема обґрунтування впровадження принципу партнерської взаємодії, що передбачає не тільки інформування населення,

а і налагодження ефективного зворотного зв'язку, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, встановлення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Отже, можна зробити висновок, що специфічна роль громадської комунікації полягає в тому, що вона забезпечує поширення, передачу соціально-політичної інформації як між елементами політичної системи, так і між політичною системою і навколишнім середовищем.

Сучасні суспільства характеризуються постійним множенням, прискоренням, ущільненням і глобалізацією комунікацій. Кількість і якість комунікацій безупинно зростає, їх розвиток постійно прискорюється, все більше людей втягується в комунікаційний процес, а його мережа досягає глобальних масштабів. Ріст комунікацій відкриває нові можливості, які звільняють людей від колишніх обмежень, від соціального тиску й примусу, створюючи підвалини особистісної репрезентації. Саме в цьому аспекті зростає актуальність громадянської мережі комунікації в житті суспільства. Конструювання мереж особистісної (громадянської) репрезентації передбачає реалізацію стратегічних потреб та інтересів громадянина у його праві на доступ до інформації, можливість користування нею та безпосереднього особистого впливу на процеси прийняття та реалізацію рішень в системі державного управління.

Впровадження громадянської комунікації найбільш повно відповідає принципам системного функціонування державного управління і є важливим чинником його демократизації. Мірилом реального демократизму може бути не просто абстрактна "свобода для всіх", формальна рівність, а жива й безпосередня участь усього народу в здійсненні народовладдя. Такий демократизм передусім характеризується відносинами між державою і громадянином. Таким чином, можна зробити висновок, що саме впровадження громадянської комунікації буде сприяти поглибленню демократичності державного управління, так як вона передбачає таку структуру комунікативної мережі, де органи державної влади і громадяни та їх об'єднання по чергово

виступають як у ролі комунікатора (передавача повідомлення), так і реципієнта (отримувача повідомлення). Тобто, згідно із зазначеним підходом, громадянська комунікація представляє собою процес обміну між соціальними суб'єктами повідомленнями доступними їм каналами. Наприклад, державні органи через засоби масової інформації повідомляють (здійснюють інформаційний вплив) населення про процес прийняття рішення, інші, суб'єкти, кого ця проблема торкається, в свою чергу, теж мають можливість актуалізувати нагальні проблеми своєї праці, побуту, відпочинку та свого життя в цілому, виражати і захищати свої власні інтереси, і таким чином впливати на процес прийняття та впровадження державних рішень, але уже іншими доступними каналами.

Варто також зазначити, що реалізація демократичного ресурсу громадянської комунікації можлива лише за умови максимальної прозорості та відкритості функціонування системи державного управління. Подібний методологічний акцент у дослідженні близьких до нашої проблематики питань робить і О.Шпортко. На його думку, “найважливішою умовою існування демократії є публічність політики, тобто гласність і відкритість будь-якої політичної дії, це обумовлено тим, що громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади, вони повинні впливати на процеси створення і реалізації законів, якість роботи державного апарату, рівень освіченості і громадянської самосвідомості політиків, які приймають політичні рішення. Так вони можуть реалізувати задекларовану державою тезу про те, що український народ є господарем своєї країни” [366, с. 94].

Це ніякою мірою не суперечить світовій тенденції про зростання сфери державного регулювання суспільного життя. Тобто, мова йде не про те, щоб позбавити автономності державну адміністрацію в прийнятті рішень, а необхідності розширити соціальну базу повноправних учасників процесу вироблення загальнозначущих рішень. Це означає, що кожен зацікавлений учасник повинен мати відповідні комунікативні канали по яким він мав

би можливість відкрито, в межах загальноприйнятих процедур і вимог захисту своїх та суспільних інтересів, впливати на процес розв'язання суспільних та індивідуальних проблем як з боку державної влади та управління, так з боку громадян. Саме в цьому, на наш погляд полягає з одного боку, принцип демократичної можливості впливу громадян на державу, а з іншого, принцип демократичної готовності влади професійно й результативно розв'язувати суспільні та особисті проблеми громадян. На цю особливість посилається, зокрема, Б.Манін. Він вважає, що слід радикально змінити спільну позицію як ліберальних теорій, так і демократичної думки щодо джерела легітимності. На його думку, джерело легітимності полягає “не в упередженій волі індивідів, а радше у процесі її формування, себто в самому обговоренні... Легітимне рішення не репрезентує волі всіх, а є результатом обговорення усіма. Це той процес, де формується воля кожного, що в результаті й надає легітимності, а не, як здавалося б, сума вже сформованих волевиявлень. Принцип обговорення поєднує в собі і позицію індивідуума, і демократичність... Ризикуючи вступити в суперечність з тривалою традицією, усе ж слід стверджувати, що легітимність прийняття закону є результатом загального обговорення, а не виявом загальної волі” [385, с. 35].

Нерозвиненість громадянської комунікації є однією з важливих причин низького рівня адаптації політичної системи в цілому та системи державного управління зокрема, до сучасних реалій та проблем суспільного життя що призводить до втрати належного рівня їх її підтримки в суспільстві, поглиблення їх суперечності. Зокрема, в більшості випадків діяльність майже всіх учасників масової та громадської комунікації не завжди узгоджується з поняттям “загальнолюдських цінностей”. До загальнолюдських можна віднести тільки ті цінності, які випливають із розуміння необхідності суспільства як цілісної системи що прагне самозбереження та розвитку. Такими на сьогоднішній день справедливо називають, наприклад, цінності миру

та безпеки, родинні та екологічні цінності, руйнування яких може поставити суспільство перед загрозою загибелі.

Серед пріоритетних напрямів становлення та розвитку демократичних комунікативних мереж в сучасній Україні є питання повного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Бо саме вони становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна істота, що позбавлена або обмежена в правах, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно-організованому суспільстві правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші ціннісні орієнтири життєдіяльності людини у її відносинах з суспільством і державою.

Слід додати, що предметом громадянських комунікацій виступають права людини і громадянина зафіксовані перш за все в Декларації прав людини [84], прийнятої ООН в 1948 році, низці наступних різноманітних конвенцій та угод ООН та в Конституції України. До них відносять найважливішу категорію прав – це право на життя. Воно означає – право не бути вбитим і не зазнавати фізичного насильства або як право захищатися від убивства чи фізичного насильства, або ж як право отримувати матеріальні предмети першої необхідності для прожитку та мінімальний обсяг послуг сфери охорони здоров'я. Друга категорія – це право на свободу, яке завжди стояло в деклараціях прав на чільному місці. Іноді воно виступає як право на свободу в дещо загальному значенні; іноді – як право на певні свободи, серед яких найчастіше зазначаються свобода думок, слова, віросповідання, об'єднань та пересування. Третя категорія – право на власність. Четверта категорія – права, що стосуються статусу особи як громадянина: національні та демократичні права. П'ята категорія – це права, що стосуються діяльності держави, особливо права, пов'язані з верховенством права та зі здійсненням правосуддя як-от право не бути безпідставно заарештованим і право

на справедливий суд. Насамкінець, є права людини, спрямовані на отримання певних соціальних, економічних і культурних благ. Декларація ООН, наприклад, утверджує *inter alia* і права людини на освіту, працю, соціальне забезпечення, відпочинок і дозвілля та достатній життєвий рівень, необхідний для забезпечення здоров'я і добробуту особи.

Своє відношення громадяни щодо стану справ з правами людини і громадянина вони можуть оцінювати і виражати за допомогою комунікативності. Саме комунікативність сприяє вираженню світоглядних та політико-правових якостей людини і громадянина і дозволяє реалізовувати права та інші соціальні потреби через конкретний вплив на органи державної влади й управління. Реалізація функції демократичного, комунікативного впливу здійснюється за допомогою процесу не тільки отримання або передачі інформації, а й її фільтрації і систематизації, яка необхідна особистостям і групам для прийняття рішень та оцінки для наступного альтернативного вибору своєї поведінки. Тобто, суб'єктом мережі громадянської комунікації виступають самі громадяни та їх громадські об'єднання щодо передачі, отримання та опрацювання інформації й повідомлень з питань вираження, реалізації та захисту своїх прав, інтересів та потреб. Саме в такому аспекті, ми маємо розглядати демократичний потенціал впливу громадянської комунікації на ефективний розвиток системи державного управління, що сприяє розширенню й поглибленню процесам народовладдя.

Інформаційний обмін щодо реалізації та захисту прав людини і громадянина відбувається в першу чергу у сфері міжособистісних комунікацій. Комунікації між особами здійснюються у формі спілкування як обмін повідомленнями, у яких фіксуються знання, думки, ідеї, ціннісні орієнтації, культурні та емоційні стани, програми діяльності сторін та ін.

У цьому зв'язку, дуже ґрунтовний і цікавий методологічний підхід до дослідження процесу становлення демократичного потенціалу громадянської комунікації і культури здійснює Ю.Габермас. Він зазначає, що під впливом

радикальної інтелігенції за умов новітньої комунікативності з традиційної народної культури розвинулася нова політична культура з власними організаційними формами і практикою. Зокрема, у Німеччині, наприкінці ХУІІІ ст., сформувалася невеличка, але налаштована на критичні дискусії громадськість, яка тепер вже не тільки постійно читала нечисленні хрестоматійні твори, а й скеровувала свої читацькі смаки на поточні нові публікації приватної сфери. Паралельно з цим стає актуальною практика об'єднань, яка постала в німецькому пізньому Відродженні; вона щораз більше набуває ваги як провісник своєї прийдешньої значущості радше завдяки своїм організаційним формам, ніж маніфестаційним функціям, що в подальшому постає базою формування відносно щільної мережі громадянської комунікативності. Просвітницькі товариства, освітні об'єднання, таємні товариства франкомасонів та ордени просвітлених були асоціаціями, що конституювалися через вільне, тобто особисте рішення членів-засновників, вербувалися добровільно, а між собою практикували рівноправні форми спілкування, свободу дискусій, ухвалення більшістю голосів рішень тощо. У цих ще з громадянського погляду елітарно дібраних спільнотах можна було набувати практики політичних норм рівноправності, та орієнтації їх на політичні дії прийдешнього суспільства [56,с.11]. До речі, саме таку демократичну культуру американські дослідники Г.Алмонд і С.Верба назвали громадянською культурою.

На основі синтезу багатьох спеціальних знань та дисциплін, поєднуючи історичні, політичні, соціологічні, управлінські, економічні, культурні, історико-філософські підходи, Ю.Габермас, Г.Алмонд і С.Верба зробили спробу історичної реконструкції моделей громадянських відносин у час зародження простору відкритого публічного спілкування. Вони показують, за яких умов, коли і як раціонально-критичні дебати громадян щодо громадянських проблем, а також аргументи, що народжувались у цих дебатах, почали складати авторитетну й демократичну основу для прийняття політичних рішень; яким

чином громадськості (публіка) та притаманна їй “громадянська думка” перетворилися на чинник політики та управління [56].

З часом вищезазначені товариства незалежних громадян почали усвідомлювати себе супротивником держави і формувати структури недержавних громадських об’єднань, які в свою чергу поступово розвивали, на наш погляд, свою особливу громадянську мережу комунікацій. Власне саме поняття “громадянські комунікації” означає в першу чергу публічність усіх існуючих в суспільстві комунікативних ліній в тій їхній частині, яка допомагає індивідові включатися в осмислення й вирішення проблем громадянського волевиявлення. Не вдаючись до дискусії щодо тонкощів конкретного понятійного апарату, ми підтримуємо точку зору дослідника И.М.Дзялошинського, який в соціальному просторі під громадянськими комунікаціями має на увазі систему комунікативних мереж (каналів), які забезпечують:

- зв’язок індивідів з некомерційними, неурядовими, громадськими організаціями;
- зв’язок між структурами громадянського суспільства (некомерційними, неурядовими, суспільними та ін.);
- зв’язок громадянського суспільства в цілому (як сукупність некомерційних, неурядових, громадських організацій) з іншими компонентами соціальної системи;
- можливість участі індивідів і структур громадянського суспільства в розробці, обговоренні й прийнятті рішень з економічних, політичних, соціальних та інших питань, тобто в сфері публічної політики [69,с.50]. Інформаційний обмін щодо реалізації та захисту прав людини і громадянина відбувається між усіма компонентами соціальної системи (Див. рис.1.4).

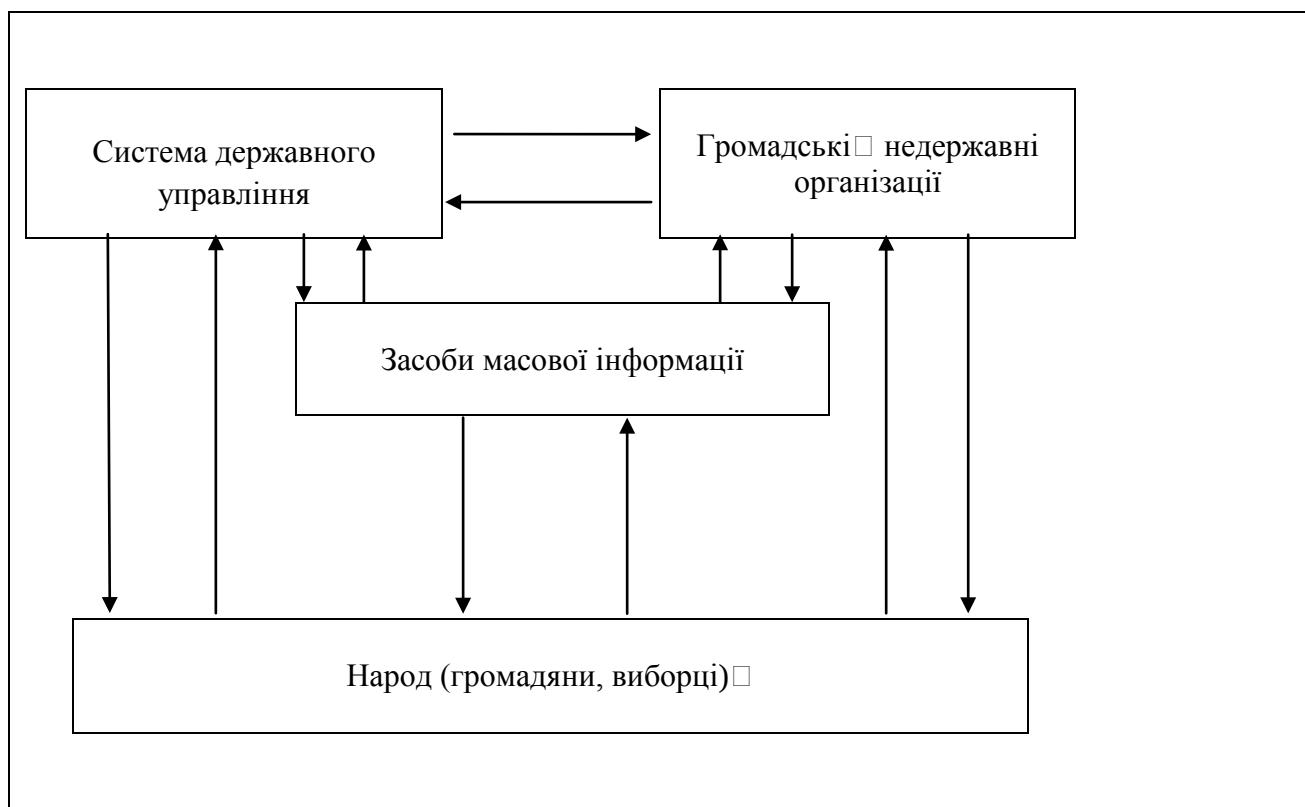

Рис.1.4. Схема інформаційного обміну між компонентами соціальної системи

Зазначені комунікативні зв'язки здійснюються у формі спілкування як обмін повідомленнями, у яких фіксуються знання, думки, ідеї, ціннісні орієнтації, емоційні стани, програми діяльності сторін та ін.

Своє відношення щодо стану справ з правами людини і громадянина люди вони можуть оцінювати і виражати за допомогою комунікативних каналів у вигляді вимог або схвалення діяльності органів державної влади. Такий вплив на державно-управлінські процеси буде сприяти реалізації їхніх прав та соціальних потреб і інтересів. А з іншого боку – рішення органів державного управління, які виходять з потреб самих людей будуть мати демократичний кредит і в цілому будуть стимулювати та сприяти поглибленню демократичного потенціалу самого державно-управлінського середовища.

Таким чином, така модель функціонування державного управління буде представляти собою динамічну систему, основу на демократичних,

самоорганізаційних началах, що може більш ефективно забезпечити здатність до розвитку.

Функціонування громадянських комунікацій не стримують практику державного управління, а навпаки мають справляти потужний демократичний стратегічний вплив на його розвиток. Зокрема в Україні, Указом Президента України від 26 лютого 2016 року “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” затверджена національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки [325], яка визначає концептуальні, взаємодоповнювальні напрями діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов для розвитку громадянського суспільства, запровадження ефективного механізму взаємодії його інститутів з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства і взаємної відповідальності й забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, проведений теоретико-методологічний аналіз свідчить, що громадянські комунікації як публічний інформаційний обмін індивідів з питань оцінки стану, вираження, захисту та реалізації прав людини та громадянина в процесі міжособистісного спілкування та солідарного зв’язку з громадськими недержавними організаціями мають всі підстави розглядатися як потужний стратегічний ресурс демократизації державного управління.

Висновки до розділу 1

В межах даного розділу здійснено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження комунікації та її ресурсного впливу на удосконалення суспільного життя та державного управління, відповідно до чого, вдалося сформулювати основні положення, які розкривають зміст реалізації дослідницької мети:

1.3’ясовано сутність, зміст та понятійну специфіку комунікації в суспільному житті та державному управлінні, показано, що комунікація

є невід’ємною властивістю функціонування природної, технічної та соціальної систем, що забезпечує специфічний обмін інформацією між елементами системи.

2. На основі систематизації сучасних комунікативних теорій і досліджень доведено, що поняття “соціальна комунікація” виражає однолінійну спрямованість інформаційного впливу будь-якого суб’єкта на об’єкт, при цьому зворотній зв’язок або реакція об’єкта на вплив не є обов’язковою. Таке розуміння даного поняття, дозволило виявити його особливості, що відрізняє його від таких близьких понять як “зв’язок” та “спілкування”. Якщо поняття “зв’язок” як правило використовується в технічних галузях, а “спілкування”, в соціології і яке за своєю природою є суб’єкт-суб’єктне відношення, що характеризується виробленням нових духовних значень.

3. На основі використання узагальненого історико-логічного та теоретичного підходів в науці до аналізу соціальної комунікації обґрунтовано еволюцію впливу комунікативних технологій на форму і зміст взаємодії системи державного управління і суспільства. Сучасні системи державного управління функціонують в умовах ускладнення простору соціально-політично комунікації та урізноманітнення технологій комунікативної взаємодії. При збільшенні кількості учасників політико-управлінського процесу зростає і якість їх взаємозв’язку. Це пов’язано як з диверсифікацією джерел інформації так і з удосконаленням технічного забезпечення діяльності влади і громадян. За цих умов особливої ваги набуває готовність і здатність органів державної влади й управління використовувати ефективні механізми взаємодії з громадськістю, як безпосередньо (з залученням громадських організацій) так і опосередковано (через мас-медіа).

4. На основі структурно-функціонального та порівняльного підходів обґрунтовано, що масову комунікацію як вид соціального спілкування, що відбувається в масштабах усього суспільства слід розглядати як потужний інструмент, засіб реалізації державної політики і важлива умова суспільного розвитку та організації. В постіндустріальному суспільстві важливим способом

впливу на свідомість, переконання та поведінку людей (формування громадської думки, зв'язки з громадськістю) у формі участі в реалізації державної політики (консультації з громадськими організаціями та громадський контроль) виступає громадська комунікація. Доведено, що сучасний етап розвитку суспільства пов'язаний із значним поширенням інформаційно-комунікативних технологій, які сприяють використанню громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації системи державного управління. По своїй суті громадянську комунікацію можна розглядати як інформаційний обмін громадян в процесі міжособистісного спілкування та солідарного зв'язку з громадськими недержавними організаціями та державними структурами з питань оцінки стану, вираження та захисту прав людини та громадянина.

Впровадження громадянської комунікації буде сприяти поглибленню демократичності державного управління, так як вона передбачає таку структуру комунікативної мережі, де органи державної влади і громадяни та їх об'єднання по чергово виступають як у ролі комунікатора (передавача повідомлення), так і реципієнта (отримувача повідомлення).

З метою виокремлення та посилення уваги до демократичного ресурсно-стратегічного комунікативного потенціалу спільноти, системного вирішення актуальних і нагальних суспільних проблем як з боку влади й державного управління так із боку громадськості вважаємо доцільним ввести до наукового обігу поняття “публічно-комунікативна сфера”, як постійно діючого форуму загальнонаціональних дискусій та обговорень, арену загальних цілей.

5. Обґрунтовано, що для вираження та захисту своїх інтересів, прав і свобод кожен громадянин повинен мати право використати доступні йому як суб'єкту інформаційні канали. В складних системах комунікативні зв'язки накладаються один на одного і формують великі мережі, що становлять основу соціальної структури того соціального утворення, у межах якого здійснюються комунікації, якісними ознаками яких постають в суспільстві в першу чергу їх відкритість та демократичність.

Функціонування системи державного управління з урахуванням демократичного впливу громадянської комунікації формує власні механізми адаптації та модернізації з притаманними їм специфічними способами та засобами трансформації вимог і підтримки, перетворює її на саморегулюючий механізм конкретної участі громадян в реформаційних процесах суспільства, влади та управління, до дослідження яких ми переходимо до розгляду у наступних розділах.

Розділ II.

ФОРМИ ТА СПОСОБИ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Системоутворювальні фактори та форми становлення громадянської комунікації в країнах Західної Європи

Характерною особливістю сучасного суспільства є швидкоплинна модернізація усіх сфер суспільного життя. Серед основних її напрямів слід виділити: фундаментальний розвиток технологій; плюралізм економічних відносин з переважанням таких форм економіки, які відповідають критеріям раціональності, ефективності і продуктивності, що можуть функціонувати в першу чергу в координатах ринку; участь національних суб'єктів на рівні міжнародних відносин в сферах економіки, політики, культури; формування правової бази сучасної держави та її систему комунікацій як гаранта прав і свобод людини. Безперечно, що ефективність таких перетворень не може бути забезпечена без урахування фундаментальних системних вимог до розвитку суспільства як самоорганізованої системи. Саме тому, виходячи з теорії систем, ми пропонуємо новий погляд в історичній перспективі на становлення громадянської комунікації в країнах Західної Європи.

Як відомо, для будь-якої системи цінним є лише те, що визначає подальшу її долю – функціонування, поведінку та розвиток, тобто забезпечення сучасної модернізації. Втілення в політичну практику демократизації державного управління комунікації між державною владою і громадянським суспільством не відбувається по вказівці “зверху” або випадково. На наш погляд, виникнення такої потреби обумовлено, перш за все, об'єктивними вимогами самої системи державного управління. Про це свідчать, зокрема, теорії функціонування систем та їх принципи. Вони не тільки теоретично відтворюють реальність, а також виступають інструментом “конструювання” реальності. В монографії І.В. Блауберга та Е.Г. Юдіна зазначається, що системні теорії

є онтологічними, “тому, що “на виході” вони дають все-таки не картину наукового пізнання (або, в кінцевому рахунку, не в першу чергу її), а концептуалізовану онтологію – реальність з тектологічної точки зору, реальність з точки зору загальної теорії систем” [33, с.34].

Хоча пока ще рано говорити про широке використання системних ідей та принципів соціального пізнання, але все ж таки системний підхід може розглядатися не лише як детально розроблена методологія дослідження, а як певна орієнтація, яка є найбільш адекватною сучасним вимогам суспільствознавства та прикладних наук. Отже, завдання системних теорій полягає в тому, щоб виявити закони, які визначають принципи становлення, поведінки та розвитку будь-яких реальних систем живої і неживої природи. Вихідним пунктом зазначених теорій є положення про те, що закони організації систем єдині для будь-яких об’єктів, матеріальних і духовних, завдяки цьому їх “структурні відносини можуть бути узагальнені до такого ж рівня формальної чистоти схем, як в математиці відношення величин, і на такій основі організаційні задачі можуть розв’язуватися способами, аналогічними математичним”[33,с.209]. Тобто, предметом дослідження даних теорій виступають не речі, властивості, процеси, як у традиційних науках, а організаційні відносини, інваріантні відносно форм руху матерії й духу. Реалізація такої задачі ставить їх в ієрархію наукового пізнання як міждисциплінарний підхід на рівні між філософським дослідженням найбільш загальних закономірностей розвитку форм руху матерії та завданнями спеціальних природничих дисциплін, які досліджують поодинокі властивості конкретних явищ природи.

Один із прикладів оперування поняттями, що не мають конкретної теоретико-методологічної основи функціонування систем описаний в роботі П.К.Анохіна “Философские аспекты теории функциональной системы” [10]. Мається на увазі насамперед досить розповсюджене вираження “управлінська система” яке ні семантично, ні логічно не може бути прийняте теорією

функціональної системи. Насправді, що означає це вираження? Нічого, крім традиційного ігнорування результату системи під час обговорення кібернетичних закономірностей. Дійсно, вираження “управлінська система” по самій своїй суті припускає, що керований об’єкт не являється компонентом “управлінської системи”, тобто, інакше кажучи, він перебуває за межами (!) самої “управлінської системи” [10, с.74].

Із самого вираження “управлінська система” випливає, що вона вже сама є повноцінною системою, незважаючи на те що “керований об’єкт” перебуває поза нею. Але з погляду загальної теорії систем, таке положення є неприйнятним. З точки зору досягнутих результатів з питань теорії систем, автори навчального посібника “Соціальні системи та соціологічні методи дослідження” вважають, що “поняття “система” має загальний характер і не може зводитись до конкретних форм та функцій, що фіксують різний стан системи. Адже питання щодо змісту поняття системи полягає не тільки в тому, як теоретично відтворити розвиток існуючих утворень у повному обсязі взаємозв’язків та взаємодій, а й у тому, як це робити, як управляти природними та соціальними процесами, як впливати на процес створення нових форм їх буття. Тобто мова йде про відношення абстрактного мислення й об’єктивної реальності, про можливість вирішення практичних проблем на основі досягнутих знань системної теорії. Звідси, сутність поняття системи вони розглядають як особливу сутнісну форму пізнання природного й соціального світу, в якому відображається його загальний спосіб саморозвитку. Характерна особливість системи як форми пізнання полягає в тому, що вона являє собою певну сукупність об’єктів, взаємодія яких характеризується новими, інтегративними якостями, не властивими для її окремо взятих компонентів. При цьому системне знання не накладається у вигляді абстрактної моделі на предмет дослідження, а методологічно орієнтує на відкриття його природи. Адже відомо, що структура буття не збігається зі структурою мислення, але в

місцях їх зіткнення відкриваються нові виміри, кожен з яких потенційно може сягати в безмежність” [305, с. 7-8].

Інакше кажучи, глибинна сутність системи полягає в тому, що вона розкриває спосіб існування світу – все суще знаходиться у взаємозв’язку та взаємодії, визначаючи при цьому структурно-функціональний аспект його розвитку та можливість цілеспрямованого впливу.

Таким чином, ми вважаємо, що твердження “управлінська система”, а в нашому випадку, “система державного управління” не є самодостатньою системою, не характеризується новими, інтегративними якостями, не властивими для її окремо взятих компонентів, а є елементом більш широкої системи, яка включає в себе і керований об’єкт та інші різноманітні компоненти. Лише взаємодія такої сукупності елементів утворює нову, інтегративну якість – державу як територіальну цілісність зі своєю особливою структурою та зв’язками. Ця система не є сталою, а знаходиться у стані постійної ломки та відновлення, але пріоритетним в її розвитку є врівноваження взаємодії її елементів.

Отже, ми приходимо до дуже важливого висновку: взаємодія, узята в її загальному вигляді, не може сформувати систему з “безлічі компонентів”. Тому всі формулювання поняття системи, засновані тільки на “взаємодії” і на “упорядкуванні” компонентів, виявляються самі по собі неспроможними. В даному випадку, стає очевидним, що саме в цьому пункті ми маємо корінний недолік в існуючих підходах до вироблення загальної теорії систем. Тобто, до проблеми визначення поняття системи, у тому числі і системи державного управління, необхідно ввести деякі додаткові уточнення та характеристики, які додали б поняттю “система” конкретні засоби розвитку її елементів та її самої. Точніше кажучи, ми повинні розкрити ті фактори, що детермінують їх розвиток.

Головним системоутворювальним фактором функціонування суспільної системи, на думку К.Анохіна, є результат. “Вирішальним і єдиним фактором, –

писав він, – є результат, який, будучи недостатнім, активно впливає на добір саме тих ступенів свободи з компонентів системи, які при їхньому інтегруванні визначають надалі одержання повноцінного результату” [10,с.74]. Близькими до позиції К.Анохіна є пропозиції, що системоутворювальним фактором можуть виступати мета та ідея. Звичайно елементи системи поєднуються й функціонують заради якось певного результату, мети та ідеї. Реально вони виступають інтегратором у штучно створених цілеспрямованих системах та живій природі на високому рівні її розвитку. Але ці вищезазначені фактори не можуть поєднувати елементи неживої природи. Не можна сказати, що атоми кристала свідомо об’єдналися заради якоїсь мети, результату, ідеї. Досягнення цілісної форми системи зв’язане зі структурним упорядкуванням атомів, їх рухом, енергетичним станом. Але ця структурна перебудова здійснюється не тому, що атоми заздалегідь зорієнтовані на зміну свого просторового положення, взаємозв’язків і енергії, а в силу внутрішніх причин та сили взаємодії між атомами.

Доцільно виділити з безлічі системоутворювальних факторів ще один узагальнений тип, а саме: регулярні й іррегулярні сили. Відомо, що силові поля зоряних систем, складаються із двох “підсил”, що діють на елементи системи, у даному випадку на зірку: 1) вплив найближчої зірки й двох-трьох сусідів; 2) вплив усіх зірок системи. Перша сила, що одержала назву іррегулярної, носить випадковий характер, тому що неможливо точно визначити, як складуться обставини на околицях зірки. Друга сила, названа регулярною, визначається характером будови зоряної системи й тим місцем, яке займає зірка в цей момент. Звичайно не можна не погодитися, що описані процеси мають місце, але все це схоже на відображення механізмів і залежностей, в більшій мірі випадкових, ніж організація та розвиток систем.

Дещо схожими за суттю є пропозиції розглядати системоутворювальні фактори через поділ їх на зовнішні та внутрішні, диференціацію та інтеграцію та ін. Але більш перспективним підходом до визначення системоутворювального

фактору є індукція [2,с.58]. В той же час, проведений аналіз запропонованого системоутворювального фактору індукції, на нашу думку свідчить, що індукція скоріше виступає як механізм трансформації і відтворення системних утворень, а системоутворювальними факторами можуть виступати як властивості взаємодіючих елементів, так і об'єкти, що не є елементами даної системи (каталізатори в хімічних реакціях, ферменти в життєвих процесах), а також зовнішнє середовище.

Процеси індукції, незважаючи на їх широке поширення, ще не одержали достатньої уваги з боку вчених. Поняття “індукція” у цьому випадку відбиває властиве всім системам неживої й органічної природи властивість “добудовувати” систему до завершеності. Це явище настільки ж атрибутивно, як розмноження, ріст, диференційно-інтегральний процес. Відомо, наприклад, що уламок кристала в перенасиченому розчині швидко відновлює свою природню форму; багатьом організмам властиво регенерувати втрачений орган або частину тіла. К. Маркс писав про капіталістичну суспільно-економічну формацію як самодобудовчу систему: “Сама ця органічна система як сукупне ціле має свої передумови, і її розвиток у напрямку цілісності полягає саме в тому, щоб підкорити собі всі елементи суспільства або створити з нього ще відсутні їй органи” [190,с. 229].

У повсякденній практиці ми постійно зустрічаємося з явищем індукції, коли намагаємося зробити яку-небудь річ, будь то складний механізм або звичайну табуретку. Так, ми не можемо на вісь певного розміру насадити втулку меншого розміру: розмір осі індукує розмір отвору втулки. Заклавши прямокутний фундамент, не можна зводити на ньому циліндричний будинок: прямокутний фундамент індукує прямокутну коробку спорудження, що на ньому зводиться.

Звичайно, явище індукції, будучи тотожним за формою в багаторівневих, різноякісних системах, відрізняється в кожному конкретному випадку складністю й неповторністю процесу. Одна справа – однозначна причинно-наслідкова індукція типу “фундамент – будинок” і зовсім інше – формування

живого організму, де діє, зокрема, система позитивних зворотних зв'язків. В останньому випадку взаємодіючі групи елементів взаємостимулюють або взаємоподавляють один одного, що є свідченням самотрансформації системи. Особливо такі теоретико-методологічні підходи важливі для аналізу соціальних систем.

На такі процеси самотрансформації системи, зокрема, звертав увагу Дж.Кін. Механізм індукції “цивілізаційного суспільства”, – на його думку, – відбувається в кожному разі під впливом позадержавних та позаекономічних спільнот на засадах добровільності, які, безсистемно називаючи окремі приклади, сягають від церков, культурницьких об’єднань та академій через незалежні засоби масової інформації, спортивні товариства і товариства для проведення дозвілля, дискусійні клуби, громадські форуми та громадянські ініціативи аж до об’єднань за фахом, політичних партій, профспілок та альтернативних утворень. На формуванні та функціонуванні таких об’єднань ми акцентували увагу в параграфі 1.2. нашої роботи. Завдання, а відповідно і функція цих асоціацій, полягає в тому, щоб “утримувати і перевизначати межі між громадянським суспільством і державою через два взаємозалежні та одночасні процеси: розширення соціальної рівності і свобод та реструктурування і демократизацію держави” [134,с.14]. Тобто, мова йде про асоціації, де формується, транслюється та матеріалізується громадська думка. Вони на відміну від значно одержавлених політичних партій, не належать до адміністративної системи, однак ставлять собі за мету через публічний вплив досягти політико-управлінської ефективності, оскільки або беруть безпосередньо участь у громадянській комунікативності, або пропонують альтернативні проекти і через програмний характер своєї діяльності власним прикладом роблять непрямий внесок у громадське обговорення і тим самим посилюють вплив на органи влади й управління.

Саме ці теоретико-методологічні підходи та висновки про комунікативний праксис громадян підтверджують також модернаційні перетворення в Східній

та Центральній Європі в кінці XX початку XXI століть. Зовсім не випадково їх зрушила з місця політика реформ, що виписала на своїх знаменах “свобода”, “демократія”, “гласність”. Де через щораз дужчий тиск з боку мирних за характером дій громадянських рухів панівний апарат зазнав революційних змін в результаті чого вже на руїнах державного соціалізму утворилася інфраструктура нового ладу. Наприклад, лише участь громадського руху в особі “Солідарності” у формуванні легітимних органів державного управління забезпечила існування і вплив на подальшу демократизацію суспільного життя Польщі, висуваючи перед владою нові вимоги. Як відомо, на переговорах між владним режимом Польщі та представниками “Солідарності” в 1989 році був досягнутий компроміс про легалізацію профспілкового руху, про демократизацію та відкритість виборчого процесу, що стало основою подальшої поразки на виборах 1989 року комуністичної партії. Крім того, після виборів “Солідарність” отримала контроль над верхньою палатою парламенту і розпочала необхідні для переходу від централізованої соціалістичної до децентралізованої системи управління, реформи адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування.

Більш складні залежності між властивостями об’єктів і явищ у процесі функціонування соціальної системи розкриває Ю.Габермас в своїй роботі “Структурні перетворення у сфері відкритості”. Якщо виходити з того, що використання індуктивного методу спрямовано насамперед на пізнання активного матеріального зв’язку явищ та встановлення причинно-наслідкових відносин у закономірному ході речей, то в зазначеній роботі відмічається, що структурні перетворення відкритості закладені в трансформації держави та економіки і навпаки громадянська відкритість сприяє вдосконаленню економічного розвитку та демократизації державного управління.

Власне саме поняття “відкритість” автор використовує для позначення державних (громадських) установ які призначені, на відміну від держави як панівної організації, що замикалася сама на собі монархією, чиновництвом

і армією, – “дбати про вселюдний, загальний добробут усіх, охоплених правовими стосунками” [56,с.45]. Важливість відкритості, таким чином, полягає в тому, що завдяки їй громадянам зайнятим в економіці надаються політичні права, вона, тобто відкритість, “урівнює, відповідно узагальнює їхні інтереси і справді дає в руки важелі для перетворення державної влади на засіб самоорганізації суспільства” [56,с.18]. Реалізації ідеї самоорганізації має бути скеровуватися через громадянську комунікативність вільно об’єднаних членів суспільства з вимогою подолання “відокремлення” держави і суспільства. Але фактичне усунення тенденцій розділення держави і суспільства може відбуватися, з одного боку, як неокорпоратистське з позицій новонароджених корпорацій або солідарно громадянське “усуспільнення держави”, з іншого – як “одержавлення суспільства”, що стається внаслідок політики втручання з боку щоразу активнішої держави.

Із зазначеного можна зробити важливий висновок, що подолання “відокремлення” держави і суспільства і впровадження відкритості державного управління залежить від виявленого системоутворювального фактору, а саме, впливу громадянської комунікативності вільно об’єднаних членів суспільства. Але при цьому слід зважати на важливу обставину, як зауважує Ю.Габермас, що “навіть за ідеально сприятливих умов для комунікативності від економічно несамотійних мас слід було сподіватися внеску в спонтанне формування думки та волі тією мірою, якою вони здобули еквівалент суспільної незалежності приватних власників” [56,с.21]. Тобто, автор звертає нашу увагу на тому, що ефективність впливу громадянської комунікативності вільно об’єднаних членів суспільства значною мірою залежить від цілепокладання, яке в суспільній системі набуває груповий комунікативний характер, а також від того наскільки вони змогли опанувати соціальні умови свого приватного буття через участь в організованому на засадах приватного права обігу товарів та капіталу. Ця дериватна (похідна) приватна автономія може утворитися лише у випадку коли громадяни як клієнти держави загального добробуту допускалися

б до користування благами статусних гарантій, які вони самі надали б собі як демократичні громадяни. Тобто, це могло би статися лише тією мірою, якою демократичний контроль з боку громадян поширювався б на процес господарювання загалом та управління.

Отже, з позиції історичної ретроспективи можна говорити, що дія системоутворювального фактора громадянської комунікації як чинника й форми демократизації державного управління суспільної системи країн Західної та Північної Європи в XIII ст. розпочалася разом із зародженням фінансового й торгового капіталізму, який, починаючи з міст Північної Італії дав поштовх утворенню нідерландських пакгаузів (Брюїте, Люттіх, Брюссель, Генф та ін.), а згодом організації великих ярмарків на перехрестях заморських торгових шляхів. Цей капіталізм з одного боку, стабілізує станові владні відносини, а з іншого – вивільняє ті чинники, в яких старі відносини колись знайдуть свою загибель.

Місцеві ринки міста з розвитком ранньокапіталістичних методів ведення справ (гарантійні листи та векселі були у вжитку в Шампані вже в XIII ст.) незабаром перетворюються на біржі. Цей обмінний оборот розвивається за правилами, якими, звісно, також маніпулює політична влада; та все ж розгортається широко заснована горизонтальна мережа економічної залежності, яка вже не піддається підпорядкуванню з боку вертикальної залежності у стосунках, опертих на закриті форми натурального господарювання.

Схожа ситуація утримується в обміні інформацією, що розгортається услід за оборотом товарів. Великі торгові міста стають одночасно й центрами обміну новинами. Орієнтовані на ринок купецькі обрахунки з розширенням торгівлі потребували частішої та точнішої інформації про віддалені в просторі події, тому, починаючи від XIV ст., колишнє купецьке листування переросло в своєрідну професійно-станову систему кореспонденції. Перші кур'єрські перевезення, що курсували у визначені дні, так звані ордінаріпостен, купецтво

організувало для власних потреб. Перманентність обміну інформацією стає нагальною потребою відповідно до того, як стає перманентним обіг товарів та цінних паперів. Майже одночасно з зародженням бірж пошта і преса налагоджують постійні контакти й постійну комунікативність. У кожному разі купцям вистачає інформаційної системи, де таємницю забезпечували на професійно-становому рівні, і яка внутрішньо адмініструвалася міськими та придворними канцеляріями.

Новий комунікативний простір з його інституціями обігу інформації, безперечно, вписується в новопосталі форми комунікативності. Так само преса в строгому розумінні існує відтоді, відколи подача повідомлень стає відкритою, тобто знов-таки доступною для публіки. Але таке стається лише наприкінці XVII ст.

Таким чином, такі тенденції формування громадської відкритості та розвитку комунікативної взаємодії солідарних громадян з інститутами державної влади під кінець XVIII ст. мали наступні результати: феодалні власті, церква, князівство і панівні стани, яким була притаманна репрезентативна відкритість, у процесі поляризації розкладаються; насамкінець вони розпалися на приватні чинники, з одного, і на відкриті – з іншого боку. Становище церкви внаслідок реформації змінюється, єднання з божественним Авторитетом, який церква репрезентувала, тобто релігія стає справою приватною. Відповідна поляризація князівської влади передусім позначилася відділенням відкритого (суспільного) бюджету від приватної маєтності феодала-сюзерена. Так само бюрократія і військо (частково також і судочинство) виступають втіленням інституцій відкритої (суспільної) влади на противагу все більше й більше приватизованій сфері двору. Владні станові чинники насамкінець формуються в органи державної влади, в парламент (і частково у судочинство); чинники трудових станів, позаяк вони вже належать до міських корпорацій і до певних селянських станових прошарків, розвиваються у сферу “громадянського

суспільства”, яке протиставляє себе державі як істинна царица приватної автономії.

Ця трансформація тривала майже півтора сторіччя. Аналізуючи цей процес в межах нашого дослідження, слід виділити наступні системоутворювальні фактори, які впливали на розвиток відкритості суспільної системи та необхідність поглиблення комунікативної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Одним із таких факторів, який походить із самої суті організації та функціонування держави як системи є наявність закону у відповідності з яким має бути формування та функціонування соціальних інститутів. Справа в тому, що разом з виникненням соціальної сфери як сфери реалізації властивих будь-якому суспільству комунікативних інтересів, тобто інтересів суспільства в цілому і формування суспільної думки постало питання про артикуляція суспільних інтересів та можливості їх впливати на державне управління та державну політику. Суспільно-політичні інститути, у тому числі громадські, представляють приватні, групові, корпоративні інтереси й тому не в змозі брати на себе функції публічної влади. Це може зробити держава – як загальнонаціональний інститут, вона за визначенням має представляти публічні інтереси суспільства. Піднятися над приватними інтересами, сформулювати, виразити й захистити спільний інтерес – у цьому й полягає зміст і виправдання існування й діяльності держави. Тому публічна політика потребує держави, а державна політика має завжди бути публічною, інакше держава в очах суспільства втрачає всяку легітимність. Однак держава піддається численним впливам різноманітних приватних інтересів. Природно, публічні інтереси виражаються в державній політиці як якийсь усереднений вектор цих впливів. Там, де приватні інтереси (державно-бюрократичні, партійні, соціальні, олігархічні, конфесіональні) знаходять домінуючий вплив, політика держави вже не збігається з публічною. Непропорційне або навіть переважне звучання

одержують у ній приватні корпоративні або партійні мотиви, які на жаль, не можуть сформуватися у формі демократичної громадянської комунікації.

Єдиним надійним фактором, який може надати здоровий глузд і справедливість у такому протистоянні виступає закон. В філософській та політико-управлінській традиції того часу панувала ідея, що той “хто в будь-якій державі володіє законодавчою або верховною владою, той зобов’язаний правити через встановлення постійних законів, проголошених і відомих людям, а не через принагідні декрети...”[204]. Ці закони це необхідні відносини, що наповнені загальністю і тривалістю правилами глузду і “впливають із природи речей” [204]. Інакше кажучи, в умовах відкритості перед владою постає раціональна вимога керувати не за допомогою декретів та вердиктів, а на основі законів оснований на загальній згоді, тобто закон має впливати із глузду, виявом якого має бути громадська думка.

В руслі історичної ретроспективи стає зрозумілим, що закони держави мають відповідати законам ринку не тому, що порушують визначені природним правом принципи справедливості, а тому, що вони можуть бути непередбачувани й не відповідати видові та обсягові раціональності: вони не мають допускати жодних винятків громадянам держави і приватним особам; вони об’єктивні, тобто жодна окрема особа не може ними маніпулювати (ціна виходить з-під впливу будь-якого окремого товаровласника); вони не спрямовані на когось конкретного зокрема (вільний ринок забороняє сепаратні домовленості). Сам закон, якого мають дотримуватися виконавча влада і правосуддя, повинен бути однаковою мірою обов’язковий для кожного; принципово не можна допускати жодних пільг чи привілеїв. Таким чином, влада змушена піддаватися конвергенції (зближенням) з глуздом. Отже, як зазначає Ю. Габермас, “у громадській відкритості виробляється політична свідомість, яка на противагу абсолютній владі чітко і зрозуміло викладає суть і вимоги до загальних і абстрактних законів, і, насамкінець, творить саму себе, тобто

відкрити (громадську) думку, навчається відстоювати як єдино легітимне джерело цих законів” [56, с. 99].

Цілком очевидним є те, що зазначене розуміння закону, яке історично склалося в країнах Західної Європи, є системною вимогою глибокої інтегрованості управлінської та керованої підсистем та необхідності пошуку відповідних каналів та засобів їх комунікації. Носіями інтересів солідарних громадян які й формували громадську думку виступали представники так званого “третього сектора”, “сутність якого можна визначити як сферу спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих ними організацій і об’єднань у всіх сферах життя суспільства і відносин між ними і які захищені необхідними законами від прямого втручання і свавільної регламентації їх діяльності з боку органів державної влади та комерційних структур” [341,с.9]. Тобто, третій сектор це не що інше, як самостійна, відділена від держави структура в основі якої – вільна, незалежна особистість яка зобов’язана своїм існуванням і процвітанням не опіці, чи то бажанню влади, а своїм власним силам, здібностям і комунікації – цю сферу треба вважати **другим фактором**, який впливає на необхідність становлення комунікативної взаємодії держави і громадянського суспільства.

До “третього сектору” ми відносимо сукупність об’єднань громадян та їх форми, кожна з яких є “організацією:

- добровільною – себто, ініційованою кількома особами, керованою демократично обраним колективним органом (наприклад, правлінням чи радою), у діяльності якої її члени реалізують засадничі права людини – свободу слова і право на створення громадських об’єднань;

- незалежною – такою, що самостійно визначає сферу своєї діяльності, форми і методи роботи; очолювану засновниками (для фондів) або радою (для асоціацій), якій делеговані повноваження прийняття рішень і керівництва, але цілковито непідвладну контролю з боку державних чи комерційних структур;

– неприбутковою – діяльність якої, зокрема і господарська, спрямовується не на отримання і розподілення прибутків між засновниками чи співробітниками, а на використання усіх своїх фінансових надходжень для вирішення важливих для суспільства проблем;

– орієнтованою на суспільне благо – такою, що створює суспільно корисний внесок, тобто, сприяє розвитку демократії і добробуту суспільства в цілому або окремих суспільних груп, а не спрямованою лише на досягнення цілей власне організації, задоволення потреб лише її членів чи співробітників” [341, с. 10].

Тобто, до третього сектору відносять недержавні, некомерційні об’єднання громадян які прагнуть допомогти собі та іншим, не ставлячи за мету одержання прибутків (наприклад, політичні партії, профспілки, молодіжний рух, благодійні фонди, жіночі, волонтерські, релігійні організації, об’єднання за професійним принципом і спільним дозвіллям, асоціації бджолярів, туристичні клуби, благодійні фонди, екологічні групи та ін.).

Історично формування “третього сектору” відбувалося в упертій боротьбі пригнічених за свої права громадян та ідейними положеннями які сформувалися в суспільній думці, про принципову рівність всіх людей від народження і необхідності захисту найслабших членів суспільної організації. В результаті цього в правничих системах Західних країн Європи з’явилися “...цілі збірки невідомих попереднім епохам постанов і законів про “трудове право” чи про “соціальне право”, які містять у собі приписи, що регулюють порядок і умови найманої праці (напр., розмір робочого дня, право на платну відпустку, заборона праці неповнолітніх чи зменшення тривалості їх праці тощо), право робітників на організацію професійних спілок і колективів, право на пенсію, охорону інтересів робітника під час хвороби, порядок відшкодування за інвалідність, що постала в наслідок умов праці на виробництві, форми розгляду й розв’язання конфліктів, які виникають між підприємцем й окремим робітником, чи цілими робітничими організаціями” [341,с.8-9].Тобто формування правової системи

стало *наступним (третім) фактором* становлення публічно-комунікативної сфери в системі відносин держави та суспільства.

Це стало можливим в результаті довгої історичної еволюції держави-суспільства, коли “стосунок монарха до підданих в абсолютній державі почав перетворюватися з стосунку влади на правовий стосунок, коли фізична одиниця поза приватними правами почала набувати публічні права і коли це становище одиниці супроти державної влади перенесено на існуючі колективи...”[341,с.9]. Таке відбувається в момент, коли конституційна правова держава силою своєї законодавчої влади створила умови для формування та функціонування громадських об'єднань незалежних від державних структур та господарських одиниць. Ці зміни призводять до принципових трансформацій взаємовідносин державної влади та суспільства.

У різних країнах склалися різні системи функціонального представництва, які ми відносимо до *четвертого фактору* формування комунікативних мереж в демократичних суспільствах. Разом з тим, є ряд загальних формоутворюючих рис, які властиві практично всім таким системам. До таких можна віднести: наявність спеціальних інститутів, у рамках яких здійснюються контакти представників організованих інтересів і держави, способи діяльності цих інститутів, а також розгалужену мережу неформальних зв'язків і відносин, які нерідко відіграють більш важливу роль, ніж формальні інститути.

Прикладом формалізованих структур (Голандія, Данія) є консультативні комітети при урядових закладах і парламентах, які складаються із представників державних установ і груп інтересів, а також незалежних експертів. Частіше ці комітети функціонують на постійній основі, а іноді вони створюються для пошуку оптимальних одиничних рішень, в основному в сфері законодавства і після публікації своїх звітів і рекомендацій припиняють свою діяльність.

Є й інші форми інституціональних зв'язків між державною адміністрацією й зацікавленими групами. Наприклад, у Великобританії при економічних і соціальних урядових відомствах функціонують т.зв. спонсорні підрозділи, які

займаються організацією регулярних зв'язків з галузевими асоціаціями бізнесу і окремими корпораціями з метою вироблення спільних рекомендацій для урядових рішень. На відміну від консультативних комітетів дані підрозділи є чисто державними й не включають до свого складу зацікавлених груп.

Існують також установи, які подібно до консультативних комітетів, формуються із представників груп інтересів, незалежних експертів, однак наділені розпорядчими та управлінськими функціями і повноваженнями, наприклад у Великобританії, Канаді й Швеції. В основному вони займаються регулюванням ринку робочої сили за допомогою заходів спрямованих на обмеження масштабів і пом'якшенню наслідків безробіття, стимулювання територіальної і професійної мобільності робочої сили, трудовому навчанню молоді.

Треба зазначити, що система функціонального представництва в останні роки розвивається в Європі за рахунок збільшення числа прибічників здорового способу життя, екологів, споживачів та інших зацікавлених груп і їх роль у системі владних відносин продовжувала зростати в порівнянні з партійно-парламентським (політичним) представництвом. Значення змін у сфері зацікавлених груп полягає в стимулюванні пристосування управлінських механізмів держави до вимог громадянського суспільства, що сприяє поглиблення комунікативного впливу, зростаючого плюралізму соціальних груп та їхніх потреб (Німеччина, Франція, Італія).

Як наслідок вище зазначених трансформаційних процесів в суспільстві в умовах відкритості організаційно-комунікативним принципом і ***п'ятим фактором*** становлення громадянської комунікативності стає презентація та оприлюднення результатів роботи державних органів та органів місцевого самоврядування. Зокрема, оприлюднення парламентських слухань забезпечує взаємозалежність між депутатами та виборцями як частинами однієї й тієї самої публіки. На протязі 60-80 років XX століття в Європі сформувалася комунікація відкритої публічності. Відкрита публічність служить для уряду і для підлеглих

найкращою запорукою від недбальства і лихих намірів підлеглих, нижчих чиновників та заслуговує на запровадження і захист її усіма засобами. Цьому сприяло також використання відповідних засобів комунікації, які пізніше формувалися в потужні інструменти впливу на органи влади та управління. [222,с.43-67].

Справжньої вибухової сили набуває преса. Перші газети використовувалися для потреб урядування. У них повідомляють Укази повелителя держави, про поїздки та повернення князів, про прибуття сановних осіб, “торжества” при дворі, призначення тощо. В Німеччині доволі швидко преса також стала систематично подавати докладні й звичні для всіх повідомлення про засідання парламентів і воєнні події, збори урожаїв, податки, транспорту коштовних металів та передусім, природно, звістки про міжнародний обмін товарами, що безперечно, викликало зацікавленість у читацької аудиторії і перш за все у найбільш впливової її частини – бюргерів.

В політико-управлінському плані преса як критичний орган резонерської публіки почала використовуватися на порозі XVIII ст. Красномовною характеристикою цього стану та своєрідним попередником політичних передовиць Ю. Габермас називає “Листи Юніуса”, які з’являються у “Public Advertiser” від 21 листопада 1768 року до 12 травня 1772 року [56,с.106]. Ту серію сатиричних статей назвали не тільки “предтечами сучасної преси”, а й можна їх назвати одними із початкових форм громадянської комунікації, тому що в них короля, міністрів, високих воєначальників та юристів відкрито звинувачували у шахрайстві, а приховувані контексти політичного значення розкривалися в такий спосіб, який відтоді став служити зразком для критичної преси. З часом парламентська опозиція почала використовувати сторінки газет як комунікативний засіб формування громадської думки. Для цього вона систематично друкувала повідомлення про дискусії між урядовою та опозиційною партіями, про розділення влади, про англійські свободи, патріотизм і корупцію, партію, фракцію та інші урядові теми. З іншого боку,

та ж опозиція, посиляючись на громадську думку, на повідомлення про реальні результати виборів та стихійні прояви незадоволення народу, фактично змушувала уряд та парламентську більшість поступатися з тих чи інших питань. Згодом, цей статус преси проголошується в “Декларації прав людини і громадянина” історичному французькому документі, прийнятому постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789, де у §11 визначалося, що вільне висловлювання думок і переконань є одним з найдорожчих прав людини. За ним кожний може вільно висловлюватись, писати, друкувати за умови відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, визначених законом. Ця норма законодавчо закріплюється, зокрема, і в Конституції Франції 1793 року, де свобода асоціацій однозначно співвідноситься із захистом свободи думки: “Право висловлювати власні думки і переконання через пресу або будь-яким іншим способом, свободу мирно збиратися... не може бути поставлене під заборону” [56, с.116].

Таким чином, спираючись на методологію узагальнюючих підходів Ю. Габермаса можна зробити висновок, що ці теоретико-історичні екскурси документально доводять, що відкритість упродовж XVIII ст. бере на себе політично-управлінські функції, однаке суть цих функцій можна збагнути тільки з тієї характерної фази історії розвитку громадянського суспільства загалом, в якому товарообмін та суспільна праця значною мірою звільняються від державницьких директив. За політичного ладу, коли про цей принцип попередньо домовляються, зовсім не випадково відкритість займає центральне становище: вона стає організаційно-демократичним принципом громадянської правової держави з парламентською формою врядування. Тобто, з позицій політичної та державно-управлінської функціональності відкритість отримує нормативний статус демократичної комунікації опосередкування громадянським суспільством власних потреб перед державною владою. Соціальною передумовою цієї “розгорнутої” громадянської відкритості виступає тенденційно лібералізований ринок, який перетворює рух у сфері суспільного

відтворення, де це тільки можливо, на справу стосунків між приватними особами і тільки так доводить до становлення громадянського суспільства.

2.2. Моделі громадянської комунікації в країнах Західної Європи

Кожна система прагне до упорядкованості та організованості. Неупорядковані системи мають більшу залежність від випадкових як внутрішніх так і зовнішніх факторів. В таких випадках підвищення упорядкованості можливе за умови наявності в системі спроможності встановлення відповідності між властивостями середовища та функціями системи. Аналізуючи, процеси функціонування різних систем, ми виявляємо, що доля системи залежить не лише від управлінського сигналу, тобто, того, що передано від однієї підсистеми до іншої, а й від властивостей керованої підсистеми.

Функція громадянської комунікації полягає в тому, що вона забезпечує реалізацію одного з основних принципів системології, згідно з яким будь-яка відкрита система тільки завдяки обміну інформацією з оточуючим середовищем і між її компонентами взаємодіє та зберігає свою цілісність, стан динамічної рівноваги, свою якісну специфіку, нормально функціонує, вдосконалюється й забезпечує свій рух до певної мети. Адже будь-які соціальні системи не можуть розглядатися як проста сума елементів, а лише зв'язки, взаємодії та відносини між ними сприяють формуванню нових якісних форм суспільного життя та збереження її як цілісної системи. Безперечно, що в даному випадку мова йде про взаємодію держави як управлінської системи та суспільства як керованої підсистеми. Саме діалог суспільства і держави гарантує спільність цілей і засобів, надає легітимність і процесу, і результату.

Проблема в такому випадку полягає в наявності каналів комунікацій по яким ця інформація буде проходити. При цьому слід мати на увазі, що дані канали формуються не стихійно, а потребують цілеспрямованого впливу. Стратегічний вибір України на європейську інтеграцію передбачає досягнення

цивілізаційної моделі суспільного життя та державного управління. Суть цієї моделі досить проста: ринкові відносини в економіці, права людини як альфа й омега у громадському житті, повага до Закону, що захищає права людини, публічність, інформаційна відкритість та відповідальність влади, дійсно підзвітної народу, який її обирає. В інших термінах ця модель описується поняттям “громадянське суспільство”.

Автор схиляється до точки зору тих дослідників, хто вважає, що в той мірі, в якій в економіці та складаючи її бізнес-структурах присутні елементи демократичних відносин, і структури також прилучаються до громадянського суспільства і його цінностей. Саме такої точки зору дотримується відомий фахівець, очолюючий Лондонський центр вивчення демократії Дж.Кейн. Згідно його визначенням, громадянське суспільство – це “широкий взаємопов’язаний та багаторівневий соціальний простір, який представ чимось на зразок екологічної біосфери, виявляє активність по горизонталі і вертикалі, вступаючий в конфлікти і компроміси і залучаючи до своєї орбіти велику кількість недержавних організацій, громадянських та комерційних ініціатив, коаліцій соціальних рухів, мовних співтовариств й культурних ідентичностей”. Непохитною умовою їх причетності до громадянського суспільства є те, що вони, як зазначає Дж.Кейн, “постійно організують себе і свою активність, свій бізнес і свою політику, обмежуючись мінімумом насилля і демонструя максимальну повагу до принципів цивілізованого розподілу влади і відповідальності” [372,р.23-24]. Дане визначення для нас важливе тим, що не тільки громадянська активність у ньому не обмежується жорсткими рамками суто громадянських організацій і співтовариств, але й тим, що воно не відвертає цю активність від політико-управлінської сфери.

Отже, питання участі громадян у процесі вироблення управлінських рішень зводиться до проблематики громадянського суспільства, якості та ефективності взаємодії його інститутів з владними установами. Адже саме інститути громадянського суспільства (громадські

організації, профспілки, неурядові дослідні центри), є “сукупністю відносно автономних, авторитетних недержавних структур, які складають систему конструктивних протидій і стримувань для структур державної влади” [222,с.35], та посередником у діалозі між громадянином та владою. Зрештою, результативність взаємодії населення й держави безпосередньо залежить від рівня інституціоналізованості суспільно-політичної діяльності громадян, що, у свою чергу, можуть забезпечити саме організації громадянського суспільства.

Одною із головних властивостей функціонування такої моделі є те, що у громадянському суспільстві на відміну від інших, при наявності великої кількості некомерційних структур діє особливий тип комунікацій. Тобто громадянське суспільство – це те суспільство, де є горизонтальні зв'язки, які не контролюються владою, які дозволяють людям обмінюватися програмами життєдіяльності, координувати свої вчинки, контролювати та впливати на діяльність владних органів і так далі. В даному випадку можна бачити тенденцію про взаємозв'язок становлення структур громадянського суспільства і процесів демократизації життя суспільства в цілому та державного управління, зокрема.

Поява проблеми народовладдя та права народу взаємодіяти з владними органами у західних суспільствах пов'язується з розвитком в ХУІІ ст. ідеї „природних прав” людини та створенням низки політико-правових концепцій, і насамперед теорії „суспільного договору”(Т.Гобса [61-62], Дж.Локка [180], Ж.Ж.Руссо [308], Ш.Л.Монтеск'є [204]та ін.). Відповідно до теорії “суспільного договору” люди укладають угоду й створюють державу, котра не стає над суспільством, а має бути, як учив Дж. Локк, “батько лібералізму”, покликана насамперед захищати особисту свободу і власність, здобуту власною ж працею і діяти тільки у чітко окреслених межах, вихід за які може призвести до громадянської непокори.

Разом з тим у наукових працях залишається нез'ясованою проблема узгодження інструментальних та загальних визначень громадянського суспільства у взаємодії з державою. Вона проявляється, як вважає П.К.Ситник [312], в чотирьох основних формах:

Ідеальний варіант: громадянське суспільство й держава внутрішньо єдині, індивідуальні й загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями всіх громадян держави як цілого. Держава тут виступає винятково засобом задоволення розумних потреб усіх громадян.

Відчуженість, розірваність, протистояння громадянського суспільства й держави, перманентна боротьба між ними на паритетних засадах.

Поглинання державою громадянського суспільства. Держава перетворюється на самодостатнє утворення, яке починає паразитувати на громадянському суспільстві, використовуючи його як засіб задоволення інтересів правлячої еліти.

Повне підпорядкування громадянським суспільством держави, руйнування її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. Держава перетворюється в чисту формальність, своєрідну ширму для прикриття маскування безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій. Владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення опору інших. Держава із засобу єднання суспільства перетворюється в знаряддя його руйнації, загострення запеклої боротьби одних її членів з іншими.

Саме зазначена проблема спонукає нас звернутися до теоретико-методологічного аналізу громадянського суспільства з використанням описового та порівняльного методів. Необхідність використання порівняльного дослідження обумовлена тим, що суспільствознавство не може опиратися на результати експерименту та експериментально перевіряти отримані висновки, як це роблять у природничих науках. Це однаковою мірою пов'язано з макрота мікрорівнем політичного життя. Тому знання про розвиток і функціонування незалежних держав і нагромаджений ними політичний досвід

(успішного та проблемного розвитку) є тією базою, яка допомагає перевіряти існуючі теоретичні концепти, виробляти на підставі практичного аналізу нові залежності, виділяти тенденції та формулювати теорії, шукати варіанти розв'язання актуальних політичних ситуацій тощо.

Концептуального оформлення ідея громадянського суспільства набула у творчості Т. Гоббса. В своїх роботах “Про громадянина” [62], “Левіафан” [61] він розглядав громадянське суспільство як одержавлене суспільство, яке є результатом переходу суспільства від природного до суспільно-політичного стану. Підставою для такого висновку він вбачав в тому, що людині протистоять природна й суспільно-політична складові. Природна це некерована, неполітична, нічим не обмежена свобода, яка веде до загальної ворожнечі й насильства. Держава, на противагу природному, творить громадянське суспільство закладаючи основи суспільно-політичній частини, і, таким чином, встановлює порядок, цивілізує суспільство та його членів. Отже, за Т. Гоббсом, громадянське суспільство як сукупність його членів, співгромадян є підпорядкованим владі держави і протистоїть природному, некерованому, неполітичному суспільству.

Дж. Локк підтримав і розвинув ідею Т. Гоббса про одержавлене громадянське суспільство [180]. Проте, на відміну від Т. Гоббса, який вважав, що уклавши одного разу суспільну угоду і перейшовши до громадянського стану, люди повинні в усьому підкорятися державі й не можуть чинити їй супротив, Дж. Локк обґрунтував право народу на опір державі в тому разі, якщо вона нехтує його правами та інтересами. Він доводив, що уклавши суспільний договір, держава отримує від людей рівно стільки влади, скільки необхідно й достатньо для досягнення головної мети політичного співтовариства – створення умов для того, щоб усі й кожен могли забезпечити свої громадянські інтереси, і не може зазіхати на природні права людей – на життя, свободу, власність тощо. Отже, введення поняття громадянського суспільства за Т. Гоббсом та Дж. Локком означало не утворення нового суспільного

інституту, що протистоїть державі, а становлення нової якості суспільства, в якому формується цивілізований порядок взаємовідносин влади та народу.

Новий підхід в трактуванні сутності громадянського суспільства запропонували великі французькі просвітники XVIII ст. Детальний аналіз соціальної практики напередодні революційних подій у Франції дозволило Шарлю Луї Монтеск'є [204] прийти до висновку про неспроможність монархічної держави, що регулює практично всі сторони не тільки господарської діяльності, а й повсякденного побутового життя, діяти без диспотії, свавілля, попрання елементарних прав і свобод громадян. Тому в якості гарантій від диктатури і свавілля монархічної влади він розглядав верховенство права, громадянське суспільство та розподіл влади. Важливим завданням правової держави по Монтеск'є має бути забезпечення громадянам реальної можливості самостійної політичної творчості, плюралізму думок та ідей і стати, таким чином, реальною формою громадянського суспільства.

Оригінальні ідеї сутності громадянського суспільства запропонував Жан-Жак Руссо (1712-1778). У роботі “Про суспільний договір, чи Принципи політичного права” [308] Руссо, проголошуючи народний суверенітет, обґрунтовує право народу на скинення абсолютизму і відчуження від влади демократично обраного уряду. У цій роботі він практично формулює громадянське суспільство як політичний організм, який включає в себе “узгодження покори та свободи”.

Наступні століття соціальної практики продемонстрували, що ніколи ще не було такого владного інституту, який би відмовився від можливості трактувати закони на свою користь. Тому в суспільствознавстві з'являються все нові ідеї громадянського суспільства, сутність яких зводилася до того, що громадяни повинні мати теж можливість впливу на владу щодо беззаперечного виконання нею законів. Цей факт став підставою для висновку, що громадянське суспільство є таким, що знаходиться поза державою і яке виступає в якості

опозиційної протипаги. Такі суперечності між громадянським суспільством і владою мали широке поширення в багатьох роботах вчених XIX–XX ст.

Безперечна заслуга у розробці форм взаємовідносин між громадянським суспільством і державою належить Г.Гегелю (1770-1831). На відміну від своїх попередників, котрі не розмежовували громадянське суспільство й державу, він розглядав їх як окремі утворення. На його думку, громадянське суспільство виступає не як якісний стан держави, а як інститут, що існує поряд з нею [58]. У Гегеля громадянське суспільство є сферою громадської, незалежної від держави реалізації часткових, приватних інтересів окремих осіб. Це суспільство філософ розглядав як сукупність індивідів, котрі за допомогою праці задовольняють власні потреби й потреби інших. Основою громадянського суспільства є приватна власність.

К.Маркс, як і Г.Гегель, також вважав громадянське суспільство політичним інститутом, що існує поза державою. Він розглядав це суспільство як сукупність сімей, суспільних станів і класів, відносин приватної власності й розподілу, тобто всіх форм і способів позадержавного функціонування суспільства [189]. Однак на відміну від Г.Гегеля, який у взаємовідносинах громадянського суспільства й держави віддавав перевагу останній, К. Маркс виходив з ідеї вторинності держави стосовно громадянського суспільства, розвиток якого має привести до відмирання держави як знаряддя класового панування. За К.Марксом, не держава підпорядковує собі суспільство, а суспільство з його базовими економічними відносинами підпорядковує собі державу і в кінцевому підсумку розчиняє її в самоврядних структурах громадянського суспільства. Полемізуючи з Г.Гегелем, К.Маркс зазначав, що держава, здійснюючи владні повноваження, має спиратися на потреби та інтереси громадянського суспільства, розумно виражати та захищати їх, шукати варіанти узгодження, переборення суперечностей, що виникають [189].

Так поступово склалася концепція громадянського суспільства як сфери недержавних суспільних відносин, що так чи інакше співвідноситься

і взаємодіє з державою. Тобто, під громадянським суспільством почали розуміти все те, що не є державою і не державним.

Трактування громадянського суспільства як особливої недержавної сфери соціального організму отримало широке поширення в Європі завдяки А. де Токвілю, що жив наприкінці XVIII - початку XIX ст. Його дослідження присвячені американській демократії, що стала реальним утіленням принципів та основ теорії суспільного договору і громадянського суспільства, розроблених на той час. Алексис Де Токвіль вважав, що сама суть демократичного ладу полягає в обмеженні влади уряду, що лише сама людина, суспільство, народ мають право визначати свої інтереси і захищати їх. Він рішуче виступав проти того, щоб усі турботи брала на себе держава [336].

Об'єктивність виникнення суспільних об'єднань у демократичному суспільстві Токвіль пов'язував із специфікою суспільних відносин, в органічному сполученні поваги до закону і прав інших людей з надзвичайною волелюбністю, прагматизмом, почуттям власного достоїнства, що приймає найчастіше форму крайнього індивідуалізму, що найбільшою мірою проявляється в Америці. Специфіку американського громадянина (на відміну від європейського) він розкрив в роботі "Про демократію в Америці". В своїй роботі автор зазначав, що американець кориться суспільству не тому, що він нижче тих, хто ним керує, або менше, ніж інша людина здатна керувати сама собою. Він тому кориться суспільству, що визнає корисним союз із собі подібними і знає, що цей союз не може існувати без влади, яка підтримує порядок. Таким чином, в усьому, що стосується взаємних відносин громадян, він стає в положення підданого. В усьому, що стосується його самого, він залишається паном, він вільний у своїх діях і віддає звіт одному Богу [336]. Завдяки такій органічній схильності американців до спільної роботи зі своїми співгромадянами, на думку А.Токвіля, громадянське суспільство в Сполучених Штатах є особливо сильне і глибоко укорінене.

Отже, становлення громадянського суспільства А.Токвіль пов'язував з формуванням громади, що представляє собою інститут, який володіє власною силою і незалежністю від держави. Структурування його відбувається у відповідності з тим, що різні соціальні умови породжують різні соціальні групи. Це не громадські організації, це соціальні групи, у яких різні умови існування – дохід, рівень життя, різна власність, інтереси, хвороби. Вони, для того, щоб забезпечити собі життя відповідно потребам, входять у контакт один з одним і, коли в них виникають претензії чи вимоги до держави, змушені поєднувати свої інтереси, формулювати їх і транслювати у державні інститути. Вони є основними, але не єдиними елементами громадянського суспільства. На їхній основі створюються численні громадянські асоціації та об'єднання – релігійні, сімейні, професійні та інші організації які охоплюють майже, усі сфери соціальної діяльності.

На думку А.Токвіля громадянські асоціації крім своїх безпосередніх (релігійних, сімейних, професійних та інш.) завдань виконують й інші функції. По-перше, вони є інститутами, що захищають моральні цінності, свободу думки та самостійність рішень без втручання з боку держави. По-друге, вони виступають гарантом, що захищає власне людей, їх права і свободи від зазіхань зовнішніх політичних сил, їх соціальну сферу і політичні інститути від надмірних амбіцій і егоїстичних інтересів політичних лідерів. Тобто, зазначені організації сприяють гармонізації колективних і індивідуалістичних прагнень людей, вихованню їх у дусі свободи та відповідальності, поваги до демократичних цінностей, традицій та формуванню навичок відповідного соціального поведіння. Саме ці функції громадських асоціацій й надають ознак громадськості.

Державу, в свою чергу, А. Токвіль розглядав як публічний інститут, що виділився із суспільства. Це самостійний інститут влади і не може розглядатися як однорідна категорія по відношенню до інших аспектів суспільних відносин. Усе те, що існує між соціальними групами і владними структурами, він

назвав політичним суспільством. Він не обмежував його політичними партіями, а сприймав як деякий проміжний простір, тому що цілий ряд громадських організацій у визначених ситуаціях можуть ставати політичними і функціонувати в політичному суспільстві. Держава також може діяти як адміністративними, так і політичними заходами.

Характер взаємозв'язку політичних і громадських асоціацій, на думку автора, визначає тип владного режиму. Так, якщо в деспотичних державах відбувається придушення і тих, і інших, то в демократичних створюються всі умови для їхнього процвітання. Аналіз такого взаємозв'язку дозволив ученому зробити висновок, що чим більше розвинуті політичні асоціації, тим більш демократичний державний устрій і більшою свободою володіють громадяни. Отже, згідно А.Токвілю, громадянське суспільство, на відміну від держави, – це сфера, для якої характерні не примус, а добровільний вибір, авторитет моралі й права, а не влади. При цьому він не протиставляє їх одне одному як добрий і злий початок, а навпаки, підкреслює плідність їхньої взаємодії за умови, що держава є демократичною. Особливе значення в цьому процесі відіграє вільна преса яка сприяє формуванню громадської самосвідомості, так і в розширенні простору самого громадянського суспільства. Як бачимо, А.Токвиль не протиставляє громадянське і політичне суспільства, а вважає, що їхня взаємодія є дуже плідною й необхідною для справжньої демократії.

Даний висновок безпосередньо пов'язаний і з питанням демократизації державного управління, яке має розглядатися у безпосередньому взаємозв'язку з інтересами та діяльністю численних суб'єктів суспільно-політичного та соціально-економічного життя. Фактично процедура вироблення управлінських рішень – це “процес трансформації вимог різноманітних груп та громадян у прийнятні для суспільства засоби та методи регулювання соціальних відносин” [202,с.392]. В цілому структура взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в процесі розробки та впровадження важливих суспільних рішень у демократичному суспільстві складається з таких

елементів, як виявлення та структурування нагальних проблем; висунення та розгляд альтернатив їх вирішення експертними інституціями, оцінка наявних альтернатив, що може відбуватися за низкою критеріїв; включення альтернативи-переможниці до урядового або парламентського порядку денного та її легітимізація; впровадження та підсумкове оцінювання результатів рішення. Основними суб'єктами прийняття управлінських рішень є громадяни, представники громадських організацій, асоціації, політичні партії, професійні спілки, представники влади.

Серед панівних форм участі та впливу громадян та інституцій громадянського суспільства на процес підготовки та прийняття політичних рішень П.Г.Манжола виділяє:

- безпосередню участь громадян (вибори, референдуми), яка впливає на державну політику і відповідні рішення;
- опосередковане представництво інтересів громадян (через депутатів усіх рівнів, виборних посадовців, політичні партії);
- діяльність громадських організацій, асоціацій, профспілок;
- направлення пропозицій, петицій, звернень, вимог до органів влади, які безпосередньо приймають управлінські рішення – до глави держави, законодавчого органу (зокрема парламентських комітетів), в органи виконавчої влади, державні комітети тощо;
- підготовка громадських експертиз, експертних висновків і оцінок як щодо конкретних документів, рішень, так й щодо певних суспільних подій;
- організація громадських акцій (мирні збори), громадських слухань;
- діяльність громадських рад, створених при державних органах законодавчої та виконавчої гілок влади, з числа представників громадських об'єднань;
- обговорення в засобах масової інформації, соціологічні опитування та моніторинги громадської думки;

– проведення семінарів, “круглих столів”, консультацій за участю експертів, зацікавлених груп, засобах масової інформації [188, с. 15].

У цьому зв’язку, до основних напрямів діяльності громадянського суспільства, його впливу на суспільне життя А. Колодій відносить наступні:

По-перше, громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські спілки та об’єднання розв’язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують “тягар проблем”, які їй доводиться розв’язувати.

По-друге, інституції громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їхньому можливому протистоянні з державою, оберігають демократію від зазіхань можливих узурпаторів влади.

По-третє, в межах цивільних громад та інституцій громадянського суспільства формується “соціальний капітал” – ті невід’ємні риси особистості та форми взаємодії, які примножують рівень солідарності в суспільстві, роблять людей здатними до кооперації і спільних дій.

По-четверте, інституції громадянського суспільства систематизують і впорядковують протести та вимоги людей, мирно врегульовують конфлікти, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер. У такий спосіб вони також створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

По-п’яте, громадські організації як інституції громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс “бути почутою на горі” владної піраміди [220, с. 151-152]. Таким чином, проведений аналіз концепцій громадянського суспільства в країнах Західної Європи свідчить, що взаємодія його інститутів з державними органами влади відбувається то у вигляді помічника, то союзника, або як опонента.

На цій основі А.Колодій визначає наступні види громадянського суспільства – посередницьке, демократичне та виборче. “Демократичне громадянське суспільство” вирізняється, на її думку, насамперед тим, що його суб’єкти роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об’єднань до владних структур (функція противаги). Головною справою громадянських об’єднань тут є “прищеплення громадянам почуття політичної дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім’я загального добра. Задля цього вони повинні внутрішньо бути ліберально-демократичними “міні-республіками”, орієнтованими на публічні арени обговорення і здійснення політики”.

“Посередницьке громадянське суспільство” виступає ареною формування таких чеснот, як вихованість, “соціабельність” (потреба постійно перебувати серед людей), здатність до солідарного розв’язання проблем. Воно націлює громадян на соціальні зв’язки, принципи громадянськості, відкритості, товаришкості і відповідальності – якості, що забезпечують цілісність плюралістичної ліберальної демократії (як це описано у А.Токвіля) і забезпечують примноження соціального капіталу. У посередницькому громадянському суспільстві від громадських асоціацій “не очікують формування політичних чеснот, а соціальне співробітництво зовсім не обов’язково тут має трансформуватись у політичне представництво”.

“Виборче громадянське суспільство” докладас зусиль до підвищення економічної ефективності і загального добробуту. Це поки що нова тенденція в розумінні його функцій, але саме вона, на думку автора, найбільше відповідає умовам сучасності. До цих різновидів варто додати “постмодерне громадянське суспільство” (або “мультимедійне”, за формулюванням С. Телешуна), що акцентує увагу на правах меншин, глобальних та інших постмодерних проблемах, послуговується засобами (інфраструктурою) інформаційної ери і формується завдяки їй” [220, с. 157].

В цілому ж, у більшості країн Західної Європи за останні двісті років,

загальною тенденцією у взаєминах західних держав із структурами громадянського суспільства є прагнення надати демократичним тенденціям організації громадського життя новий імпульс до розвитку. Вказана ситуація стала можливою у рамках існуючого в країнах ЄС громадського договору, завдяки якому усуваються перешкоди для визнання, як рівноправних суб'єктів соціальних взаємодій, будь-яких структур громадянського суспільства. І порівняно благополучна ситуація в європейських країнах багато в чому пояснюється тим, що тут вдалося розв'язати центральну проблему міжгрупової взаємодії, а саме проблему легітимації, оскільки більшість учасників громадського договору не ставлять під сумнів юридичну і моральну виправданість, тобто легітимність сталого політичного і соціального порядку.

В той же час світова практика свідчить про величезну розмаїтість організаційних і економічних пропозицій та рішень в області комунікативної взаємодії громадянського суспільства та органів державного управління. Узагальнюючи їх відмінні та спільні риси, в межах нашого дослідження, можна зробити висновок, що в Європі були сформовані три основні демократичні моделі функціонування громадських організацій (третього сектору) публічної сфери та їх громадянських комунікацій, які у тому чи іншому вигляді поширилися по усьому світі, це англосаксонський, або так званий ліберальний тип громадських формувань (Великобританія, Швейцарія), модель континентально-європейського типу (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція), скандинавський тип (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція) [347].

Відповідно до першої моделі громадські організації виконують незалежну від державних та комерційних структур виробничу й комунікативну функції щодо здійснення великої частки соціальної роботи. Вона повністю побудована на громадських засадах, оскільки символічна роль добровільності склалася там історично. У середовищі цих організацій співіснують різні типи добровольців: від звичайних, частка яких найвагоміша у Великій Британії, до спеціально

підготовлених добровольців, волонтерських об'єднань. ГО об'єднуються за принципом ідеологічної спорідненості або залежно від сфери діяльності. Вони періодично випускають статистичні дані про свою діяльність і виробляють внутрішні деонтологічні правила. Незалежні і приватні, вони володіють ширшими джерелами фінансування, ніж їх партнери з корпоративної моделі. Також вони можуть отримати державне фінансування на конкурсній основі, часом змагаючись з іншою ГО чи підприємством. Однак благодійні внески порівняно великі, а приватні джерела доходів украї диверсифіковані.

Така модель, перш за все, обумовлена пануючою ідеологією індивідуалізму. Вважається, що необмежене володіння власністю і лібералізм підприємництва сприяють накопиченню багатства і заохочують до приватної ініціативи. Тобто, мова йде про органічне поєднання індивідуалізму зі здатністю допомагати іншим: почасти з милосердя, але також і з розрахунку: адже тому, хто допомагає, колись також може знадобитися допомога інших людей і вони йому відплатять взаємністю. Як наслідок, зберігаючи автономність, люди схильні комунікувати (кооперуватися) з іншими для вирішення спільних справ.

За таких умов роль держави полягає в забезпеченні, насамперед, свободи підприємництва. Щодо нужденних осіб держава, виходячи з того, що люди мають самі захищати власні інтереси, дбати про власну користь, реалізує принцип невтручання і обмежується виконанням декількох загальнообов'язкових функцій (безпека, охорона здоров'я тощо. Тому формування зазначеної моделі у відповідності із соціально-культурними традиціями цих країн відбувається в формі зростання широкої мережі різної за масштабами організованої філантропії, яку можна, на наш погляд, розглядати в межах комунікативних процесів в якості одного із елементів. Відомо, що в розвинутих країнах 88 % бюджету громадських організацій становлять вклади приватних осіб, 7 % – корпорацій і лише 5 % – із різних фондів [209, с. 30].

Серед країн, де поширена демократична корпоративна модель (континентально-європейська) громадські організації відрізняються своєю потужністю, чисельністю членів, здебільшого тривалою історією розвитку, налагодженою організаційною структурою та згуртованістю навколо своїх, як правило, ідеологічних чи релігійних, але часом і політичних чи профспілкових уподобань. НУО цього типу повністю інтегровані у структури громадянського суспільства і є професійними. Певною мірою вони функціонують на добровільних засадах (Німеччина та Австрія), хоча в Бельгії та Нідерландах частка добровольців є більш суттєвою. Здебільшого ГО є квазідержавними: вони підпадають під публічне право та фінансуються переважно державою чи органами соціального забезпечення відповідно до принципу субсидіарності. Внески громадян незначні, як і величина пожертвувань.

Сектор громадських організації перебуває в політичному середовищі, що характеризується двопартійністю, сильними традиціями децентралізації, потужним громадянським суспільством та "бісмарківською" системою соціального забезпечення, тобто з провідною роллю профспілок. Така модель обумовлена тією роллю держави, яку вона відіграє у цих країнах. Реалізація великих соціально-економічних проектів вимагає комунікативної співпраці держави з великими громадськими об'єднаннями. Для цього створюються спеціальні ради соціального партнерства як на загальнодержавному, так і на регіональному, місцевому і галузевому рівнях з підключенням до них представників підприємств. Ці ради визначають суспільно корисні ГО і розподіляють серед них передбачені кошти. Саме тому такі організації звільняються від сплати практично всіх податків. Вони ж мають право одержувати пожертви підприємств, і ці пожертви зменшують податок з прибутку для комерційних структур. Існує низка й інших пільг. Таке неокорпоративне партнерство громадських асоціацій з державними структурами

відповідно до давніх традицій дає змогу їм займати привілейоване становище у сфері надання соціальних послуг [347].

Наприклад в Бельгії, діяльність неурядових організацій (НУО) здійснюється як на мікро, так і на макрорівні. Метою комунікативних впливів НУО на макрорівні є сприяння в формуванні правової держави, лобіювання інтересів суспільства та окремих громадян, інформування громадян для забезпечення їх виваженого політичного вибору, забезпечення прозорості та звітності державних структур, моніторинг виконання міжнародних конвенцій та вимог власного законодавства тощо; економічної політики: інформування громадськості з різноманітних питань у сфері виробництва, зміцнення організацій, які захищають права робітників, споживачів тощо; міжнародного порядку: рівноправні торговельні відносини, складання угод із захисту навколишнього середовища, прав людини тощо.

Тобто, комунікативні завдання НУО на макрорівні направлені на розвиток громадянського суспільства: зміцнення матеріально-ресурсної основи громадянського суспільства; зміцнення місцевих організацій, створення інститутів, які представляють і відстоюють інтереси НУО; формування ідеологічної основи громадянського суспільства (виховання почуття відповідальності за вирішення суспільних проблем, розуміння місця в процесах, що відбуваються в суспільстві та державі).

Також треба відзначити, що комунікативні функції НУО, які здійснюються на місцевому рівні, спрямовані на: виконання конкретних задач на основі економічного та ефективного використання наявних ресурсів; мобілізація і підтримка ресурсів, необхідних для забезпечення діяльності; посередництво в конфліктних ситуаціях; захист інтересів членів організацій; забезпечення зв'язків з групами з аналогічними інтересами; впровадження макрорівневої політики в практичні дії.

Зазначені функції можуть виконувати ті неурядові організації, які надають всі необхідні гарантії, що субсидії, надані державою, будуть

використані належним та ефективним чином. Зокрема, в Бельгії неурядова організація повинна бути заснованою у відповідності з законом від 27 червня 1921 р. щодо некомерційних організацій або бути неприбутковою комерційною компанією у відповідності з законом від 13 квітня 1995 р.; основна мета її діяльності має бути спрямована на співробітництво та розвиток; має підтвердження про трьохрічний досвід роботи в рамках співробітництва для розвитку; має плановий підхід та багаторічну програму що включає фінансовий план; є незалежною; має в керівництві більшість осіб, які є громадянами Бельгії та прозорий бухгалтерський облік. За таких обставин, роль, яку відіграє громадянське суспільство, включаючи неурядові організації та медіа, є надзвичайно важливою для належного функціонування демократичного суспільства в Бельгії, а також захисту прав громадян. Контролюючи державну діяльність, громадянське суспільство діє як необхідний контрбаланс державній владі [105, с. 5].

В країнах, де впроваджується демократична скандинавська модель громадянської комунікації на противагу ідеології індивідуалізму, значно розширюється роль держави, вона бере участь у стимулюванні економічного зростання, забезпечує програми соціального захисту та соціальні інвестиційні проекти. За участю держави створюються численні фонди, фінансування яких передбачається в бюджетних статтях. Реалізація зазначених проектів здійснюється у тісній співпраці з деякими великими громадськими об'єднаннями. Щоб уникнути гострих конфліктів, знайти ефективні шляхи розв'язання проблем соціального захисту людей та для забезпечення співпраці у цих питаннях державних органів, громадських асоціацій, комерційних структур у зазначених країнах створюються спеціальні ради як на загальнодержавному, так і на регіональному та галузевому рівнях, з підключенням до них безпосередньо працівників підприємств. Ці ради визначають суспільно корисні громадські організації і розподіляють між ними передбачені кошти.

Створення даної моделі було обумовлене великим впливом соціал-демократичного руху, зокрема у Швеції. Починаючи з 30-х рр. минулого століття, соціал-демократи “поступово запроваджували такі елементи соціального захисту, як гарантовані державою мінімуми соціального забезпечення, оплата за результатами праці, боротьба з безробіттям, захист від основних видів соціальних ризиків тощо” [209, с. 215-217].

Нині комунікативна діяльність громадянського суспільства у Швеції розглядається як сукупність ініціатив об’єднань громадян на добровільній основі – асоціацій, фондів, кооперативів та інших організацій, спрямованих на покращення різних аспектів життя суспільства в цілому та реалізацію інтересів окремих груп і громадян у співробітництві з державою та бізнесом. Основними сферами цієї діяльності є соціальна економіка, некомерційний сектор, неурядові та неприбуткові організації. Громадська активність у Швеції є також необхідною умовою для успішної роботи державних та бізнесових структур, функціонування економіки та соціальних інститутів. Зараз у країні налічується близько 200 тисяч громадських об’єднань, в роботі яких беруть участь 48 відсотків громадян. Декілька років тому почалась дискусія стосовно того, чи є потреба в укладенні формальної угоди між урядом та громадянським суспільством. Першим кроком у цьому напрямку стала угода, підписана у 2008 році урядом, опозицією і громадськими організаціями, а також Шведською асоціацією органів місцевого та регіонального самоврядування. Крім того, була створена тристороння координуюча група з представників уряду, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства з метою стимулювання укладення подібних угод на місцевому рівні.

Прикладом успішної комунікативної співпраці уряду та представників громадськості може служити діяльність створеної у листопаді 2011 року Комісії щодо майбутнього Швеції на чолі з прем’єр-міністром. До її складу входять лідери партій урядової коаліції

та 9 авторитетних представників суспільства з різних соціальних прошарків та професійних галузей. Комісія покликана визначити та проаналізувати майбутні виклики для суспільства у період до 2020 та 2050 років. Комісія, крім регулярних зустрічей на різні теми, проводить семінари та публічні зібрання з метою створення можливостей для активного діалогу в ході обговорення суспільних проблем, висловлення пропозицій у найширшому діапазоні. Кожен громадянин може надіслати свої пропозиції на веб-сайт цього органу, взяти участь у дискусії [105, с. 37].

Позитивний досвід впровадження громадянської комунікації демонструє Фінляндія. Зокрема, там був прийнятий “Закон про ініціативу громадян», який після внесення відповідних поправок до Конституції, набрав чинності у березні 2012 року. За новим законом кожен громадянин Фінляндії виборчого віку має право законотворчої ініціативи. Тобто, кожен громадянин може внести на розгляд парламенту пропозиції започаткувати розробку законопроекту, або подати до парламенту вже розроблений законопроект в цілому, якщо на підтримку його ініціативи буде зібрано не менше 50 000 підписів.

Зміст громадянської ініціативи повинен відповідати вимогам, передбаченим “Законом про ініціативу громадян”, а саме: ініціатива повинна включати в себе законопроект або пропозицію розпочати розробку закону та підстав для такої пропозиції; повинна мати назву, що описує його зміст; бути датована і різнобічні питання не повинні бути включені в одну ініціативу; стосуватися питання, для вирішення якого може бути прийнятий закон. Заяви про підтримку ініціативи з підписами можуть бути зібрані в електронному або паперовому вигляді. Відповідальним органом за створення онлайнової системи для збору заяв про підтримку є Міністерство юстиції Фінляндії.

З цією метою також можуть бути створені системи на основі самоврядування, але вони підлягають сертифікації Фінським уповноваженим органом з регулювання зв'язку (FICORA). Заяви про підтримку зібрані

в паперовій формі мають відповідати конкретній формі. Заяви про підтримку повинні бути зібрані протягом шести місяців з дати ініціативи. Збір заяв повинен відповідати вимогам Закону про особисті дані. Після того, як підписи зібрані, заяви передаються до Центру реєстрації населення для проходження сертифікації на предмет дійсності підписів. Центр видає підтверджуючий сертифікат про наявність достатньої кількості підписів для передачі ініціативи до парламенту. Протягом шести місяців з дати отримання сертифікату законопроект чи ініціатива має бути передана до парламенту і парламент зобов'язаний їх розглянути [105,с.33-34]. Досить суттєві особливості моделі взаємодії громадянського суспільства та державної влади ми маємо в Росії. Мова йде про те, що в історії Росії, як стверджують російські вчені, політичний суб'єкт існував завжди в одній особі (або це самодержець, або генсек єдиної партії). У цієї моносуб'єктності вони вбачають специфіку російської влади, оскільки владна особа брала на себе всі повноваження і самодержавно панувала без обмеження правовими нормами. Зрозуміло, що функціонували й інші інститути влади, однак це була влада суцільно адміністративна, не політична, прив'язана до носія верховної влади і відірвана від політичних інтересів соціальних груп суспільства. Така влада відповідала на історичні виклики часу лише перманентними кадровими перестановками і перебудовами управлінської структури зі спробами поділу і поєднання функцій ієрархічного апарату управління [140,с.36].

Для розуміння специфіки влади в російській та радянській системі особливе значення має також проблема симбіозу влади і власності, що, як нам представляється, є ключовою в розумінні всіх подій у колишньому СРСР та сучасній Україні. На відміну від традиційного, класичного, розуміння влади та власності як “державної” і “приватної”, “некласичний підхід розглядає поняття “власність” з позицій типології її “якості” та “природи” об'єкта власності. За допомогою цього критерію виділяються три основних

"фундаментальних типи власності": речова, інтелектуальна та власність на управління (або управлінська власність).

Власне третій "фундаментальний тип власності" – власність на управління – в радянському суспільстві виражав не її класичну сутність, а розподіл, споживання і контроль над суспільним життям. Така влада, що володіла подібними функціями, прагнула контролювати не тільки ресурси, а й свідомість індивіда, його політичну культуру, а також політичну культуру всього суспільства.

Таким чином, влада, виступаючи в якості "соціально-однорідної цілісності", оскільки формувалася представниками вузької соціальної групи суспільства, у своїй діяльності спиралася не на закон, а на силу примусового апарату, що став інструментом регулювання життя населення країни. Володіючи управлінською функцією, цей апарат мав монополію на розподіл усіх ресурсів та усі важелі організації життєдіяльності будь-якої спільноти.

Подібний сімбіоз – "влада-управління" наклав свій відбиток і на сучасні схеми діяльності влади, породжуючи тим самим неймовірні ситуації як в теорії так і на практиці. Зокрема, існуюча неузгодженність, невідповідність понять "влада" й "управління" як основних категорій владно-управлінських відносин породжує в сучасній моделі державного управління наступну суперечність: коли державна влада утворена демократичним шляхом реалізує свої владні повноваження, як правило, авторитарними (недемократичними) методами. Будь-які демократичні заходи нівелюються, а вибори використовуються лише для легітимації права володіти управлінською діяльністю, що стало одною з причин формування в країні певних фінансово-політичних кланів і перетворення владно-управлінського апарату на свою адміністративну надбудову. При цьому, „будь-яка зміна влади, – як справедливо стверджують Є.Перевода та І.Рейтерович, – призводить до радикального повороту у політиці. Ми маємо на увазі не демагогічні заяви, а конкретні дії влади, які спрямовані на те, щоб позбавити

капіталу, преференцій одних та віддати їх іншим угрупованням” [228, с. 12].

З іншого боку, така модель державного управління Росії обумовлює те, що комунікативна діяльність громадських структур має формальний характер і виражає як правило інтереси вузького кола людей, які створюють такі структури. Другою характерною рисою становлення громадянського суспільства в РФ є жорсткий контроль цього процесу з боку держави (зокрема, курс на посилення залежності профспілок від влади, це також і жорстка цензура на діяльність та продукцію ЗМІ, це й діяльність громадських об’єднань націоналістичного та профашистського типу, це й агресивна та цинічна інформаційно-комунікативна війна, яку сьогодні розв’язала Росія проти України) та, водночас, елементи деякої підтримки процесів створення та діяльності структур громадянського суспільства, що призводить до їх зрощування з владними структурами, появи змішаних громадсько-державних структур. Розвиток подібних структур, з одного боку виглядає як знаходження компромісу та використання їхнього консенсусного потенціалу у вирішенні конфлікту між державою й суспільством. З іншого – такі способи встановлення партнерських відносин між владою й громадськими інститутами може свідчити про посилення залежності останніх від влади. Тобто мова йде про існування загрози втрати громадськими організаціями своєї незалежності й перетворення їх на допоміжні органи держави, які здійснюватимуть делеговану ним державою політику в обмін на урядове лояльне до них ставлення, зокрема й у питанні державного фінансування.

Таким чином, теоретико-історичний та порівняльний аналіз моделей та форм комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади країн Західної Європи свідчить, що громадянська діяльність є дієвим механізмом та потужним фактором демократизації державного управління. Комунікативний діалог влади та громадських організацій у формі круглих столів, семінарів, конференцій, консультацій із залученням

незалежних експертів, зацікавлених груп, засобів масової інформації з обговорення та прийняття рішень щодо громадянських пропозицій, запитів, експертиз, вимог людей із захисту та забезпечення прав в отриманні якісних державних послуг з актуальних проблем, їх життєдіяльності та інших сфер суспільно-державних відносин в Європейських країнах спирається на ефективну нормативну-правову, наукову, експертну та суспільну базу.

Розвиток основних елементів такої бази в Україні дозволить, на наш погляд, змінити існуючу піраміду державної влади й управління, перезавантажити їх на ефективну демократичну та професійну діяльність щодо відповідальності за розпорядження суспільними справами, а не бути розпорядником власності громадян, їх життєвих доль, загальнонародних ресурсів.

Тому посилення та поглиблення впливу громадянської комунікації на органи влади й управління в Україні це один із сучасних шляхів формування нової демократичної конструкції української державності.

2.3. Роль інформаційно-комунікативних технологій в розвитку громадянської комунікації в країнах Західної Європи

Подальше поглиблення громадянської комунікації, на нашу думку, стало в більшості країн Західної Європи залежати від такого системоутворювального фактору як інформаційно-комунікативні технології. Вони активізують розвиток інноваційних засобів діяльності та взаємодії індивідів, політичних інститутів і суспільства. Звичайно, що мова, перш за все, йде про четверту після книгодрукування комунікативну революцію пов'язану з виникненням і розвитком електронних засобів комунікації. Визначаючи засоби масової інформації як суспільний інститут, традиційно до них відносять – друковані видання – газети, журнали і т.д.; телерадіомовлення – радіо, телебачення, кіно-

і відеопрограми; цифрові видання (так званий web 1.0) – електронні версії газет, інформаційні й новинні стрічки.

Супутники, волоконна оптика й сучасні комп'ютерні технології створили фундамент принципово нової системи комунікативних зв'язків. Вона прийняла воістину глобальні масштаби. Нові системи комунікацій дозволяють передавати зі швидкістю світла будь-яку інформацію в будь-якій формі – звуком, текстом, цифрами або зображенням – будь-якій людині, що перебуває на будь-якій ділянці планети. Сучасні технології зв'язку, зберігання й обробки інформації у своїй сукупності створюють таку інтегральну якість, яку без перебільшення можна назвати інформаційним суспільством.

Розвиток інформаційно-комунікативної інфраструктури дав можливість індивідуального спілкування й неконтрольованого сприйняття й поширення інформації, поставивши під сумнів саму можливість існування тоталітарних режимів у розвинених країнах. “На нашій планеті, – відзначали Дж. Несбітт і П. Абурдін, – сьогодні менше диктаторів тому, що вони вже не здатні контролювати інформацію” [216,с.302-303]. Дійсно, контроль і поширення відомостей політичного характеру стають досить істотними елементами у визначенні типу політичних режимів: при авторитаризмі інформаційні процеси беруться під строгий контроль, тоді як демократичний режим припускає, що політична інформація широко й вільно поширюється між різними членами суспільства. В основі ідеальної, справді демократичної моделі політичної комунікації лежить діалог між “керуючими” і “керованими”, рівноправний обмін точними, повними, завершеними та перевіреними відомостями про політичні явища й процеси і узгоджуються не тільки з основними цивілізаційно-культурними цінностями даного співтовариства, але й з фундаментальними правами й свободами особи. Особливе значення при цьому мають воля політичних, релігійних і інших переконань, свобода слова, а також право й можливість безперешкодно виражати свою думку, вільно шукати, одержувати

й поширювати різного роду інформацію й ідеї незалежно від державних кордонів, якщо вони не суперечать гуманістичним принципам.

Інтерес до демократизації державної влади й управління обумовив використання й адаптації в Європейських країнах інформаційно-комунікативних технологій. Справжній демократичний режим, що припускає участь громадян в управлінні державою й підзвітність діяльності органів влади населенню (або, як мінімум, суспільний контроль над владою), постійно потребує ефективних засобів взаємодії громадянського суспільства із системою державного управління. У процесі переходу до інформаційного суспільства такими засобами стали Інтернет-технології. У міру віртуалізації політики, виникає залежність публічного управління від громадської активності в Інтернет-середовищі, що спонукає владу вишуковувати нову модель взаємин “влада-суспільство”, основу на інформаційно-комунікаційних технологіях. Можливість громадянам безпосередньо брати участь у державному управлінні, а органам державної, муніципальної влади й суспільно-політичним організаціям – взаємодіяти з ініціативними групами громадян щодо вирішення широкого спектра соціальних, економічних і правових проблем – надають створені різного роду інформаційні системи “електронна демократія”, “електронний уряд” та ін.

Таким чином, можна дійти висновку, що демократизація державного управління пов’язується з переміщенням інформаційної взаємодії органів влади й суспільства в електронне мережне середовище, що робить владу більш мобільною й доступною для населення, а у самих громадян з’являються нові можливості конвенціональної участі в державному управлінні та місцевому самоврядуванні. При цьому слід мати на увазі, що в демократичних державах, як підкреслює Ю.А. Нісневич, “для взаємодії влади і суспільства, крім основного електорального механізму, влада широко використовує механізми зв’язку із громадськістю й надання інформаційних послуг населенню, а суспільство – механізми законодавчо регламентованого лобіювання й публічного вираження суспільної думки (публічної політики)” [212, с. 103-104].

Інтернет-технології, що забезпечують інформаційну взаємодію органів влади з населенням та інститутами громадянського суспільства, одержали в сучасній літературі стійке найменування “електронного уряду”(e-government). Розвиток електронної інфраструктури державного й муніципального управління передбачає значно більше, ніж створення системи сайтів органів влади й інших установ: зазначений захід, так само як і просте збільшення кількості комп’ютеризованих робочих місць державних і муніципальних службовців, дозволить, на наш погляд, тільки автоматизувати частину адміністративно-управлінської діяльності, перевести її у мережний простір. З погляду політико-управлінської теорії, ми вважаємо, мова повинна йти про серйозну трансформацію самих принципів взаємодії влади й громадянського суспільства, коли громадянин з об’єкта владно-управлінського впливу перетворюється в компетентного споживача послуг, які надаються корпусом державних і муніципальних службовців, і одночасно стає повноправним учасником процесу прийняття політико-управлінських рішень як на місцевому, регіональному, так і на загальнонаціональному рівні.

На думку виконавчого директора неурядової організації “Центр демократії й технологій” (CDT) Дж. Демпсі, процес становлення системи “електронного уряду” в країнах Західної Європи можна умовно розділити на три стадії: “публічність”, “участь” і “онлайн-транзакції” [85, с. 24-25]. На думку автора, ці стадії не перебувають у твердій залежності один від одного: для роботи одної з них зовсім не обов’язкове завершення інших, однак така розбивка дозволяє теоретично осмислити мету й перспективи створення механізмів комунікативної взаємодії органів влади й громадянського суспільства.

Зокрема, стадія “публічності” припускає використання новітніх комунікативних технологій для розширення доступу громадян і інститутів громадянського суспільства до інформації та впливу на органи державної влади й місцевого самоврядування. Можливі стратегії реалізації цієї стадії можуть сильно різнитися як за своєю формою, так і по змісту, однак у якості першого

кроку бачиться доцільним розміщення на відповідних сайтах текстів законів і інших нормативно-правових актів, статистичних даних, а також форм документів, необхідних для звернення до органів влади, – заяв, декларацій, квитанцій і т.п. Відзначимо, що, згідно слушного зауваження Дж. Демпсі, забезпечення громадянам вільного доступу до інформації подібного роду знімає необхідність зайвий раз відвідувати державні й муніципальні установи, записуватися із цього приводу в чергу на прийом. Особливо це стає корисним там, де проявляється значна неефективність бюрократії й високий рівень корупції [85].

Стадія “участі”, як випливає із її назви, має на увазі розширення можливостей конвенціональної участі громадян в управлінні державними й суспільними справами на всіх рівнях влади й протягом усього циклу підготовки й прийняття політичних та державно-управлінських рішень. Розгортання цієї стадії, безсумнівно, буде сприяти підвищенню ступеня суспільної довіри до органів державної влади й місцевого самоврядування. Що ж стосується початку цієї стадії, то вона може бути розпочата публікацією на відповідних сайтах контактних адрес електронної пошти державних і муніципальних службовців, а також форм для зворотного зв’язку. Це дозволить громадянам, представникам партій, рухів та інших громадським об’єднанням, а також неурядовим організаціям давати свої коментарі щодо проектів законодавчих актів і пропозицій, законодавчих ініціатив та інших аспектів поточної й перспективної політики. Дана стадія може також містити в собі й створення дискусійних Інтернет-форумів за участю громадян і представників органів влади. [85, с.107]

Наступна стадія “онлайн-транзакцій” припускає надання послуг державних і муніципальних установ через Інтернет – оплату комунальних платежів, заповнення податкових декларацій і збір податків, реєстрацію громадських об’єднань, а в перспективі – також і підприємців без права юридичної особи, підприємств малого бізнесу та т.п. Серед можливих переваг від таких

нововведень слід назвати спрощення бюрократичних процедур і значне скорочення строків при оформленні необхідних документів, забезпечення більш строгої податкової підзвітності юридичних і фізичних осіб за допомогою введення уніфікованої системи електронного обліку, підвищення рівня бюджетних платежів, скорочення масштабів корупції й, відповідно, ріст довіри громадян до інститутів влади.

Дуже цікавий та яскравий приклад використання можливостей електронного уряду (e-Government) як важливого ресурсу – впровадження громадянської комунікації демонструє експеримент проведений в англійському уряді [70]. Його провела група експертів під керівництвом одного з колишніх очільників Бі-Бі-Сі, яка мала з'ясувати, що саме в урядовій комунікації потрібно негайно виправити, змінити, реформувати. Один із важливих висновків, до якого дійшла комісія, полягав у такому: всі повідомлення адресовані громадянам, повинні стосуватися не того, що уряд вважає за важливе, а того, що є важливим для громадян. У такий спосіб – з огляду на висновки проведеного незалежного дослідження – Британія запровадила нову, так звану громадяно-центричну модель комунікації.

У результаті такого демократичного реформування урядової комунікації з'явився урядовий портал Directgov (www.direct.gov.uk) як один із ефективних сучасних комунікативних продуктів. “Direct” – це від англійського слова “прямий, безпосередній”, “gov” – це основа слова “уряд”, “врядування”. Навіть якщо побіжно переглянути портал, впадає у вічі те, що він не схожий на типовий урядовий сайт. Тут немає структури уряду, портретів міністрів, урядових документів, написаних складною бюрократичною мовою. Портал створений за структурою, технологічно складною і розгалуженою. Та його концепція і логіка надзвичайно прості. Адже вся інформація згрупована і викладена за інтересами, потребами й проблемами громадян.

Наприклад, якщо ви – водій, будь ласка, заходьте в розділ, що стосується водіїв та транспорту. Там можна навіть сплатити транспортний збір або,

за необхідності, записатися на іспит водія. Це все здійснюється безпосередньо на порталі, й не потрібно спеціально приходити до державної установи. Якщо ж ви молода сім'я, у вас є діти, то відповідно усі батьківські турботи можете вирішити на Directgov: тут, наприклад, знайдете школу для своєї дитини і т.ін. Отже, людина заходить на сайт і шукає не міністерство, що вирішує певну проблему, а розділ, де пропонується її розв'язання.

Натомість до реформи урядової комунікації, що розпочалася 2003 року, в Британії налічувалося 1 800 урядових порталів, у результаті чого людей нерідко “відфутболювали” з сайта на сайт, від міністерства до міністерства. Саме тому урядова інформація не доходила до громадян, вони не відгукувалися на неї, а найголовніше, майже ніколи не заходили на урядові сайти. В той же час портал Directgov надає найповніший обсяг державних послуг і в одному місці. Таким чином, уряд у даному випадку позиціонує себе як постачальника послуг, як суб'єкта сервісної політики, а громадяни – клієнти, яких уряд обслуговує. Аби збагнути, як це працює, варто наголосити, що Directgov – не лише інформація про урядові послуги, певні рекомендації, поради чи підказки. Звісно, все це є. Але, крім всього іншого, Directgov – це жива владна структура, за допомогою якої можна вирішити певні проблеми, при цьому не відвідуючи урядові кабінети. Такий формат надання урядових послуг на Directgov, з одного боку, значно спрощує процедуру обслуговування громадян, а з іншого – робить її прозорою й унеможливорює будь-які підстави для корупції.

На наш погляд, позитивний висновок цього прикладу полягає в тому, що громадянська комунікація має передбачати наявність доступного суб'єкту каналу передачі свого повідомлення, а не його реакції. Тобто, ми виходимо з того, що комунікація як така, як зазначалося в першому розділі, на відміну від зв'язку, спілкування – виражає однолінійну спрямованість інформаційного впливу будь-якого суб'єкта на об'єкт, при цьому зворотній зв'язок або реакція об'єкта на вплив не передбачаються.

З вище наведеного бачимо, що рівень сприйняття державою проблем населення цілком інший – урядовці бачать проблеми так, як їх відчують самі люди, і пропонують їх вирішення через портал. Громадянська комунікація, таким чином, є складовою урядової політики – на етапі аналізу проблеми, прийняття рішення і його втілення.

Підвищення рівня інформаційної “прозорості” процесу підготовки й прийняття рішень протягом усього цього циклу, вільне обговорення на дискусійних Інтернет-форумах органів влади законодавчих проєктів і громадських ініціатив сприяє поступовому обмеженню в політичній та управлінській практиці лобізму в його традиційному розумінні – як діяльності, покликаної реалізувати інтереси різних груп (союзів, об'єднань) громадян та бізнесу шляхом організованого впливу на законодавчу й адміністративну діяльність державних органів. Оскільки інформаційно-комунікативні контакти, що припускають доведення до органів влади певних відомостей із приводу інтересів тієї або іншої соціальної групи щодо якого-небудь конкретного законопроекту або рішень, що готуються будуть відкритими то в такому випадку представляється доцільним говорити не тільки й не стільки про лобіювання за допомогою комп'ютерних мереж, а скоріше про мережні механізми публічної політики як про новий інструмент політико-управлінського впливу.

Таким чином, можна говорити, що Інтернет, як демократичний ресурс є по суті “творцем” інформаційних потоків і дозволяє брати участь у їхньому створенні індивідуумам і групам осіб. Всі етнічні співтовариства, знедолені соціальні групи, місцеві суспільні рухи, заборонені або обмежені в правах політичні формування – усі вони одержують за допомогою інтернету можливість відкрито, власними словами розповісти про своє положення, сформулювати свої вимоги до державних органів і каналів, контрольованих великими медіа-об'єднаннями. Ця роль інтернету підсилюється електронною поштою, яка уже набула значного поширення у сфері комунікації. Отже, “віртуальні

співтовариства” стають реальністю. Інтернет допомагає також охопити нову, більш молодшу аудиторію, уже підготовлену інтерактивними відеоіграми до виходу на рубіж кібернетичного миру.

Якщо виходити з того, що сучасні західні демократичні суспільства характеризуються високим ступенем фрагментації, і мають численні групи впливу та тиску, що відстоюють свої корпоративні інтереси перед державою, а соціальні рухи й ініціативи стають не менш, ніж партії, значимими суб’єктами політичного процесу і володіють великим мобілізаційним потенціалом то Інтернет з його комунікативними можливостями виступає у якості мультиплікатора фрагментації суспільств на самоорганізовані віртуальні групи інтересів, незалежних (або, принаймні, меншою мірою залежних) від часу й адміністративно-географічного простору поширення інформації й спілкування. Ці інтернет-співтовариства людей зі спільними інтересами визначають багато в чому соціальний і політичний порядок денний і змінюють дискурс соціальних і політичних дебатів із широкого кола питань. Їхні масштаби й потенціал впливу добре демонструє рух антиглобалістів, який збирає сотні тисячі своїх прихильників із усіх країн для проведення акцій протесту в різних країнах світу .

Мережні інформаційно-комунікативні технології породжують нові способи мобілізації, прикладом яких може служити рух “флэш-моб” (“миттєва юрба”), що охопив сьогодні такі країни як США, Німеччина, Англія, Іспанія, Греція, Канада та ін. Організатори “флэш-моб”- акцій використовують для їхньої підготовки й проведення інтернет-сайти, електронну пошту, розсилання текстових повідомлень із персонального комп’ютера на мобільні телефони й у зворотному напрямку (у форматі SMS).

Динаміка переходу до форми прямої участі громадян у державному управлінні з використанням інформаційно-комунікативних технологій носить дискретний (стрибкоподібний) характер. При досягненні певного рівня інформатизації соціально-політичної системи, її інтенсивність зупиняється,

відбувається нагромадження потенціалу (тобто виконується необхідна умова для існування електронної демократії). А потім, у випадку виникнення обопільної потреби у влади і суспільства відбувається зміцнення інституту демократії за рахунок застосування високих технологій, тобто відбувається стрибкоподібний перехід до електронної демократії – до форми прямої Інтернет-участі громадян у державному управлінні. Відсутність же обопільної необхідності в зміцненні демократії або ж наявність діаметрально протилежних політичних цілей зводять усі зусилля по створенню електронної демократії до нуля.

Отже, під інформаційно-комунікативними технологіями пропонується розуміти цілий комплекс цілеспрямовано організованих методів, способів, послідовних операцій, процедур, процесів створення, передавання, отримання, накопичення, зберігання та обробки інформації із застосуванням відповідних технічних засобів комунікації між людьми. Їх масове запровадження в суспільне життя свідчить про сутнісний вплив на культурні, соціальні, економічні, і в підсумку політичні демократичні зміни в суспільстві, які дають підстави вважати, що останні мають революційний, епохальний характер, відкривають нову еру в історії людської цивілізації. На початку 80-х років ХХ століття Л. Тоффлер, у книзі “Третя хвиля”, прирівняв за значущістю наслідки винайдення нових інформаційних і комунікативних технологій з такими епохальними процесами, як неолітична (аграрна) революція й індустріальна революція [339,с.244]. В подальшому, спочатку серед фахівців, а потім і в широкому, масовому вжитку, з’явилося поняття “нова ера”, яке пов’язане зі стрімким розвитком і масовим упровадженням (приблизно із середини ХХ століття) у суспільне життя досягнень науково-технічного прогресу, особливо у сфері електроніки, інформатики, кібернетики та комп’ютерних наук, отримала назву “інформаційне суспільство”.

Як відомо, нині існує неоднозначність у трактуванні цього поняття. Так, зокрема, у 1993 році Європейська Комісія запропонувала стисле

формулювання поняття інформаційного суспільства, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку (телекомунікації) [79,с.21]. У цьому визначенні відокремлюється головна ознака – інженерно-технічна (чи інженерно-технологічна) складова суспільної інформаційної діяльності.

З часом, у 1997 році, Європейська Комісія це визначення певною мірою скоригувала через розширення його гуманітарних (соціально-технічних чи соціально-технологічних) ознак глобального змісту (глобального виміру, людства загалом). В такому широкому значенні під інформаційним суспільством слід розуміти:

- суспільство нового типу, яке формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжується вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних та комунікаційних технологій;

- суспільство знання, тобто таке, в якому головною умовою добробуту кожної людини й кожної держави стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею;

- глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не матиме ні часових, ані просторових, ані політичних меж, яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого - відкриває кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації [79, с. 21].

Слід також відмітити, що подальші наукові дослідження вище зазначеного явища та його теоретичного визначення відкривають нові аспекти та міркування. Зокрема, В.І. Гурковський відзначає, що дослідження впливу процесу становлення та розвитку інформаційного суспільства на механізми державного управління, виявляють в такому суспільстві притаманні зміни ознак і технологій його (державного управління). Державне управління із застосуванням інформаційних технологій, на його думку, “стає відкритішим, спостерігається тенденція до розширення можливостей для зворотних зв'язків (комунікації) органів державної влади з громадянами в часі. До того ж потрібно менше часу

для узгодження та прийняття управлінських рішень. Також спостерігається тенденція до делегування низки технологічних функцій інформаційного забезпечення держави й громадянського суспільства приватному сектору зв'язків” [79, с.24].

Виходячи із зазначених методологічних міркувань автор пропонує визначати поняття інформаційного суспільства як “суспільство з розвиненою інфраструктурою, що формується на основі комп'ютерних засобів телекомунікації, створення, передавання, отримання, зберігання інформації, з високим рівнем інформаційної культури більшості громадян при задоволенні їх різноманітних правомірних потреб, інтересів” [79, с.26]. Тобто, в даному визначенні автор наголошує, що в інформаційному суспільстві ефективність життєдіяльності людей забезпечується розмаїттям надаваних послуг, заснованих на комп'ютерних інформаційних технологіях і технологіях зв'язку (телекомунікації). Отже, головними ознаками інформаційного суспільства, як суспільства комунікацій, що розкривають його сутність в поєднанні різних аспектів, на думку В.І. Гурковського, є:

- індустрія інформаційних послуг;
- інформаційні технології та технології зв'язку (телекомунікації), що постійно розвиваються завдяки науково-технічному прогресу в таких галузях, як електроніка, і науки, що її забезпечують, а також науки, що пов'язані з розвитком електроніки: автоматика, інформатика, кібернетика тощо;
- зростання потенціалу науки (перехід її у виробничу сферу) для задоволення потреб людей інформацією з подальшим перетворенням її в масові (масово-доступні) знання;
- постійне зростання рівня інформаційної культури всіх суб'єктів інформаційних відносин, у тому числі в структурах державного управління [79, с.26].

Треба зазначити, що на законодавчому рівні порядок врегулювання процедури доступу до інформації має досить давню історію в країнах світу

з розвиненою демократією, а механізми, на підставі яких забезпечується реальне право людини на об'єктивну та відкриту інформацію в усіх сферах соціального та державного життя, функціонують в цих країнах десятиліття і навіть століття. Так, в Швеції Закон про свободу преси був прийнятий у 1766 році. Закони, спрямовані на захист свободи інформації та права на доступ до публічної інформації існують у більшості країн Європи, останнім часом такі закони прийняті в країнах Східної Європи, зокрема, в Латвії, Естонії, Угорщині, Словенії, Польщі, Словаччині, а також в Сполучених Штатах Америки, в країнах Азії тощо.

Зі змісту документів Європейського Співтовариства, його органів, міжнародних громадських організацій вбачається, що забезпечення прозорості в діяльності державних органів влади та свободи доступу кожного до їх офіційних документів вважається одним з найбільш дієвих засобів впливу та нагляду громадськості за діями влади, показником ступеню розвитку демократії в тій чи іншій країні. З 1999 р. Комісія ЄС приступила до виконання програми “Електронна Європа” (e-Europe), і послідовно з'явилися програми “Електронна Європа-2002” і “Електронна Європа-2005”. Згідно з ними об'єднана Європа повинна мати: державні послуги сучасної якості в режимі он-лайн, а саме: електронний уряд, послуги електронного навчання, електронної охорони здоров'я; динамічне (конкурентне) середовище електронного бізнесу; безпечну інформаційну інфраструктуру. Зазначене передбачає відповідну адаптацію законодавства на національному та європейському рівнях: прийняття законодавчих актів, що знімають труднощі у формуванні та розвитку системи “електронних послуг”, посилення конкурентоспроможності і взаємодії всіх секторів інформаційного управління, створення єдиної системи усього розмаїття інформаційних мереж і забезпечення широкого доступу до неї [80].

Таким чином, можна дійти висновку, що впровадження інноваційних проектів громадянської комунікації в процесі реалізації державної політики у сфері інформатизації, розвитку технологій електронного урядування, загальних

питань технічного захисту інформації та інформаційного простору в країнах європейської співдружності сприяє забезпеченню більш широких можливостей участі громадян у суспільному житті та державному управлінні. В цьому зв'язку, серед найважливіших інформаційно-комунікативних технологій забезпечення демократичних процесів в суспільстві в цілому та посилення впливу на демократизацію державної політики й управління слід виділити запуск електронного порталу надання державних послуг, впровадження електронного посвідчення особи (смарт-картки) та створення комплексних систем електронного документообігу та звітності державних структур на запити громадськості.

Наприклад, цікавий і дуже корисний досвід існує в Австрії, де карта громадянина є електронним пропуском до Інтернету. За її допомогою особа може бути ідентифікована у певному відомстві. Вона містить електронний підпис, завдяки якому можливим є підписувати запити чи угоди. Карта може бути застосована також і для приватних цілей для того, щоб гарантувати якомога надійнішу безпеку при здійсненні інтернет-трансакцій. Зазвичай, карта виглядає у формі чіпа, може використовуватися з мобільним телефоном в формі “електронного підпису”. За допомогою картки громадянина особа може довірити іншій особі робити певні дії в певних, обмежених часовим та змістовним коридором, мати можливість брати участь в E-Government, де забезпечуються можливості встановлення контактів між особами та відомствами. Для зручності встановлення контактів в E-Government функціонує система електронного резервування термінів відвідувань, відповідним чином адаптовані інформаційні пропозиції для мобільних терміналів, інформація для різних специфічних груп населення (молодь, особи похилого віку) тощо.

Практична спрямованість E-Government дозволяє реалізовувати дуже корисні функції: Finanz Online (через сайт міністерства фінансів можливо в конфіденційному режимі здійснювати консультації з приводу уплати податків); запит в базу даних про наявність судимості; отримання грошової допомоги для

студентів ВУЗів (e-Stipendium); користування базою нормативних документів (з 1997 року в Австрії існує окремий сайт – “Правова інформаційна система країни”), на якому знаходяться тексти всіх нормативно-правових актів країни. На веб-сайті компактно та широко представлена первинна інформація щодо служб E-Government. Навігація проста та наглядна. Зміст інформації впорядковано за алфавітом, а також скомплектовано за проблематикою. Через прямі зв’язки можна швидко знайти рішення власних проблем або скористатися можливістю електронної передачі повідомлень через E-Mail або Online-формуляри передати свої пропозиції чи сформулювати свої вимоги.

Для того, щоб E-Government успішно функціонував на всіх рівнях урядування, необхідно, щоб співробітники відомств мали відповідні навички в зазначеній сфері. З цією метою при Академії урядування Австрії організовані навчальні курси для співробітників різних міністерств і відомств, а також для працівників підприємств. Передбачені різні рівні навчання – для початківців та для тих, хто має досвід у сфері E-Government. У ході навчального процесу працівники відомств, федеральних земель і комун можуть значно поглибити свої знання з питань електронних інформаційних, комунікативних та трансакційних процесів, а також надбати практичного досвіду за різними сферами E-Government. Такі курси також можуть бути організовані спільно з організаціями в федеральних землях, комунах, містах та проведені безпосередньо на місцях [105,с.2-3].

Корисний досвід інших країн, зокрема Бельгії, де по суті “єдиною точкою” надання державних послуг в Бельгії виступає Портал “www.belgium.be”, який позиціонується як державна служба, основним напрямом розвитку якого є впровадження в практику реального щоденного життя персональних смарт-карт eID, за якими можливий доступ до віртуальних сервісів надання державних послуг, здійснення інтерактивних операцій: управління власним рахунком у банку, сплата штрафів і т. д. [105,с.2-3].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що в країнах Європейського Співтовариства взаємодія між державними органами і інститутами громадянського суспільства базується на основі достатньо розробленої нормативної бази і відбувається на досить високому комунікативному рівні. В той же час, на нашу думку, треба підкреслити, що електронна демократія як одна з форм прямої участі громадян в управлінні державою та управлінні суспільними справами на місцевому рівні може існувати й повноцінно функціонувати лише при виконанні трьох обов'язкових умов: наявності необхідної організаційно-технічної інфраструктури (включаючи масову доступність населення до Інтернету), відповідного політико-правового режиму, що виражає зацікавленість державної влади в цьому питанні і потреби громадян у даній формі участі в державних та суспільних справах.

Отже, можна зробити узагальнюючий висновок, що найбільш ефективно громадянська комунікація, яка виражає взаємодію держави як управлінської системи та суспільства як керованої підсистеми забезпечується в умовах інформаційного суспільства, розвитку електронної демократії та процесу інформатизації соціально-політичних відносин. Тобто, наявність високого рівня розвитку інформаційного суспільства є необхідним, але ще недостатньою умовою для реалізації в повному обсязі демократичного потенціалу громадянської комунікації. Такою умовою, на наш погляд, слід вважати необхідність збігу політико-культурних інтересів влади й населення по використанню високих технологій у системі державного публічного управління. Адже формування електронної демократії не є лінійним і безперервним процесом трансформації взаємин влади й суспільства. Також безглуздо й недоцільно впливати лише адміністративно-правовими засобами на функціональність електронної демократії, але й на всю громадянську комунікацію в суспільстві.

До аналізу, з урахуванням зарубіжного довідку, основних напрямів впровадження та особливостей впливу громадянської комунікації на

демократизацію державного управління в Україні ми і переходимо в наступному розділі.

Висновки до розділу 2

В межах даного розділу здійснена спроба ґрунтовного аналізу форм та способів комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в країнах Західної Європи, що дозволило сформулювати відповідні насту висновки:

1. Аналіз відповідної наукової та адміністративно-правових документів літератури показав, що саме функція громадянської комунікації забезпечує реалізацію одного з основних принципів системології, згідно з яким будь-яка відкрита суспільна система, у тому числі державна політика й державне управління тільки завдяки обміну інформацією з оточуючим середовищем і між її компонентами взаємодіє та зберігає свою цілісність, стан динамічної рівноваги, свою якісну специфіку, нормально функціонує, вдосконалюється й забезпечує свій рух до певної мети.

2. Обґрунтовано, що в європейських країнах впровадження громадянської комунікації як ресурсного потенціалу демократизації державного управління відбувається не автоматично, а передбачає наявність відповідних передумов та системотворчих факторів. Розмежовано такі фактори впливу: відкритість, суть якої полягає в тому, що завдяки їй громадянам зайнятим в економіці надаються політичні права, які урівнюють, відповідно узагальнюють їхні інтереси і справді дають в руки важелі для перетворення державної влади на засіб самоорганізації суспільства; наявність нормативно-правової бази, яка закріплює права і свободи громадян; наявність сформованого третього сектору (публічна сфера) як самостійної і відокремленої від держави структура; становлення системи представництва інтересів громадян та їх організацій; сформована система відкритої публічності у взаємовідносинах держави і громадянських установ;

посилення впливу громадської комунікативності вільно об'єднаних членів суспільства.

3. З'ясовано, що реалізація функцій громадянської комунікації у відповідній демократичній суспільній моделі безпосередньо пов'язана з розвитком таких форм суспільного життя як “громадянське суспільство”, “відкрите суспільство”, “інформаційне суспільство”. Адже громадянське суспільство – це те суспільство, де є горизонтальні зв'язки, які не контролюються владою, які дозволяють людям обмінюватися програмами життєдіяльності, координувати свої вчинки, контролювати та впливати на діяльність владних органів. Виходячі із змістовних, функціональних та типологічних особливостей громадянського суспільства в конкретних країнах обґрунтовано та конкретизовано три основні демократичної моделі громадянської комунікації в діяльності громадських формувань, громадянських організацій та їх комунікативного впливу на діяльність владних структур та місцевого самоврядування в Європі, а саме: ліберальний тип (поєднання лібералізму та приватної ініціативи); модель континентально-європейського типу (соціальне партнерство та домінуючий вплив громадянських організацій на владу); скандинавський тип – поширення впливу держави на діяльність громадських об'єднань (фінансування, програми соціального захисту, інвестиційні проекти, урядово-громадські угоди)

4. Доведено, що в країнах Західної Європи на соціальну рівність і свободу, демократизацію державно-владних відносин потужний комунікативний вплив справляють інститути громадянського суспільства: громадські об'єднання, асоціації, політичні партії. Виходячи із суспільної самореалізації і самодіяльності, вони несуть в собі потенціал демократизму і в цьому зв'язку справляють тиск на владу, встановлюючи з нею відносини протистояння/партнерства. Це інститути інформації: незалежні ЗМІ, які за допомогою своїх можливостей та механізмів (масовість, публічність, ІКТ) є основними трибунами громадської думки і фундаментом публічної сфери. Це

інститути консультацій та перемовин, в першу чергу інститут трьохсторонніх перемовин між державою, громадянським суспільством та бізнесом. Нарешті, це – інститут виборів, який забезпечує суспільно комунікативний вплив на правлячу еліту і одночасно стає для громадян школою громадянської свідомості, громадянської відповідальності і громадянської культури.

5. На підставі аналізу досвіду країн Західної Європи щодо посилення комунікативної взаємодії органів державної влади та громадян конкретизовані змістовні та функціональні особливості інформаційно-комунікативних технологій (ЗМІ, розвиток інформаційно-комунікативної інфраструктури; технології індивідуального спілкування; незаангажованого сприйняття інформації; технологічні інструменти “електронної демократії”, електронного уряду тощо), як системотворчого фактору демократизації суспільства та державного управління.

Розділ 3.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

3.1. Стан комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні

Проведений аналіз сутності поняття “комунікація” та передумови й системоутворювальні фактори формування й розвитку громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління в країнах Західної Європи дає можливість зробити висновок, що комунікація – це історично обумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма символічної взаємодії між людьми. Або – по-іншому, – це певна організація соціальної діяльності й соціальних відносин, яка здійснюється в процесі взаємоузгодженої системи доцільно орієнтованих стандартів поведінки взаємодіючих інститутів у відповідності зі змістом конкретних завдань.

В Україні формування комунікативної взаємодії основних інститутів суспільної організації, а саме, органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, що є важливою передумовою демократизації суспільного життя та системи державного управління через впровадження громадської і громадянської комунікації, слід розглядати як довготривалий і багатоетапний процес. Цей процес становлення розпочався в останні роки існування СРСР. Зокрема, реальним зрушенням у правовому оформленні системи державного управління стало ухвалення у червні 1985 року Конституційної угоди між Верховною Радою України та Президентом України, у якій було зазначено основні положення організації державної влади в Україні [156]. Внаслідок взаємних поступок та компромісів 28 червня 1996 році стало можливим ухвалення Конституції України, яка створила умови певної

модифікації радянської авторитарної системи управління на шляху подальшого розвитку засад європейської демократії. В 2004 році в контексті проведення в країні політичної реформи прийнята оновлена Конституція України.

В той же час, наявні форми безпосередньої демократії, наприклад вибори, референдуми – не призводять до зростання дієвості процесу впливу та контролю народу за повсякденною діяльністю влади. Складною і дискусійною залишається проблема реалізації громадянами України свого права на звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод (гарантованого частиною 3 ст. 8 Конституції України) про запровадження так званого інституту конституційної скарги. Основоположною метою функціонування інституту конституційної скарги є надання можливості громадянам захищати свої права від порушень з боку держави[157]. У частині 3 ст. 152 Конституції України визначено, що “матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку”. Проте Основний Закон України, як і Закон України “Про Конституційний Суд України”, не передбачає права громадян на безпосереднє звернення до Конституційного Суду України із приводу конституційності законів. Натомість в Україні задіяний опосередкований механізм захисту громадянами своїх конституційних прав через громадські організації.

Отже можна стверджувати, що, на жаль, ні Конституція 1996 року, ні Конституція 2004 року не вирішила питання щодо формування дієздатної та збалансованої системи державної влади, не створила ефективні механізми політичної відповідальності та взаємодії її суб’єктів, що призводить до конфліктних загострень. Сьогодні державне управління в Україні можна охарактеризувати як складне, суперечливе явище з багатьма бюрократичними деформаціями, слабкими сторонами, недоліками та уразливими місцями, що успадковані від тоталітарного минулого. Негативно на організації та функціонуванні державного апарату позначається невизначеність концепції

нового державного устрою, відсутність належного прогнозування та проектування структурних перетворень, нестабільність державно-управлінських структур та їхнього правового статусу, відсутність єдиної державної політики забезпечення та реалізації конституційних прав громадян. Слабо використовуються демократичні управлінські інститути в діяльності держави. Не знайдені ще механізми виховання прихильності громадян Української держави, службовців державного апарату до реформ і мотивації їхніх активних дій з практичного здійснення останніх.

Питання вдосконалення комунікативної взаємодії органів державного управління з громадськими організаціями та засобами масової інформації не зникає з порядку денного ні виконавчої, ні законодавчої влади. В свій час влада запропонувала Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та План першочергових заходів з її реалізації, які були спрямовані на налагодження комунікації та поглиблення взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства і, в цілому мала очевидні здобутки, й недоліки. [231]. Зокрема, їй бракувало цілісності: реалізація завдань ускладнювалася різноспрямованими тенденціями. З-поміж основних недоліків зазначемо було невирішеним належне організаційне, кадрове та методичне забезпечення структурних підрозділів органів виконавчої влади, відповідальних за реалізацію цієї політики та взаємодію із громадськістю. Зокрема, у другій половині 2012 р. управління з питань внутрішньої політики обласних державних адміністрацій, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій як самостійні структурні підрозділи, відповідальні за зв'язки із громадськістю, реорганізувалися у спосіб їх об'єднання із підрозділами преси та інформації. Натомість у частині функцій щодо реалізації інформаційної політики структурні підрозділи інформаційної діяльності та комунікацій із громадськістю місцевих державних адміністрацій були підконтрольними та підзвітними Державному комітету з питань телебачення та радіомовлення України. Це дає підстави вважати, що структурні підрозділи

інформаційної діяльності та комунікацій із громадськістю опікувалися переважно чи виключно питаннями інформаційної політики, залишаючи поза увагою питання взаємодії з громадянським суспільством.

Безперечно така реорганізація самостійних підрозділів у зв'язках із громадськістю також супроводжувалася з одного боку, зниженням статусного рівня структурного підрозділу до управління/відділу у складі іншого управління з відповідним зменшенням кількості штатних одиниць. З іншого – зашкодила підзвітності та підконтрольності діяльності цих підрозділів перед відповідними державними адміністраціями з питань взаємодії з громадськістю, хоча такий механізм був закладений Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [284]. Наприклад, встановлювалися такі обов'язки органів виконавчої влади усіх рівнів: складати та оприлюднювати щорічні плани з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; аналізувати свою діяльність із виконання відповідної політики; складати звіти за результатами такої діяльності; проводити щорічне громадське обговорення результатів такої діяльності та враховувати підсумки обговорення при складанні планів із реалізації політики на наступний рік. В результаті, у місцевих державних адміністраціях існує можливість перекладати свою відповідальність за реалізацію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та пов'язаних із цим функцій на Державний комітет з питань телебачення та радіомовлення України.

Разом з тим, треба зазначити, що основні ризики були пов'язані з тим, що при підготовці рекомендацій щодо розроблення положення про структурні підрозділи інформаційної діяльності та комунікацій із громадськістю до функцій як центральних, так і місцевих підрозділів не було віднесено функції щодо залучення громадськості до формування та реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Такі функції також не були закріплені за жодним іншим структурним підрозділом. В той же час повноцінне втілення Концепції в життя потребувало злагодженої та синхронізованої,

не імітаційної роботи органів державної влади усіх рівнів, що своєю чергою передбачало створення або переорієнтацію роботи структурних підрозділів і посадових осіб на виконання відповідних функцій.

Особливо треба наголосити, що позитивним моментом у виконанні Плану першочергових заходів із реалізації Стратегії у 2012 р. можна вважати підготовку та ухвалення регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства [231]. Абсолютна більшість зазначених вище програм передбачала додаткові ресурси для фінансової підтримки на конкурсних засадах реалізації громадськими, благодійними організаціями, творчими спілками соціальних проектів у контексті вирішення завдань регіональної політики; проведення публічних консультацій із громадськістю; здійснення навчання представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, спрямованого на набуття ними вмінь і навичок застосування інструментів участі громадськості у формуванні та реалізації державної та місцевої політики. У проектах програм було переважно враховано пропозиції громадськості та рекомендації Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства. У більшості програм передбачалося можливість фінансової підтримки не лише соціальних проектів інститутів громадянського суспільства, а й аналітичної діяльності, залучення ІГС (інститутів громадянського суспільства) до проведення соціологічних досліджень і підготовки пропозицій щодо нормативно-правових актів, діяльності обласних органів влади. Таким чином, залучалися експерти ІГС до розроблення документів політики за фінансової підтримки самих органів влади, хоча раніше подібна діяльність інститутів громадянського суспільства підтримувалася виключно іноземними донорами. Водночас спостерігається й негативна тенденція: затверджені регіональні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства залишаються без фінансування на стадії ухвалення відповідних місцевих бюджетів і внесення змін до них.

Разом з тим, аналіз показує, що проблемним питанням залишається низька ефективність фінансової підтримки громадських організацій інвалідів і ветеранів, яка є найбільшим фондом коштів для підтримки ІГС порівняно з іншими категоріями ІГС, що отримують фінансову підтримку за рахунок бюджетних коштів.

Крім зазначеного, слід указати на тенденцію щодо проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Але з часу вступу в дію Порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики (далі – Порядок проведення консультацій), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [258], належна практика проведення консультацій із громадськістю так і не була сформована.

Проте, все ж таки, треба зазначити, що органи виконавчої влади почали звітувати Секретаріату Кабінету Міністрів України про значну кількість проведених ними консультацій із громадськістю. Так, за даними Урядового порталу “Громадянське суспільство і влада” [345], у I половині 2012 р. центральними та місцевими органами виконавчої влади у межах консультацій із громадськістю було здійснено 1688 заходів (820 на центральному рівні та 868 на регіональному), з них – 1553 визначені органами влади як такі, що мають важливе суспільне значення, з яких 321 – проекти нормативно-правових актів. У близько 50% випадків на центральному рівні та у 90% випадків на регіональному рівні консультації проводилися у формі публічного громадського обговорення. При цьому публічне громадське обговорення на центральному рівні відбувалося у формі електронних консультацій (їх частка до загальної кількості консультацій складає 47%), у формі публічних заходів – конференцій, робочих груп, круглих столів тощо (їх частка – 46%). На регіональних рівнях електронні консультації використовувалися лише у 10% випадків, натомість публічні заходи консультування – у 82% [345].

Водночас аналіз практики звітування органів виконавчої влади про проведені консультації з громадськістю свідчить, що значну частину з цих заходів складають прес-конференції та заходи, які, на жаль, поки що, не передбачають отримання зворотного зв'язку з громадськістю.

Загалом в органах державної влади превалює формальне ставлення до консультацій із громадськістю, що проводяться і у формі публічного громадського обговорення (конференції, форуми, громадські слухання, круглі столи, збори, зустрічі з громадськістю; теле - або радіодебати, інтернет-конференції, електронні консультації – тобто у безпосередній формі), і завдяки вивченню та аналізу громадської думки.

Крім цього, в Україні поступово на рівні центральних і місцевих органів виконавчої влади формувалася також розгалужена система громадських рад: станом на 12 жовтня 2012 р. сформовано 603 громадські ради із 607 необхідних [30]; понад 9 тис. представників ІГС взяли участь в установчих зборах із формування громадських рад при ОВВ різного рівня. До складу громадських рад різного рівня обрано понад 8,5 тис. представників ІГС. Слід зазначити, що громадські ради викликали інтерес і у “традиційних” громадських організацій (правозахисних, екологічних, молодіжних, аналітичних центрів), і у бізнесових асоціацій, релігійних організацій, профспілок, недержавних пенсійних фондів. При цьому до складу громадських рад увійшли не тільки організації, які опікуються суспільно значущими питаннями, а й організації вузькогрупових інтересів.

Типове положення про громадську раду при органі виконавчої влади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [332], передбачало значний рівень автономії та самоорганізації ІГС у процесі формування громадських рад, зокрема надає можливість зацікавленим організаціям самостійно визначити кількісний і персональний склад громадських рад. Загалом громадські ради, створені з дотриманням відкритих процедур, досить продуктивно працюють як комунікативна платформа між інститутами

громадянського суспільства, що представляють різні сектори. Громадські ради нині також виконують освітню функцію: у процесі роботи в громадській раді громадські активісти вивчають та опановують правові механізми консультацій.

У багатьох областях громадські ради стали центром концентрації громадської активності та вияву нових громадських ініціатив. Водночас аналіз діяльності та рішень громадських рад дають підстави зробити висновок, що найбільш проблемним питанням лишається виконання їми виконання функції експертного супроводу. Так, недержавні аналітичні структури не виявляють достатньої активності та зацікавленості у роботі громадських рад, а інші громадські організації не завжди у змозі забезпечити необхідний рівень експертизи. Значна кількість членів громадських рад не ознайомлена із системою організації діяльності конкретного органу влади, процедурами діловодства, методиками аналізу нормативно-правових актів, оформлення аналітичних матеріалів висновків і пропозицій, процедурами проведення громадської експертизи, консультацій із громадськістю.

Ми вважаємо, що у нас є підстави дійти висновку, що до перешкод на шляху щодо налагодження ефективної та результативної комунікативної взаємодії між органами державної влади та ІГС слід віднести і слабкий рівень мотивації органів державної влади до взаємодії та ІГС, а рівень їх продуктивної співпраці є недостатнім. За даними експертного опитування, проведеного всеукраїнською громадською організацією “Комітет виборців України” у 2012 р., серед причин неефективності обговорень та консультацій із громадськістю виокремимо такі:

- небажання органів виконавчої влади враховувати пропозиції ІГС при проведенні консультацій;
- низька якість пропозицій ІГС;
- відсутність належного інформування про проведення консультацій;
- корупція, яка заважає прозорості ухвалення рішень;

- проблеми внутрішньої взаємодії між структурними підрозділами органу влади;
- відсутність належної кваліфікації посадових осіб, які відповідають за проведення консультацій і врахування результатів тощо [41].

Також вважаємо наголосити на тому, що аналіз практики імплементації нових процедур формування громадських рад свідчить, у свою чергу, що й ІГС виявилися не готовими до належної самоорганізації та кооперації. Як вважає В.Мельниченко, по-перше, вплив громадян та їх об'єднань на структури державного управління має здебільшого умовно-факультативний характер, внаслідок чого управлінські рішення, як правило, приймають і реалізують незалежно від позиції зацікавлених сторін. Ця обставина:

- чітко усвідомлена і негативно оцінювана в суспільстві, що виразно виявляють проведенні опитування громадської думки;
- не відповідає суб'єктивним уявленням населення про необхідну й можливу ступінь впливу громадськості на функціонування публічної влади;
- контрастує з проголошеним курсом на демократизацію суспільної життєдіяльності в Україні;
- є потужним чинником подальшого збереження відчуження населення від публічної влади;
- негативно позначається на морально-політичній єдності українського суспільства, провокуючі внутрішньополітичну напруженість.

По-друге, наявне становище виникло передусім внаслідок того, що у чинних законах та інших нормативно-правових актах наголос відчутно зміщено на декларування прав, громадян а не на створення ефективних, передусім процесуальних гарантій їхньої практичної реалізації. У регулюванні відповідних відносин бракує:

- формування та відповідного юридичного закріплення цілісних і системних концептуальних підходів, адекватних суспільним реаліям;

- забезпечення пріоритетності прав і свобод громадянина й людини через здійснення право встановлення винятково законами;

- досягнення необхідної стабільності регулювання через забезпечення оптимального співвідношення законів і підзаконних актів;

- підкріплення матеріальних норм необхідними процесуальними, які б гарантували безумовну реалізації перших;

- встановлення ефективних контрольних механізмів, внаслідок чого практика взаємодії органів державного управління з громадянами та їхніми колективами в багатьох випадках не відповідає нормативній моделі [195,с.133].

Саме тому, ми вважаємо, що підвищення ефективності діяльності громадських рад має відбуватися у спосіб підвищення професійного рівня їхніх членів, запровадження чітких і прозорих процедур взаємодії громадських рад та органів виконавчої влади. Тобто, демократичний розвиток системи державного управління з потужним комунікативним забезпеченням, якій би передбачав ефективну участь громадян у процесі вироблення управлінських рішень залежить безпосередньо також і від рівня інституціоналізованості суспільно-політичної діяльності громадян, що, у свою чергу, можуть забезпечити саме організації громадянського суспільства, або так званого “третього сектора”. Мова йде не про кількісний та секторальний склад громадських об’єднань, а скоріше про якісну практику та довіру до них з боку самих громадян. Як свідчать оприлюднені дані Центру інновацій та розвитку на початок 2000 року в Україні зареєстровано майже 28 тис. громадських об’єднань [341]. Водночас протягом 2012 р. динаміка розвитку організацій громадянського суспільства суттєво не змінилася. За офіційними статистичними даними, кількість зареєстрованих об’єднань громадян постійно збільшується [246], але міжнародні рейтингові агенції, оцінюючи сучасні вітчизняні практики громадської самоорганізації, в той же час вказують на її повільні темпи [390; 394].

Особливо це стосується, на наш погляд, “третього сектору”, який має власну структуру і зовнішню форму існування у вигляді різних об’єднань громадян. Серед них – сім’я, церква, приватні та колективні підприємства, комерційні організації, об’єднання за інтересами, профспілки, органи громадського самоврядування, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації. Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими громадянами, тому їх стан є реальним показником зрілості суспільства та рівня його самосвідомості.

Правовою основою функціонування цих інститутів є норми Конституції України, насамперед ст. 36, в якій зазначено, що громадяни мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Зростання кількості неурядових організацій, різних за організаційними формами, звичайно вимагало правового врегулювання багатьох питань їхньої діяльності. На основі консенсусу та співпраці між фахівцями державних установ і громадськими експертами неурядових організацій було розроблено низку юридичних документів, що мають засадниче значення для розвитку в Україні громадянського суспільства. Важливо відзначити, що їхнє ухвалення Верховною Радою України відбулося завдяки підтримці провладної більшості і парламентської опозиції. Отже, ідея консолідуючої ролі громадянського суспільства в Україні починає наповнюватися реальним змістом.

Майже виключно позитивні оцінки і вітчизняних, і зарубіжних експертів та громадських активістів отримали нові базові Закони України “Про об’єднання громадян” (1992р.) [272], “Про звернення громадян” (1996р.) [265], “Про доступ до публічної інформації” (2011р.) [255] як такі, що суттєво наблизили вітчизняне законодавство у даній сфері до відповідних європейських стандартів. Хоча про їх потужний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні говорити ще зарано, однак уже потрібно відзначити значний обсяг нормативно-правової,

адміністративно-організаційної та просвітницької роботи, здійсненої задля забезпечення дієвості цих Законів.

Особливо треба відзначити, що сьогодні принципово важливим внеском в розвиток громадянської комунікації в Україні став Указ Президента України “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні”[282] та “Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки” [325], як наголошується в цих документах, активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв’язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Важливою складовою Національної стратегії є також теза про недосконалість чинного законодавства, яке створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування громадських пропозицій органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Такий стан справ призвів до того, що:

- відсутній ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- недостатньою є практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення;
- благодійники не мають ефективних стимулів з боку держави, зокрема податкових, обтяжені бюрократичними процедурами, відсутній дієвий механізм захисту від шахрайства та інших зловживань у сфері благодійництва;
- більшість організацій громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки через її обмежений обсяг, незастосування

прозорих конкурсних процедур та надання необґрунтованих переваг окремим видам організацій громадянського суспільства; реалізацію програм (проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка держави, ускладнюють надмірно короткі строки, протягом яких вона надається, та необґрунтовані обмеження на види витрат, які можуть бути профінансовані за рахунок бюджетних коштів;

– потенціал організацій громадянського суспільства не повною мірою використовується органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг; спостерігається тенденція надання переваги у цій сфері державним і комунальним підприємствам та установам, що не сприяє підвищенню якості послуг та призводить до надмірного зростання бюджетних видатків;

– недостатніми є стимули щодо здійснення організаціями громадянського суспільства підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем (соціальне підприємництво), долучення таких організацій до надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення;

– відсутня єдина державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства [325].

Принциповим пріоритетом в Національній стратегії є те, що вона базується на принципах: пріоритету прав і свобод людини і громадянина; верховенства права; прозорості, відкритості та взаємовідповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства; політичної неупередженості і недискримінації стосовно усіх видів організацій громадянського суспільства; забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства; сприяння залученню громадськості до процесів формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення та створення сприятливих умов для формування,

інституційного розвитку організацій громадянського суспільства та забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення. Все це, на наш погляд, дасть можливості для подальшого розвитку громадянського суспільства, та ефективного впливу громадянських комунікацій на органи державної влади.

Найбільш впливовою громадською організацією в Україні є профспілки. Важливою функцією ефективності профспілкового руху є забезпечення паритетності прав організацій роботодавців і профспілок як сторін соціального діалогу. Масштаби та значення соціального діалогу в Україні цілком європейські. Нині за безпосередньою участю профспілок розробляються десятки законів, державних і регіональних програм, реалізується соціальна політика та соціальний діалог на місцях.

У цьому зв'язку, в контексті предмету нашого дослідження позитивним підсумком можна назвати впровадження норм Закону України “Про соціальний діалог в Україні” (2010р.) [280] та застосування соціального діалогу на національному й територіальному рівнях для вирішення важливих соціально-економічних питань. В той же час, треба зазначити, що подальший розвиток соціального партнерства, безумовно буде залежити від перегляду передбачених зазначеним Законом критеріїв репрезентативності сторін соціального діалогу, які фактично залишають об'єднання підприємців середнього і малого бізнесу, новостворені профспілкові організації та організації роботодавців без реальних важелів впливу, в першу чергу комунікативного, у частині забезпечення та реалізації громадянських прав і свобод, що має сприяти забезпеченню сталого розвитку територіальних громад і утворенню також тристоронніх рад на рівні міст і районів. Як позитивний момент треба відзначити, що у результаті діяльності профспілок щодо пошуку компромісу між роботодавцями, профспілками та владою підписано близько 100 тис. колективних договорів на підприємствах, понад 70 галузевих, 27 регіональних угод, що дає поштовх

зростанню фонду заробітної плати на 30–50 млрд. грн. щороку (а це додаткове джерело інвестицій, надходжень до бюджету і пенсійної системи) [345].

Показовою також щодо розвитку громадянської комунікативної взаємодії органів державного управління та громадських організацій, на наш погляд, у частині захисту прав та інтересів громадян стала діяльність жіночих організацій в Україні. Нині в Україні налічується понад 2 тис. жіночих організацій, що складає близько 5% від загальної кількості громадських організацій України. Вони впливають на вдосконалення законодавства щодо державних механізмів поліпшення становища жінок, перетворюють організований жіночий рух на важливий державотворчий чинник.

Для його реалізації за ініціативою Жіночої громади було створено Блок жіночих організацій України, куди увійшли представниці 15 жіночих організацій. Можна, також, як позитивний та перспективний фактор розвитку, виокремити кілька, поки ще розрізнених, напрямів цього руху. Так наприклад, проблемами культурологічного характеру займається Всеукраїнське жіноче товариство ім. О.Теліги, утворене у 1993 році, змістом діяльності якого є виховання свідомості українського народу, відродження національних традицій, вивчення забутих сторінок історії України, вшанування пам'яті тих, хто боровся за самостійність та соборність України. Діяльність товариства висвітлюється на шпальтах газети “Українське слово”.

Забруднення довкілля та наслідки Чорнобильської катастрофи зумовили також появу мережі жіночих екологічних організацій. Однією з перших була київська неурядова екологічна організація “Мама-86”, зареєстрована у 1990 році з метою екологічного захисту дітей. Її завданням стала конкретна допомога дітям та матерям і пояснення залежності стану здоров'я від стану довкілля, забезпечення ліками дитячих поліклінік, організація відпочинку дітей з різних регіонів України. Організація видає інформаційний бюлетень, розробляє плани навчальних курсів та програми з питань екології та проводить значну

кількість інших комунікативних заходів. Саме діяльність цієї організації ми вважаємо добрим прикладом ефективності громадянської комунікації [101].

В межах нашого дослідження, треба вказати і на ту обставину, що загострення демографічної кризи в Україні – переважання смертності над народжуваністю, а також моральна деградація молоді, що відбивається насамперед на життєвих інтересах та здоров'ї нації, – спричинили появу таких асоціацій, як “За генофонд України”, спілки жінок-трудівниць “За майбутнє дітей України”, зареєстрованої у листопаді 1994 року. Утворилися також міжнародні благодійні фонди “За виживання”, “Святої Марії” та інші всеукраїнські та регіональні організації подібного спрямування.

Зараз у молодіжному русі, на наш погляд, провідну роль відіграють центральні та регіональні молодіжні об'єднання, особливо ті, які мають свої ЗМІ. Вони разом із відповідними державними молодіжними інститутами та структурами розробляють і здійснюють державну молодіжну політику. Підвалини молодіжного руху в Україні були закладені 15 грудня 1992 року, коли було прийнято Декларацію “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” [260] та Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 року [281]. 1 грудня 1998 року набув чинності Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” [270]. Окрім цих базових законів прийнята низка інших законодавчих актів, що регламентують порядок здійснення державної молодіжної політики в цілому.

Також треба визначити, що важливою складовою становлення та розвитку громадянської комунікації є діяльність громадянських інститутів із захисту інтересів окремих груп населення, серед яких, назовемо недержавні фонди, благодійні організації та об'єднання батьків дітей з функціональними обмеженнями та інвалідів. Без участі цих організацій самотійно реалізувати різноманітні заходи з соціальної реабілітації таких дітей нездатні ні сім'ї, ні інтернатні заклади. Важливість співпраці батьків, які виховують дітей з функціональними обмеженнями, та вихователів інтернатних закладів

з різними організаціями соціальної підтримки беззаперечно з точки зору розширення кола спілкування таких дітей, ознайомлення батьків і вихователів з інноваційними формами та методами соціалізації, допомоги у вирішенні психолого-педагогічних проблем.

Проте, на наш погляд, таких громадських організацій, на жаль, відчутно менше, ніж бажаючих ними користуватися. Аналіз досвіду їхньої діяльності свідчить, що безкоштовно надавати комплексні соціальні послуги дітям з функціональними обмеженнями і членам їхніх сімей поки що спроможні далеко не всі громадські організації. Як правило, найбільш активно працюють об'єднання батьків дітей з функціональними обмеженнями, які фінансуються з джерел недержавних фондів, благодійних організацій, спонсорів тощо. Деякі з цих організацій, які довели свою ефективність і надають послуги безкоштовно, набули чималого авторитету в місцевих громадах і залучають до фінансування держбюджетні джерела – кошти соціальних служб для молоді, управлінь соціального захисту населення, інших організацій.

Треба сказати, що більш сприятливі організаційно-правові та комунікативні умови для громадянського спрямування благодійні організації та об'єднання отримали з прийняттям Закону України “Про благодійну діяльність та благодійні організації” [241] та набрав чинності 3 лютого 2013 р., Цей закон визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, здійснює правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму та милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення й діяльності благодійних організацій. Цим Законом також передбачено спрощення процедури реєстрації благодійних організацій і запровадження нових інструментів благодійної діяльності, що надає їм значно ширших можливостей для розвитку. За прогнозами експертів, запроваджувані цим Законом найкращі європейські практики регулювання та інформаційно-комунікативного забезпечення благодійної діяльності сприятимуть збільшенню

кількості громадян і бізнес-компаній, що здійснюють благодійні проекти, спрямовані на вирішення суспільно важливих проблем.

Не можна не виокремити і таку важливу сферу громадянсько-комунікативної діяльності, недержавних об'єднань, як захист прав та інтересів громадян, порушених незаконними діями представників органів публічної влади. Завдяки застосуванню засобів інформаційного впливу організації громадянського суспільства спонукали правозахисні органи до винесення законних рішень у резонансних справах, зокрема щодо незаконних ув'язнень людини або безпідставних звільнень із-під варти осіб, обвинувачуваних у скоєнні тяжких злочинів.

В цілому можна говорити, що в Україні реєструється дедалі більше громадських організацій. Поступово з'являються організації, які працюють на професійних засадах, мають штат постійних працівників та працюючі наглядові органи і здійснюють вагомі програми, а участь самого населення у діяльності громадських організацій є незаперечним патріотичним і виховним фактором для кожного члена організації.

Проте, наш аналіз свідчить, що незважаючи на кількісне зростання організацій громадянського суспільства, участь у діяльності громадських організацій досі є однією з найменш значущих для громадян України цінностей, що, на наш погляд, зумовлюється в першу чергу, загалом невисоким рівнем довіри до громадських структур. За даними соціологічного опитування Київського міжнародного інституту соціології, у 2012 р. громадським організаціям довіряло 27,1% респондентів, не довіряло – 29,4% [101]. Це свідчить про недостатню обізнаність громадян щодо діяльності неурядових організацій (НУО) та низький рівень громадянської культури взагалі: тільки 13% опитаних зазначили, що вони знають про діяльність конкретних НУО; не знають, чим вони займаються – 50%; 30% – узагалі не знають, що таке НУО. Однак, незважаючи на недостатню обізнаність громадян щодо діяльності вітчизняних НУО, 52% з них переконані, що такі організації потрібні країні, 25%

вважають їх діяльність важливою і лише 9% дотримуються думки, що НУО не є потрібними. Крім того, як ми вважаємо, в Україні все ще немає належного усвідомлення важливості діяльності громадських організацій і необхідності співробітництва з ними також із боку держави. Окремі вдалі приклади співробітництва, особливо на місцевому рівні, ще не є переконливим свідченням систематичної, плідної взаємодії органів влади та громадськості.

Водночас іноземні експерти відзначають збільшення частки громадян України, які визнають, що діяльність громадських організацій сприяє поліпшенню становища в українському суспільстві (61% у 2014 році порівняно з 55% у 2011 р.) [381].

Підвищенню статусу, авторитету та фінансових можливостей громадських організацій в Україні має слугувати, на наш погляд, більш активне та професійне використання суспільних та державних інформаційно-комунікативних ресурсів. Останні мають важливе значення з двох точок зору: по-перше, за допомогою засобів масової інформації значно зростає можливість поширювати у суспільстві відомості про наявність, специфіку і основні напрями роботи цих об'єднань, а також про проблеми, які їм доводиться вирішувати; по-друге, якісне і своєчасне отримання працівниками організацій відомостей про стан справ у суспільстві в цілому та окремих його сферах дозволяє їм своєчасно реагувати на нові потреби суспільства, враховувати зміни у законодавстві, використовувати у своїй діяльності нові знання тощо. Саме наявність незалежних від державних інституцій засобів масової інформації виступає одним з основних критеріїв, своєрідним “лакмусовим папірцем” демократичності суспільства і держави.

Українські ЗМІ не є винятком – вони несуть на собі відбиток усіх втрат і надбань, усіх суперечностей процесу розбудови в Україні сучасної європейської демократії. Як відомо, нова система засобів масової інформації почала формуватися в Україні наприкінці 1980-х років. Її розвиток відбувався у напрямі переходу від тотального політичного контролю партії-держави

за діяльністю кожної медіаустанови до комерціалізації мас-медіа і роботи на засадах ідеологічного плюралізму та в умовах ринкової економіки. Така трансформація вимагала зміни багатьох правил професійної діяльності, характерних для радянської журналістики, опанування керівництвом ЗМІ навичок медіа-менеджменту, що, до речі, призвело до істотного кадрового оновлення журналістського цеху.

Сьогодні уже можна говорити, що діяльність ЗМІ в Україні в основному забезпечена нормативно-правовою базою функціонування, що відповідає європейським стандартам. Низка законів України, інших нормативно-правових актів загалом визначають чіткі рамки діяльності засобів масової інформації. Так, у 2003 році ухвалено Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова” [252], в якому дано юридично визначення таких важливих понять, як цензура, редакційна політика, передбачено заборону втручання у діяльність журналістів, зокрема “з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно значущої інформації, накладення заборони на показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або їх посадових осіб”.

Слід відзначити істотне збільшення кількості реально діючих друкованих видань, жанрове урізноманітнення сегмента друкованих ЗМІ. Збільшується, хоча і доволі повільними темпами, кількість комерційно успішних видань, причому не лише у розважальному, а й у громадсько-політичному сегменті ринку ЗМІ. Спостерігається намагання ЗМІ якомога ефективніше реагувати на нові запити аудиторії, проводити кваліфіковану маркетингову політику, відбувається загальне підвищення якісного рівня українського медіа-менеджменту.

У сфері електронних ЗМІ відбувається стійкий технологічний і творчий розвиток українських телеканалів, дедалі якіснішою і різноманітнішою стає їхня продукція. Збільшилася кількість вітчизняних

телевізійних компаній, що здійснюють мовлення через супутник. Між провідними загальноукраїнськими телеканалами досягнуто консенсус стосовно здійснення об'єктивного вимірювання рейтингів телеканалів, що суттєво поліпшило би ситуацію у відносинах між телевиробниками та рекламодавцями. Збільшується кількість мереж кабельного телебачення, завдяки чому український глядач отримав можливість долучатися до телепродукції світових виробників інформації.

Проте, незважаючи на зазначені позитивні тенденції функціонування ЗМІ України, залишаються й чималі проблеми. Перш за все це пов'язано з тим, що українські мас-медіа зародилися в часи, коли влада, у принципі, не потребувала яких-небудь посередників між собою й суспільством, а суспільство було не в змозі мислити себе в якості незалежного від держави суб'єкта. Цілком очевидно, що в такій ситуації не могло бути упорядкованої публічної сфери де були б чітко представленні інтереси тих чи інших соціальних суб'єктів, тому єдиним каналом зворотного зв'язку як не прикро між підданими й владою стають чолобитні й доноси. На жаль, в більшості випадків, українські, як і російські та інші, які вийшли з надр російської імперії та Радянського Союзу, засоби масової інформації завжди орієнтувалися на бюрократію як основну аудиторію й завжди пам'ятали про свого Головного читача – царя, імператора, генсека, президента, а сьогодні – власника видання. Таким чином, українські ЗМІ із самого початку тісно співробітничала із владою, і в основі цього співробітництва лежала на жаль, не англо-американська демократична схема “обмін інформації на публічність”, а значно більш архаїчний механізм дарування, коли одна сторона дарує захист і фінанси, а інша на подяку за це публікує корисні для влади статті, або оприлюднює відповідні матеріали на телебаченні чи радіо.

Що стосується комерційних ЗМІ, то дані досліджень за останні десять років дають підставу для висновку про те, що в них є сприятливі можливості розвитку. Видавці масово переходять на нові бізнес-моделі, технології й формати,

радикально модернізують роботу редакцій, корінним чином переглядають маркетингову політику, розуміючи, що без усього цього неможливо адаптувати традиційний видавничий бізнес до нових умов цифрового медіасередовища, вибудовувати ефективні відносини із читачами й рекламними клієнтами, правильно позиціонувати себе на тлі ТВ, радіо, Інтернету й стрімко зростаючих “нових медіа”. Це дало змогу в умовах скорочення сукупної аудиторії, не тільки зберігати, але й успішно нарощувати свої фінансові й рекламні показники.

В той же час, як не прикро, але треба вказати й на ту обставину, що в умовах комерціалізації ЗМІ, багато з них перестали не тільки відповідати своєму інформаційному призначенню, але й виконувати властиві їм культурні, просвітницькі й інші функції. Слабкий потенціал демократичних традицій громадянського суспільства, байдужість населення щодо культурних, громадянських та виховних демократичних процесів в суспільстві привели до того, що комерційні ЗМІ змушені задовольняти досить вузькі, в більшості побутові й розважальні інтереси своєї аудиторії. Адже комерційні ЗМІ цікавляться громадянським суспільством та взагалі громадянськими проблемами рівно на стільки, на скільки необхідно для залучення й утримання уваги масової аудиторії, а значить для збільшення доходів від реклами. Можна сподіватися, що лише поліпшення загального економічного стану вітчизняних суб’єктів господарювання, підвищення рівня іноземних інвестицій в Україну буде сприяти перетворенню громадськості на реального інвестора ЗМІ і, у свою чергу, збільшити ступінь незалежності ЗМІ.

Із вище зазначеного можна зробити висновок, що традиційні ЗМІ не зможуть у найближчому майбутньому виступати значимим ресурсом громадянського суспільства. Зона перетинань громадянського суспільства й ЗМІ невелика й не має на жаль стійкої тенденції до розширення. Суспільний інтерес до громадянської проблематики ще невеликий і не може спонукати ЗМІ збільшити обсяг уваги до цієї тематики.

Це означає, що, поки що, основним ресурсом демократичного спрямування комунікації, яким в усе зростаючому обсязі буде користуватися некомерційні організації й громадські активісти, стане Інтернет. Можна спрогнозувати про розширення присутності в інтернеті спеціалізованих каналів громадянських комунікацій, так і збільшення обсягу контенту, присвяченого суспільним інтересам. Сьогодні інтернет виступає одночасно і як середовище, що має власну аудиторію, і як потужне джерело поширення інформації для інших медіа-засобів.

Зокрема, в плані ефективного використання мережі Інтернет щодо співробітництва між громадськими об'єднаннями та органами влади, посиленню відкритості і прозорості державної політики, діяльності органів державної влади демонструє програма долучення України до міжнародної Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд”. Конкретним кроком на шляху її реалізації в Україні стало ухвалення розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. “Про схвалення плану дій з впровадження в Україні міжнародної Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд” [285]. Спеціальну комісію з координації впровадження цієї міжнародної Ініціативи в Україні створено у складі Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства. Здійснення передбачених ним заходів має сприяти оптимізації взаємодії органів влади та громадськості під час підготовки та реалізації державних рішень, забезпеченню доступу до публічної інформації, застосуванню дієвих інструментів протидії корупції, поглибленню оптимізації демократичної спрямованості та підвищенню ефективності державного управління, у т.ч. завдяки широкому застосуванню сучасних електронних технологій.

У цьому зв'язку, треба зазначити, що непокоїть недостатня увага з боку адміністрації всіх рівнів до створення умов для реалізації в сфері комунікативної взаємодії ініціатив громадян. Певною мірою, як зауважує В.Мельниченко про це свідчить тлумачення окремих конституційних норм. Приміром, право участі громадян в управлінні державними справами розглядається, як таке, що інтегрує “наступні політичні права: право брати

участь у референдумах; право обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право рівного доступу до державної служби і служби в органах місцевого самоврядування”[195,с.135].

Звужувальне тлумачення цього права навряд чи сприяє поглибленню демократичного впливу громадян на розвиток суспільства та державного управління. Для порівняння: в США конституційне право громадян звертатися до уряду з петиціями про задоволення скарг (поправка 1 до Конституції США) одержало розширювальну інтерпретацію і “Акт про адміністративні процедури 1946 р.”, встановив право громадян звертатися до органів виконавчої влади з петиціями щодо видання, зміни або скасування нормативно-правових актів.

Невизначеність процедур взаємодії громадян зі структурами державного управління, особливо помітно на місцевому рівні. Не зважаючи на те, що в оцінках як з боку влади, так і з боку громадськості і є розуміння важливості громадських) публічних слухань, однак ще не сформовано концептуальних підходів до визначення порядку ініціювання цих слухань, доцільності їх проведення, представництва, необхідності та обов’язковості надання рекомендацій. Створено громадські ради при органах виконавчої влади, однак немає достатнього раціонального обґрунтування механізмів їхнього формування з метою забезпечення відповідних суспільних інтересів та ініціатив [80,с.8].

Аналізуючи стан впровадження комунікативної взаємодії організацій громадянського суспільства та структур державного управління в Україні можна констатувати, що законодавчо визначені умови та мотиваційно-технологічні ресурси такої взаємодії часом випереджають професійні можливості скористатися ними основних суб’єктів повною мірою.

Також треба вказати й на обмежену ресурсну (організаційна, фінансова, кадрова, інформаційна) базу інститутів громадянського суспільства й органів державної влади та пов’язану з цим здатність повною мірою використовувати законодавчо визначені інструменти взаємодії з іноземними організаціями

та фондами; недостатню активність й ініціативність інститутів громадянського суспільства в організації консультацій та обговорень з органами державної влади актуальних проблем суспільно-громадянської спрямованості, що свідчить про низьку ефективність такої форми комунікативної взаємодії, особливо на регіональному рівні.

Таким чином, підсумовуючи аналіз проблемної сфери нашого дослідження щодо стану комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні можна зробити висновок, що рівень такої взаємодії визнати системним та достатнім поки що не можна. Залучення громадян до системи державного управління, з одного боку, потребує забезпечення доступності ресурсів адміністративної системи для громадян, створення постійно діючих та надійних каналів прямого й зворотнього зв'язку за допомогою яких інформація, запити та пропозиції легко доходять від громадян до адміністрації та навпаки, а з другого – вона передбачає готовність громадян та їх об'єднань взяти на себе відповідну долю відповідальності за вирішення проблем, суспільних та державних сприяти їх розв'язанню.

3.2. Системні передумови посилення впливу громадянської комунікації в Україні

Для того щоб управлінська підсистема могла ефективно функціонувати вона повинна взаємодіяти із середовищем, а саме використовувати інформацію із цього середовища та передавати інформацію йому. Саме репрезентативність влади, тобто представленість в її діях та рішеннях інтересів громадян, громадських акторів та інституцій виступає основою становлення публічного демократичного простору, запорукою успішних економічних, соціальних, правових та політичних реформ. Адже у суспільстві та у притаманних йому підсистемах, циркулює соціальна інформація, яка несе на собі глибокий слід класових, національних, політичних, економічних, управлінських та інших

відносин; віддзеркалює потреби, інтереси, психічні, культурні та інші риси індивідів, колективу й суспільства взагалі.

У зв'язку з цим існує нагальна потреба у розробленні основних засад державної комунікативної політики, впровадження стандартів інформаційного обміну між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобами масової комунікації і громадськістю.

Переважає більшість вітчизняних науковців пропонують цілий комплекс заходів спрямованих на демократизацію державного управління через оптимізацію взаємодії гілок влади між собою, в окремих аспектах з політичними партіями й громадськими організаціями оснований на зворотніх зв'язках. Наприклад, О.П.Якубовський і Т.А.Бутирська в своїй монографії “Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії” [369], визначають взаємодію як визначальний організаційний принцип у державному управлінні, в подальшому, посиляючись на інших авторів, зводять його до особливої форми “авторегуляції” – зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок у даному дослідженні визначається як вплив результатів функціонування якої-небудь системи (об'єкта) на характер цього функціонування.

Тобто, основна ідея зворотного зв'язку полягає в тому, щоб використовувати самі відхилення системи (об'єкта) від визначеного стану, для формування управлінського впливу. Таким чином, визначальним параметром зворотного зв'язку в державному управлінні, на думку авторів, буде вплив громадянського суспільства на формування управлінських рішень. Дійсно, у контексті взаємодії державної влади і громадянського суспільства механізм зворотних зв'язків дає можливість спільного з громадянським суспільством розв'язання суспільних проблем, консолідуючи, тим самим, суспільство і підвищуючи ефективність державного управління.

Наявність зворотного зв'язку дозволяє корегувати управлінські дії в процесі управління соціальним розвитком. Через зворотній зв'язок об'єкт управління впливає на суб'єкт й оперативно оцінює ефективність прийнятих

рішень. У випадку розвитку соціальних процесів у бажаному напрямку (наявність позитивного зворотного зв'язку) суб'єкт управління зберігає намічену схему впливу на управлінський об'єкт. Таким чином, позитивний зворотний зв'язок підсилює результати функціонування, а негативний – послабляє. Для визначення оцінки позитивного чи негативного впливу управлінського рішення проводиться моніторинг. Саме його використання забезпечує науковий підхід до вироблення державної політики й формулюванню (постановки) завдань державного управління щодо її реалізації.

Але на жаль, таке теоретико-методологічне обґрунтування взаємодії органів державного управління та інститутів громадянського суспільства використовується на практиці не в повному обсязі. Як зазначають самі автори, такий механізм зворотного зв'язку може розглядатися лише як суспільний контроль за діяльністю держави і її органів, який нейтралізує і попереджає антигромадянську діяльність держави але, на жаль, не передбачає отримання інформації про ініціативи, потреби й запити від самих споживачів управлінських послуг.

Відомо, що крім зворотнього зв'язку до морфологічних властивостей функціонування систем відносяться також прямі та нейтральні зв'язки. Прямі – призначені для передачі речей, енергії, інформації або їх комбінацій від одного елемента до іншого у відповідності до послідовності виконуваних функцій. Нейтральні зв'язки не зв'язані з функціональною діяльністю системи, бо непередбачувані або випадкові. Разом з тим, останні можуть виступати висхідним ресурсом для формування прямих та зворотних зв'язків. Важливість цих зв'язків полягає в тому, що вони несуть в собі інформацію, яка “виражає властивості організації. Особливо цінною є та інформація, яка, сформувалася в результаті взаємодії або привнесення із зовні та здатна до самозбереження та самопрограмування і таким чином, збільшення впливу на перспективу системи” [108, с. 58-59].

Розширити можливості використання ресурсу громадянської комунікації в демократизації системи державного управління, науковці пов'язують з використанням Інтернету й інших новітніх комунікаційних технологій, про що й ми писали у попередніх фрагментах нашого дослідження. Проте зазначимо ще раз, що, Інтернет-технології, які забезпечують інформаційну взаємодію органів влади з населенням та інститутами громадянського суспільства, одержали в сучасній літературі стійке найменування “електронного уряду” (e-government). В той же час, розвиток електронної інфраструктури державного й муніципального управління передбачає значно більше, ніж створення системи сайтів органів влади й інших установ: зазначений захід, так само як і просте збільшення кількості комп'ютеризованих робочих місць державних і муніципальних службовців, дозволить, на наш погляд, тільки автоматизувати частину адміністративно-управлінської діяльності, перевести її у мережний простір. З погляду політико-управлінської теорії, мова повинна йти про “серйозну трансформацію самих принципів взаємодії влади й громадянського суспільства, коли громадянин з об'єкта владно-управлінського впливу перетворюється в компетентного споживача послуг, надаваних корпусом державних і муніципальних службовців, і одночасно стає повноправним учасником процесу прийняття політичних рішень як на місцевому, регіональному, так і на загальнонаціональному рівні” [71, с. 48].

Зазначені проблеми в свою чергу дають можливість зробити висновок, що позитивний напрямок вирішення проблеми демократизації державного управління України в умовах інформаційного суспільства, полягає, на наш погляд, у поєднанні проголошеної самоцінності інформаційно-комунікаційних технологій і в опорі на гуманістичні традиції та культуру. Принципове значення в контексті демократії має аксіологічний, ціннісний вимір громадянської комунікації, її основних цілей і спрямованості.

Відомий фахівець в сфері теорії інформації Д. МакКуейл вважає, що культурна політика в області політичної комунікації повинна ґрунтуватися

на таких принципах, як пріоритетність якостей і цінностей даної культури (ієрархія); рівності прав і широких можливостях для залучення до інформації внаслідок утвердження справедливості, демократії та широких прав громадян (рівність); наближеності її до культури націй, етнічної спільності або релігійної більшості (ідентичність); врахуванні моральних норм і вимог (смак і мораль) [186].

У цьому зв'язку, в межах нашого аналізу постає цікаве і майже не досліджене питання, а чи можна взагалі вважати культуру однією із системних передумов функціонування громадянської комунікації і як відбувається культурне наповнення державного управління взагалі?

Ми вважаємо, що в процесі пошуку теоретичної відповіді на ці питання, треба виходити, на наш погляд, в першу чергу із взаємообумовленості культури і розвитку, із соціокультурної динаміки як невід'ємної складової просторово-часової парадигми буття сучасного суспільства, держави, громадян та державного управління. Дійсно, адже сьогодні мова йде не тільки про масштаби трансформаційних процесів, які визначають напрям еволюції, а й про систему універсальних характеристик реальності, про рамки аналізу змін як у світі так і у конкретній державі. Саме тому, як наголошує В.А.Ребкало, рівень культури можна вважати однією із універсальних ознак реальності, який характеризується збільшенням ролі інформації та знань у житті суспільства, зростанням обсягу культурно-інформаційних комунікацій, продуктів, послуг у валовому внутрішньому продукті, створенням глобального комунікативного простору, який забезпечує ефективну демократичну культурно-комунікативну взаємодію громадян між собою та з органами державної влади, доступ до конкретних ресурсів та задоволення їх соціокультурних та особистісних потреб.

Спираючись на методологію П.Сорокіна при аналізі “структури соціокультурної взаємодії”, В.Ребкало підкреслює, що саме П.Сорокін виділяє три компоненти: особу (громадянина) як суб'єкт взаємодії; суспільство,

як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними процесами і відносинами та культуру, як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючи особи, сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують, розкривають та комунікують ці значення. Жоден з членів цієї тріади не може існувати без двох інших. Особа, (тобто людина, громадянин), яка творить соціальність, культуру, комунікацію, соціальні відносини та інститути (продукти співтворчості індивідів та їх колективів), перебувають у звичайній взаємозалежності. Остання ланка цієї тріади – культура опосередковує результати їх інформацій.

Державне управління як відповідний тип соціальної діяльності й відносин повинне акумулювати, відтворювати та спрямовувати культурний досвід, громадянські цінності й моделі на благо суспільного розвитку.

А культура як система суспільних громадянських цінностей, уявлень, поведінкових ходів, мотивів та комунікацій, які упорядковують і регламентують загальну поведінку та професійну діяльність людей, повинна спричиняти та спрямовувати державне управління як відповідну систему зв'язків, відносин і взаємодій суспільства і держави, людей, їх громадських об'єднань та державних інститутів в цивілізаційний загальнонаціональний розвиток. Тобто такий теоретичний підхід дає, на думку В.Ребкала підстави назвати культуру, як систему технологій і засобу діяльності, загальних громадянських цінностей і моделей, зв'язків і відносин першою системною передумовою громадянських комунікацій взагалі та в українському суспільстві зокрема. [300,с.209].

Цікаві та обґрунтовані теоретичні ідеї пропонують дослідники Г.Л.Купряшин та А.І.Соловйов, які вважають, що в цілому культурне середовище державного управління включає до себе різні архетипи й ментальності, звички й традиції, які адаптують актуальний контекст до основних орієнтирів та цінностей різних груп державних менеджерів та політиків. Стійкість таких характеристик діяльності управлінців показує, що

навіть оптимальний перерасподіл функцій між структурами управління, перебудова організаційних структур не завжди й тим більше не відразу здібні привести до змін й культурних стандартів та заданих ними реальних управлінських практик.

В силу значущості своїх характеристик культура по-своєму структурує процес управління державою, формуючи відповідні правила, принципи, цінності, норми поведінки учасників цього процесу і, в кінцевому підсумку визначаючи специфічну логіку його здійснення. В цьому зв'язку, культура створює якийсь особливий профіль службової взаємодії, демонструючи вплив індивідуальних вірувань, переконань, специфічний характер опосередкування дії керуючих ціннісними установками, засоби координації їх дій і т.п.

Ця грань управлінської діяльності, як підкреслюють науковці, демонструє реальний – і в той же час субкультурний, який пов'язаний з (мікро) груповими моделями ціннісно-обумовленої діяльності чиновників та політиків – характер виконання управліннями своїх функцій та повноважень, показуючи досягнутий ступень централізації /децентралізації управління та характер узгодженості дій, рівень раціонального планування, відкритість взаємовідносин органів управління зі структурами громадянського суспільства, форми використання сучасної техніки, супутні управлінню реальні суперечливі конфлікти тощо. Всі ці показники професійної діяльності чиновників та політиків є потужним фактором трансформації інститутів та процесів державного управління [171,с.285].

В організаційному контексті культура уособлює собою набір “високих символів” (громадянських, моральних, світоглядних та інших цінностей та орієнтирів) які формують відповідні стандарти спільної діяльності, підтягуючи до цих норм культури діяльність всіх керуючих і тим самим формуючі потужні стимули професійної поведінки державних службовців. Ментальна структура тієї або іншої організації відображає рівень креативності та консервативності, толерантності та закритості, внутрішньої напруги

та поблажливості (в тому числі етнічної, конфесіональної, гендерної) апарата, що впливає на сприйняття нових ідей, відношення до цілей державної політики. При цьому в рамках організації можуть мати місце різні джерела культурного впливу, різні ціннісні системи, які обумовлюють внутрішні зв'язки між державними суб'єктами і громадянами та політиками відзначаючи типові звички та вміння спільної діяльності, форми координації і узгодження позицій, інтерпретацію колективних традицій, стандартів та норм діяльності, які визнаються позитивними. У цьому зв'язку, культура не тільки об'єднує людей на загальній громадянській платформі, але й здатна впливати на їх вчинки сильніше, чим накази керівництва та службові функції. [171,с.284].

Таким чином, можна зробити узагальнюючий висновок, що вплив культури на державне управління здійснюється за допомогою:

- виявлення ціннісних орієнтацій управлінців, які закладені в їх ментальних установках, ідеалах, переконаннях та уподобаннях, внутрішньо виправдовуючи їх поведінку, і які закріплені в їх типових поведінкових практиках (форми комунікативної участі у врегулюванні конфліктів, виявлення відповідальності, рівень раціональності, ступінь діловитості, енергійності, ініціативності та інших особистісних і професійних якостей);

- втілення групових принципів та вірувань, які відтворюються та поділяються людьми у вподобаннях, колективних традиціях і нормах організаційної культури, умовах спільної діяльності, які обумовлюють засоби інтерпретації ділової, професійної та громадянської інформації, спрямованість та обмеженість спільних дій та інших дій управлінців, наданих цим людям у якості найбільш оптимальних для здійснення спільної діяльності;

- характеру взаємодії між учасниками управлінських процесів (способи кооперації їх спільних дій, виявлення та узгодження позицій, налагодження ділових та міжособистісних форм спілкування;

- форм лояльності індивідів цілям і нормам конкретної організації в системі державного управління;

– організаційного середовища, яке забезпечує втілення колективних цілей, підтримки внутрішньо службових та зовнішніх комунікацій.

Разом з тим, треба відзначити, що причинний вплив культури на державне управління може відбуватися в різних режимах. Різні субкультурні форми, які відображають відношення управлінців до керівництва, комунікативний зв'язок державних службовців зі споживачами управлінської продукції та навпаки, рівень регламентації та контролю, ступінь координованості дій, адаптивність та інші параметри державного регулювання, у підсумку можуть обумовлювати як консервативні, так і інноваційні моделі управлінської діяльності, їх простоту та відкритість або складність та закритість [171, с.286-287].

У відповідності до таких підходів, ми маємо усвідомлювати, що якість процесу впровадження громадянської комунікації сьогодні, звичайно ж, ранжирується й політично визначається правлячою елітою та бюрократією з позицій їх власних інтересів, однак останні багато в чому формуються станом і рівнем розвитку загальної та політичної культури українського суспільства в цілому. Таким чином, громадянська комунікація, виступаючи способом, засобом існування та передачі демократичної політичної культури, у свою чергу, сама опосередковується культурними нормами й цінностями. Тобто, це є взаємообумовлені явища.

Про таку взаємообумовленість свідчить позиція одного з правозахисників С.Глузмана [60]. В своїй статті “Три ешелона імитаторів” він зазначає, що у країні, яка пережила дві антикорупційні по суті революції (2004 та 2014 рр.) зміна осіб в органах влади не привела до зменшення рівня корупції, а всього лише до зміни прізвищ корупціонерів. На державні посади призначають людей, які встигнули себе дискредитувати в минулому участю в корупційних схемах, що й навіть встигнули побувати в якості підозрюваних і обвинувачених у службових злочинах. Триває продаж посад, розкрадання державного бюджету. Система управління державою залишається вкрай

неефективної та багато в чому недемократичною, а кроки по її реформуванню не вживають, і, схоже, не плануються.

Збереження діючої корупційної системи веде до подальшого зубожіння народу, що розчарувався не тільки у владі, але й у державі в цілому. Корупція в Україні – це не просто зловживання посадових осіб, а системна діяльність по викачуванню національних багатств злочинними організаціями, що діють на міжнародному рівні й контролюючими владу й економіку в країні. При збереженні старої системи корупціонери будуть продовжувати злочинну діяльність навіть при погрозі карного переслідування.

Недержавні організації також імітують боротьбу з корупцією вже багато років, не менш корумповані, ніж органи влади, яких вони, по ідеї, повинні контролювати й, як правило, діють у смичку з останніми. Так, їхні члени представлені в різного роду “суспільних радах”, що дозволяє таким організаціям одержувати більше грантів від закордонних організацій. Це тільки компрометує боротьбу з корупцією, закриває можливості для нових ініціатив.

Характерною особливістю такої ситуації є те, що в даному випадку неможливо віднайти єдину (або навіть головну) причину прояву зазначеної поведінки як посадових осіб в системі державного управління так і громадських діячів. Це пов’язано з тим, що зазначена безвідповідальність, корупція, земляцтво та інші негативні явища, які стримують процеси демократизації державного управління носять більшою мірою системний характер. Це означає, що пошук факторів впливу та сприяння використання громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління України слід шукати в іншій площині[60].

Накопичений досвід у процесі дослідження та роботи з системами демонструє, що для певних класів систем властивим ізоморфізм. “Системи – як зазначають автори навчального посібника “Соціальні системи та соціологічні методи дослідження” – з визначеними в них параметрами (за структурою, зв’язками, функціями, результатами, системоутворювальним фактором та

входом) називаються ізоморфними, якщо всі або деякі параметри можна поставити в певну відповідність” [313, с. 14]. Отже можна зробити логічний висновок, що ізоморфізм систем різних класів може бути виявленим тільки в тому випадку, коли ми знайдемо переконливий критерій ізоморфності. При цьому, найбільш важливим критерієм ізоморфності є ізоморфність системоутворювального фактора. Це дає можливість в процесі дослідження наявних функціонуючих систем виявляти взаємодію елементів та системоутворюючі фактори і використовувати ці закономірні процеси і механізми функціонування, які є ізоморфними для даного класу, для модернізації інших систем.

Зокрема, системний аналіз проведений в другому розділі нашого дослідження свідчить, що становлення й розвиток комунікативної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в країнах Західної Європи залежить не стільки від поведінки окремих елементів системи і характеру конкретних операцій, скільки від взаємодії елементів, що й визначають поведінку системи в цілому. Так, в процесі проведеного дослідження було з’ясовано, що формування вище зазначеного комунікативного зв’язку відбувалося під впливом цілого ряду факторів. До сучасних цивілізаційних системних задач і моделей соціального життя де, або за допомогою яких можуть бути забезпечені умови розвитку чи впливу системи громадянської комунікації поряд з культурою, ми відносимо:

- формування нового типу державності, що базується на пріоритеті права, здатного до соціального партнерства в умовах реально сформованої диференціації інтересів різних груп і спільностей;
- створення реального плюралізму та солідарних зв’язків в суспільстві на основі появи та динамічного розвитку самоорганізованих структур, асоціацій, неформальних громадських рухів;

– подолання традиційної конфронтаційності громадянської й політичної культури, тобто стабілізація суспільства на основі громадського миру, довіри, солідарності, конституційних гарантій, громадянських цінностей та ін.

У цьому зв'язку ми вважаємо доречним навести думку американського соціолога А.Джефррі, який визначає громадянське суспільство як сферу універсалізації громадянської солідарності, як “місце, де формуються відчуття взаємозалежності одного від іншого”[109, с.157]. Інтеграція громадян розглядається як наслідок прийняття загальних культурних кодів орієнтацій, комунікацій та моральних цінностей.

Тобто, спираючись на такі методологічні підходи ми вважаємо, що важливою системною передумовою демократизації державного управління через впровадження громадянської комунікації і солідарних зв'язків є фактичне усунення тенденцій розділення держави і суспільства та їх основних інститутів органів державного управління та громадянського суспільства.

На жаль, формування громадянського суспільства та його взаємодія із державою і в Україні наразі все ще залишаються концептуально та практично не визначеними. У колективній монографії “Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку” зазначається: “У реальному житті спостерігаємо три діалектично суперечливих варіанти взаємовідносин громадянського суспільства та держави. Перший. Громадянське суспільство пригноблюється державою, внаслідок чого виникає тоталітарний режим. Другий. Існує хибна рівновага між громадянським суспільством і державою, що призводить до виникнення авторитарних режимів різного ступеню жорстокості. Третій. Держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права, як правова держава, що можливе за демократичного режиму” [235, с.20] .

Яскравий приклад моделі першого варіанту взаємодії громадянського суспільства та державної влади обумовленої історичними чинниками

та сучасною суспільно-практичною дійсністю ми маємо в Росії, основні характеристики якої ми аналізували у другому розділі нашого дослідження.

До другого варіанту моделі взаємодії громадянського суспільства та державної влади ми відносимо найбільш поширений в Україні так званий сферний підхід, який характеризує природу громадянського суспільства як особливу позадержавну сферу соціуму, тобто розглядає громадянське суспільство як “систему незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб”. Зокрема, В.Цвих вважає, що громадянське суспільство представляє собою систему реалізації влади народу, “яка не опосередкована ніякими державними структурами” [359, с.58] .

Виникнення громадянського суспільства обумовлюється виокремленням громадянина, який володіє правом на реалізацію як економічних, так і культурних, духовних і політичних потенцій. Але це не просто сукупність окремих громадян, а така інтегративна якісна визначеність, як громадянство, що виражає конкретну їх активність і спрямування у залежності від реальних запитів людей їх потреб, інтересів, цінностей. Саме в такому аспекті, на думку В.Цвиха, “громадянське суспільство постає як системне об’єднання громадян, їх добровільний союз, у якому вони забезпечують свої власні інтереси (на відміну від держави, яка є правовим союзом громадян, заснованим на примусі)” [359,с.34]. При цьому, як підкреслює автор, реалізація інтересів громадян, задоволення їх потреб здійснюється ними власними силами, шляхом самоорганізації та самоврядування. Ніхто не примушує громадян до цього. Тільки інтереси є спонукальними причинами громадянської активності. Через те громадянське суспільство постає як самоорганізована, самоврядна система громадян, у якій вони самі реалізують свої інтереси.

Мова йде про те, що в процесі реалізації своїх інтересів, цілком слушно продовжує В.Цвих, громадяни вступають у різного роду соціальні зв’язки

і взаємодії. Щільна мережа останніх сприяє концентрації та оформленню повсякденних інтересів громадян, усвідомленню ними своїх прав, розумінню свого місця в суспільстві, виробленню механізмів узгодження та координації різноманітних інтересів, подоланню відчуження, злиттю громадян у єдине інтегративне суспільне ціле. Для реалізації інтересів окремих громадян, їх груп утворюються різноманітні інститути, які сприяють набуттю його суб'єктами певної автономії, персоніфікації відносин, селекції і відбору найбільш життєздатних зразків, самоорганізації і саморегуляції суспільства. “Його основними інститутами, – як вважає В.Цвях, – є: приватна власність, наймана праця, біржі зайнятості, соціальне партнерство, орендні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, споживчі і кредитні спілки, бізнес-центри, благодійні фонди і фонди підтримки, а також сім'я, церква (відокремлена від держави), навчальні заклади (приватні), засоби масової інформації (недержавні), Інтернет, органи самоврядування, профспілки, різноманітні громадські недержавні неурядові організації від об'єднань у справі захисту прав споживачів до організації самодопомоги для алкоголіків та наркоманів” [359, с. 37] .

Разом з тим, ми вважаємо, що така модель громадянського суспільства, де основними ознаками є добровільний характер об'єднання громадян та самостійний вибір напряму їх діяльності й способів досягнення поставлених цілей має ряд недоліків. В суто теоретичному плані важко собі уявити сучасне суспільство – як систему в якій існують як антиподи громадянське суспільство та держава. На нашу думку, таке розуміння “громадянського суспільства” на практиці може призвести до юридичного дистанціювання державних структур від громадянських, а також інтенсивного дроблення та фрагментації громадських об'єднань.

Звичайно, значення багаточисельних дрібних та фрагментованих громадських об'єднань є беззаперечним. Вони спрямовують свою активну діяльність на протистояння з владними органами щодо вирішення якихось локальних проблем громадського життя. Не випадково в різних країнах

80-90-ті роки XX ст. стали періодом інтенсивного дроблення й фрагментації “більших соціальних груп” і класових утворень, а часом і інтенсивного перетворення структур громадянського суспільства. Коли на зміну десяткам тисяч організацій громадян різного спрямування прийшли сотні тисяч принципово нових громадських утворень, що зберігають, втім, основу властиву громадянському суспільству. У новітній американській політології, соціології та дослідженнях з управління вони одержали назву просто “груп”, “кластерів”, “сусідських громад”, “комунікативних утворень”. Ці групи відрізняються меншою стійкістю, ніж традиційні інститути громадянського суспільства, більш вираженою трансформаційною природою й незрівнянно більшим аполітизмом, ніж традиційні “більші соціальні групи” і класові утворення. Особливо стрімкий розвиток “сусідських громад”, близьких по природі кластерних утворень і навіть просто груп індивідів набирає поширення в умовах впровадження інтернет-технологій, що привносить нові риси в загальну й електоральну культуру як найбільш простого й прямого каналу самоорганізації суспільства в його прагненні впливати на владу будь-якого рівня. За допомогою Інтернету з’являються спеціалізовані сайти й сервісні ресурси, що інтегрують інформаційну, освітню, методичну інформацію для діяльності об’єднань громадян. Починають формуватися тематичні й функціональні Інтернет-співтовариства: екологічних, правозахисних, жіночих, тренерських, фандрайзерських, донорських та інших організацій. З’являється тенденція до регіоналізації. Інтернет стає засобом регулярного відтворення групової взаємодії, дешевим способом комунікації

І все ж таки, незважаючи на вище зазначену тенденцію самоорганізаційного поступу кластерних об’єднань громадян, вочевидь, вся їх сукупність скоріше відповідають природі так званого “третього сектора” та громадської комунікації. В дійсності, в Україні сьогодні існує нагальна потреба перебороти, тенденцію одержавлення суспільства, яка передбачає його протистояння з державними структурами і, водночас, створити підґрунтя для

усупільнення держави, яка повинна мати уже іншу якість – правової, соціальної держави, а це можна зробити раціональним консенсусом, а не силовою боротьбою і конфліктом.

Громадянське суспільство, на нашу думку, в своїй основі повинно мати системно-організаційні властивості. Так, на думку В. Безродної “...формування громадянського суспільства є складовою частиною загальносвітового процесу модернізації, тобто переходу від традиційного суспільства до сучасного. Громадянське суспільство виникає в результаті ускладнення і диференціації соціальної системи в цілому – як складний організаційний комплекс, який посилює її стійкість та адаптаційні можливості. Відповідно часові рамки формування громадянського суспільства і способи здійснення цього процесу детермінуються типом модернізації” [23, с. 9].

На відсутність протиставлення громадянського суспільства та держави звертається увага у монографії “Третій сектор в Україні: проблеми становлення та розвитку” [341]. Громадянське суспільство тут трактується як одна із форм суспільного життя, яка постала в результаті довгої історичної еволюції держави-суспільства і сформувалася в країнах Західної Європи. Подібно до того як племінна організація суспільного життя поступово переростає в державу, так абсолютна державна організація набуває форми громадянського суспільства. Тобто, громадянське суспільство виникає як альтернатива абсолютистській державі з різного роду тоталітарними і авторитарними режимами.

Враховуючи вищезазначене, громадянське суспільство визначається як держава, “де органи влади створюються за принципом виборів, де населення через своїх представників визначає основні правові норми, якими регулюється суспільне життя і має можливість контролювати органи влади в їх діяльності. Державні органи в свою чергу здійснюють свою волю щодо охорони громадянина в користуванні його правами та чітко встановленими межами

свободи діяльності. Держава в такому випадку виражає лише територіальну, економічну та духовну єдність” [341, с.18].

Визначаючи, таким чином, сутність громадянського суспільства, насамперед слід відзначити, що воно не виступає антитезою державі. Аналіз функціонування громадянського суспільства в розвинутих демократичних суспільствах свідчить про те, що держава і її органи за умов демократичних процедур їх формування є, навпаки, його породженням, як необхідні йому інститути управління, які беруть на себе ті завдання і функції, котрі самоорганізація громадянського суспільства самотійно не в змозі здійснювати. Таке розуміння поняття громадянського суспільства є констатуючим елементом діючих в суспільстві соціальних інститутів. Воно накладає свій відбиток на державне регулювання політичних, економічних, ідеологічних та моральних цінностей. Держава як системоутворювальний інститут громадянського суспільства приймає ознаки правової, соціальної держави. Фактично це зобов’язує уряди здійснювати політику, спрямовану на забезпечення реалізації прав та свобод людини, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Подібний підхід можна доповнити концепцією соціального капіталу З.Партико, на думку якого, соціальний капітал лежить не тільки в основі громадянських комунікацій, але й є необхідною умовою того, щоби “демократія спрацювала”. Соціальний капітал, який трактується науковцем як довіра і солідарність, веде до встановлення більш щільних зв’язків між громадянами, сприяє формування ними асоціацій політичних партій і у кінцевому підсумку веде до активації громадського життя. Залучаючись до життя асоціацій, люди підвищують “особисту громадянську компетентність”, вчаться досягати колективних цілей. Тим самим, соціальний капітал громадянського суспільства необхідний для ефективної взаємодії з державою [227,с.259-260].

Таким чином, в концептуальному плані поняття “громадянське суспільство” виражає положення, що органи державної влади здійснюють не свою владу, а владу народу, і реалізують той обсяг повноважень, який народ наділив відповідні державні установи. Функціонування такої держави сприяє широкому застосуванню різноманітних форм та способів громадянської комунікації – “вільний” доступ громадян до інформації на всіх етапах прийняття рішень та функціонування центральних та місцевих органів управління, участь інститутів громадянського суспільства в роботі експертних, дорадчих, консультативних громадських рад щодо вираження та захисту прав і свобод громадян, безпосереднє, електронне отримання державних послуг та ін. Адже йдеться про усвідомлену орієнтацію на нові цінності, особисту та колективну, солідарну “конкретну участь” в організації життя суспільства в цілому та кожного громадянина. А тому головним є те, що раціональний консенсус громадянського суспільства та держави – це чинник універсального громадського дискурсу, тобто чинник розв’язання суперечностей суспільства на ґрунті культурної, мовної та солідарної комунікації за допомогою консенсусу, який лежить у фундаменті життєвого світу.

Про спрямованість на тісну взаємодію держави та громадянського суспільства свідчить Указ Президента України від 26 лютого 2016 року “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [282], який визначає необхідність створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Отже, підсумовуючи аналіз системних передумов функціонування громадянської комунікації в Україні сформулюємо декілька узагальнюючих висновків. Першою системною передумовою демократичного впливу громадянської комунікації на життєдіяльність суспільства, громадян і держави є культура, як система суспільних громадянських цінностей, уявлень,

поведінкових ходів та мотивацій, які упорядковують та регламентують загальну поведінку та професійна діяльність людей, суспільних та державних інституцій.

Другою передумовою після культури ефективного функціонування громадянської комунікації є вимога подолання “відокремлення” держави і суспільства. Це фактичне усунення тенденцій розділення держави і суспільства може відбуватися, з одного боку, як неокорпоратистське з позицій новонароджених корпорацій або солідарно громадянське “усупільнення держави”.

Третьою важливою системною передумою, у контексті досліджуваної проблеми взаємодії влади та громадянського суспільства, є питання становлення правової держави. Взаємний характер політичної відповідальності державної влади і громадянського суспільства виступає важливим фактором у процесі прийняття владного рішення, а постійний діалог влади та громадян відкриває нові можливості для солідаризації відносин між громадянином і державою, посередником і суддею для яких має бути закон.

Ефективність демократизації державного управління через впровадження громадянської комунікації має збільшуватися також під впливом четвертого системоутворювального фактору, а саме, формування, на противагу олігархічній системі господарювання, багаточисельного незалежного прошарку середнього класу. За таких обставин, можна передбачити становлення в Україні публічної сфери, одним із важливих інститутів якої буде виступати держава, яка за своїм характером і змістом буде не тільки виробляти та проводити, а й формувати та поширювати демократичну публічну політику. Саме це може сприяти формуванню в суспільстві клімату причетності й демократизму. Його зміст у тому, щоб підтримувати й розширювати участь самого суспільства в політичному процесі, стимулювати пошук таких рішень суспільних проблем, які дають оптимальні варіанти поєднання приватних інтересів з публічним, тобто інтересом суспільства як цілого.

3.3. Основні напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні

Підсумовуючи результати вище проведеного дослідження стану й системних передумов забезпечення функціонування громадянської комунікації та її впливу на ефективний розвиток системи державного управління в Україні слід відмітити, що в сфері державно-владних та управлінських відносин було прийнято достатня кількість, на наш погляд, вдалих рішень. Але, на жаль, впровадження їх супроводжувалося несистемними чинниками, недоліками та помилками, що взаємно суперечили один одному. В результаті ми не можемо отримати системних перетворень в цій сфері, а часткові зміни різних елементів системи не можуть сприяти якісному перелому у функціонуванні системи державного управління. Той факт, що Україна так довго займається цим питанням, можна пояснити виключно взаємною дією об'єктивних чинників та умовностями в свідомості та культурі самих громадян, громадських та політичних діячів.

Також не слід забувати, що управління є вельми нормативним явищем. Прагнення управляти – ще й управляти демократично і ефективно – нерідко стає недосяжною метою для багатьох державних утворень. І причиною тут є не тільки дефіцит відповідних (у тому числі і кадрових) ресурсів, але й рівень компетенції, що мають відповідні інституції. Одним словом, треба мати на увазі, що прагнення держави “управляти будь-якими суспільними відносинами, нерідко не приводить не тільки до успіху, а й взагалі до можливості використовувати цей інструмент”.

Це обумовлено тим, що, на наш погляд, в Україні в силу історичних чинників та сучасної суспільно-практичної дійсності, ще й досі панує думка, що суспільство та всі процеси, що відбуваються в ньому виступають в ролі об'єктів управління. Метою власне самого управління уявляється їхнє впорядкування у процесі вироблення й досягнення мети.

При цьому передбачається, що ця мета визначається якимось суб'єктом, в нашому випадку державою, який знає, яким повинне бути суспільство, і в стані впливати на нього. Таким чином, суб'єкт управлінського впливу представляється таким, що височіє над суспільством і покликаний вирішувати його долю.

Така модель комунікації органів державного управління з громадянами має однолінійний зв'язок, що йде від влади до народу. Схематично це має такий вигляд (див. рис.3.1.). Тут видно, що комунікація спрямована прямо вниз. Більшу її частину здійснюють ЗМІ, які передають її далі. Лише невелика частина комунікації надходить знизу, від суспільства, у політичну сферу.

Тому, на наш погляд, одним із головних викликів, які стоять на порядку денному демократичного реформування політичної системи України, є необхідність більш повної реалізації конституційного права громадян брати участь в управлінні державними справами. Значною мірою така ситуація зумовлена зростанням у громадян відчуття обмеженості можливостей впливати на розроблення та прийняття органами влади рішень.

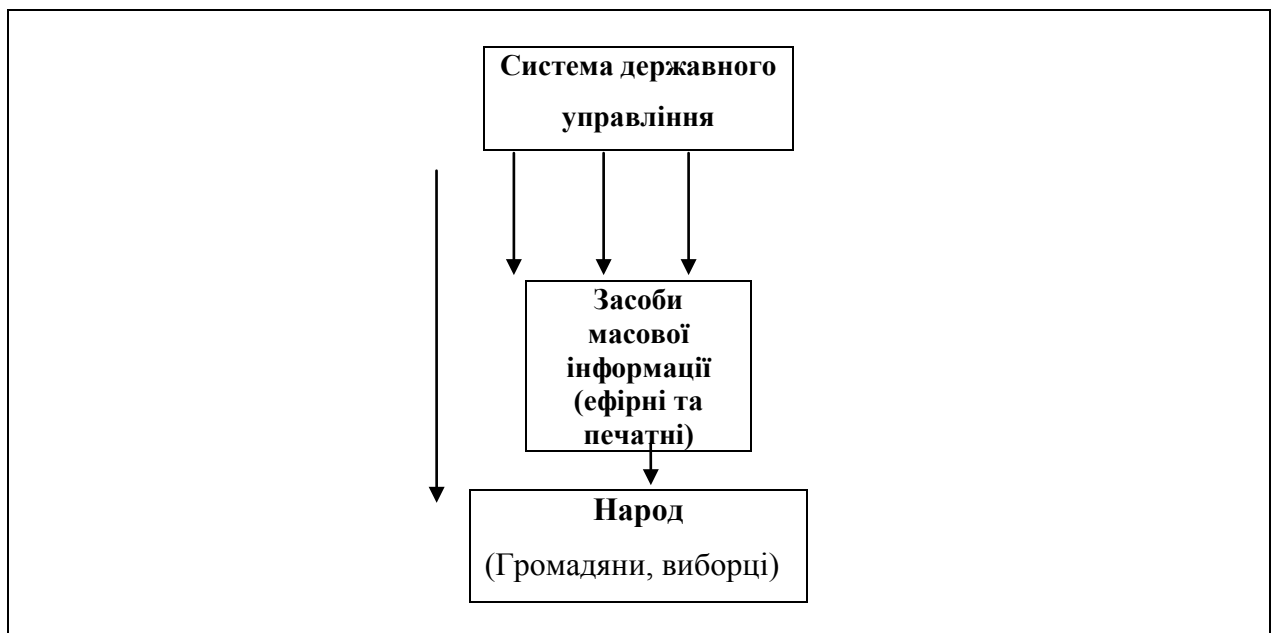

Рис.3.1. Модель односторонньої комунікації органів державного управління з громадянами

Для успішного використання інформаційних комунікацій в системі державного управління слід більш активно і ґрунтовно розробляти соціотехнічні моделі інформаційної сфери. Вона в свою чергу має включати в себе п'ять предметних напрямів:

1. Виробництво (створення) інформації, її перетворення.
2. Одержання й поширення інформаційних продуктів.
3. Надання інформаційних послуг.
4. Пошук, одержання й споживання інформації користувачами та їх реагування.
5. Створення й застосування механізмів і засобів забезпечення інформаційної безпеки.

На сьогодні Україна має всі необхідні передумови для ефективного функціонування інформаційно-комунікативної сфери. Зокрема, Україна має достатньо розвинені:

1. Комунікативну інформаційну інфраструктуру на основі існуючих каналів зв'язку різної природи (кабельні радіорелейні, супутникові та ін.).
2. Єдину ієрархічну комп'ютерну мережу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій і фірм.
3. Систему національних інформаційних ресурсів, побудовану за технологією Інтернет, інших інформаційних систем, що включають реєстри, кадастри, банки даних республіканського й регіонального рівнів.
4. Комплексну систему інформаційної безпеки, що охоплює інші компоненти системи і запобігає загрозам руйнування системи, несанкціонованого доступу до даних, поширення суспільно небезпечної інформації.

Крім того в органах державного управління обов'язковою вимогою є використання всіх наявних форм ділової комунікації, а саме: дискусії, бесіди, наради, засідання, переговори, брифінги, прес-конференції, презентації, приймання з особистих питань, телефонні розмови, ділова переписка та ін.

Всі ці засоби комунікації забезпечують безпосередній зв'язок між різними установами, підприємствами та індивідами щодо всіх видів їх діяльності, включаючи дозвілля, виробництво і побут. І все ж, не зважаючи на такий достатньо широкий спектр розвитку комунікативних мереж в системі державного управління, використання їх можливостей реалізується не в повному обсязі, що, безперечно, відображається на ефективності реалізації функцій системи в цілому.

В такому контексті, ми вважаємо, що недостатній рівень впровадження громадянської комунікації як важливого стратегічного ресурсу демократизації державного управління в Україні пов'язаний з наступними перепонами:

- перехідний, фрагментарний характер політичної культури українського суспільства. У ній є орієнтація і на нові, і на старі цінності, норми й зразки поведінки, причому переважають риси підданського, авторитарного типу;
- стосовно держави переважають патерналістські настрої, тобто замість активної позиції самого громадянина спостерігаються шукання заступництва й очікування вирішення проблем згори;
- наявний дефіцит громадянськості: пересічні громадяни часто керуються принципом “моя хата з краю”, а політична еліта нерідко підміняє державні інтереси вузькогруповими. Як наслідок, мають місце криза довіри народу до влади і розчарування політиками у масах;
- економічні та соціальні відносини характеризуються бюрократичністю, централізованою та командною системою управління;
- недорозвиненість громадянського суспільства, яке спричиняє слабкий суспільний вплив на владу;
- відсутність політичної волі на вищих щаблях державної ієрархії щодо актуальності і необхідності впровадження громадянської комунікації;
- недостатня розвинутість функціонування альтернативних культурних й демократичних суспільних форм взаємовідносин які повинні зламати

і замінити, на жаль, ще існуючи, норми й стандарти службової діяльності та суспільного життя (напр., “вибіркове правосуддя”, “тіньова економіка”, “корупція в адміністративних діях”, родинність, земляцтво й кумівство тощо) замість професіоналізму та відповідальності у службових відносинах;

– відсутність єдиного центру (органу), відповідального за комунікативну взаємодію інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, наділений владними повноваженнями, ресурсами.

Таким чином, можна зробити висновок, що в цілому це свідчить, з однієї сторони, що ще не подолано відчуження людини від держави, що у свою чергу впливає на оцінку діяльності органів управління й рівень довіри до них. З іншого – на тлі такого негативного відношення населення до органів державного управління проявляється інша тенденція, що самі державні службовці також негативно ставляться, як до важливості й корисності участі громадян й інститутів громадянського суспільства в управлінні та необхідності контролю за владними структурами. Будь-яка адміністративна реформа, наскільки би технічно вона не виглядала, по суті справи перш за все є політичною проблемою, яка зачіпає баланс влади у відносинах між різними структурами – державними службовцями, міністерствами, законодавцями, органами центральної виконавчої влади, – а також між установами, групами інтересів та громадянами в цілому. Тут ми часто зустрічаємося з фактами супротиву та не прийняття, що може йти і від самих державних службовців, оскільки вони побоюваються (але справедливо), втратити роботу, вплив, відповідні пільги та преференції. Інші групи також можуть побоюватися втратити доступ до тих чи інших каналів впливу.

Таким чином, основні контрагенти процесу громадянської комунікації настроєні поки що по відношенню один до одного явно негативно, що не сприяє розвитку між ними конструктивного інформаційного обміну.

Подібну оцінку стану взаємодії державних органів та громадянського суспільства дає О.Соснін. Він вважає, що “унаслідок нерозвиненості інформаційно-комунікативного середовища й інформаційного законодавства у населення досить швидко виникло неминуче усвідомлення брехливості й неспроможності влади реформувати всю систему. Оскільки без належної освітньої підготовки, просто проголошуючи гасла ліберальних реформ, країна не могла легко здолати успадковані традиції тоталітаризму, знищивши багатовікове коріння його ідеї. Ця ідея глибоко засіла у свідомості майже кожного українця, заважаючи йому думати самостійно. Тож багато хто з нас, не вміючи жити в умовах свободи, подарованої долею, не в змозі побачити навіть джерела труднощів” [320,с.43]. Тобто, на думку автора, соціум утратив підґрунтя для організації громадського контролю за діяльністю представників влади і як наслідок він сьогодні не має чітких уявлень про свої громадянські права та обов’язки щодо діяльності в інформаційній сфері. Це передусім зумовлює невизначеність у регламентації діяльності громадянських осередків, знижуючи суспільно-політичний інтерес громадян до процесів розбудови в Україні засад інформаційного та громадянського суспільства.

Дещо іншу точку зору щодо проблеми комунікації влади з громадою відзначає Н. К. Дніпренко. Вона вважає, що “така проблема полягає навіть не в інформуванні, а в невмінні сторін чути одна одну, в першу чергу це стосується влади. Досвід проведення консультацій з громадськістю, а це громадські слухання, обговорення, круглі столи та інші заходи, в тому числі й електронні консультації, свідчить, що механізмів опрацювання пропозицій органом влади фактично не існує” [99,с.90]. На її думку, ця процедура технологічно не прописана ні в нормативних документах, ні в методиках, а це означає, що ця частина часто залишається не здійсненою або має декілька фільтрів-перепон. Перша, все залишається на рівні розмов. Державні службовці послухали, “взяли до відома” та розійшлися, бо про опрацювання процедур розмови немає. Кращий випадок – матеріали потраплять до відповідного

фахового підрозділу. Але для цього треба було організувати запис стенограми заходу або зобов'язати громадськість подавати тези в письмовому вигляді. Найчастіше громадськість говорить багато, але мало пише. До того ж, те, що...“громадськість пише, не є придатним для споживання у владних структурах – це друга перепона. Третя. Стенограму зробили – немає кому розшифровувати. Підрозділ зі зв'язків з громадськістю не робить, “бо це не його робота”, а профільний не робить, бо йому це не потрібно і він не зобов'язаний. В органах влади зберігається звичка, що кожний робить своє, і ми не бачимо спільну кінцеву мету державної роботи – користь суспільству. В країнах “сталого демократії” ведеться постійна робота з колективом із визначенням цілей і місії організації, сам цей процес гуртує і спрямовує. [99,с.92].

Отже в будь-якому випадку, на наш погляд, можна з впевненістю говорити, що в системі державного управління України в більшості все ще панує непряма, а як наслідок, слабка комунікативна взаємодія з громадськістю. Таким чином, визначаючи специфіку застосування комунікативних технологій у державному управлінні, можна звести їх до управління суспільним інтересом, що здійснюється за допомогою технологій громадської комунікації, у ході яких:

- а) інтереси громадськості перетворюються в прихильне очікування управлінської ініціативи;
- б) управлінська ініціатива приводиться у відповідність із очікуваннями громадськості.

Враховуючи вище зазначене, а також на підставі вивчення нормативних, наукових та інших публічних матеріалів можна дійти висновку, що основним напрямом посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні мають бути не адміністративні дії в системі управління, а налагодження, перш за все, комунікативних відносин з громадськістю з використанням методів комунікаційного менеджменту. І першим кроком на цьому шляху в системі державного управління та місцевого самоврядування має бути принципова зміна стратегії діяльності їх органів як таких,

що покликані виконувати функції безпосереднього постачальника послуг для громадськості. При цьому, як зазначають Е.Афонін, Л.Гонюкова, Р.Войтович, “має бути вироблено спеціальну інструкцію залучення громадянського сектору до надання управлінських послуг, визначено перелік правил, що супроводжуватимуть регуляторну діяльність у сфері надання управлінських послуг, яка при цьому набуде прозорості, а державні службовці нести будуть відповідальність за свої рішення” [13, с.52].

У цьому зв’язку цікавими і вартими до поглибленого аналізу є західні наукові підходи та практичні рекомендації, щодо залучення самодіяльних громадських організацій до виконання деяких функцій, які раніше виконувались державою. Так, наприклад, підходи, які сформувалися в межах теорії “нового державного управління” та моделі “активізуючої держави”. Ця модель спираючись на модель “поручництва”, яка була вироблена в теорії “нового державного управління” розділяє державні установи на дві великі групи – “замовників” та “виконавців замовлень”. Політичні інститути, адміністративне керівництво виступають у ролі поручників, будучи замовниками або покупцями послуг для громадян. Постачальники послуг для громадян (виконавці доручень) у середині управління конкурують з постачальниками послуг поза управлінням (громадянські або комерційні організації) за оформлення замовлень та послуг. Ця функція “поручництва” посилює орієнтацію на конкуренцію органів управління і у той же час відкриває можливість в більшій мірі залучати громадян і суспільні групи до виробництва і надання послуг.

Але тут треба особливо підкреслити, що в умовах такого підходу виникають деякі проблеми, головна з них – це розробка та реалізація в практичній площині діяльності державних службовців регламентів та стандартів державних послуг для населення, які спираються на непорушність конституційних норм щодо громадянських прав та свобод людей. Саме розробка та впровадження таких регламентів й стандартів в Західній країнах з одного боку – вирішувало проблему підвищення якості послуг, а з іншого – увібрала до себе в якості важливого моменту регламентацію діяльності державних службовців. [144, с.91].

Тому орієнтація державної служби на громадянина як клієнта, споживача

державних послуг за оцінками західних експертів, повинна привести до зміни пріоритетів, спрямованості діяльності апарату та результатів цієї діяльності, зробити органи державної влади більш демократичними й ефективнішими, щільніше взаємодіючими з населенням, більш відкритими і чутливими до потреб громадян [144,с.89].

Таким чином, можна дійти висновку, що однією із перешкод на шляху демократизації органів державної влади й управління в Україні на жаль, є відсутність до теперішнього часу державно-громадянських стандартів і регламентів на якісні послуги громадянам.

Наступний важливий крок на шляху посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні має передбачати, як зазначають розробники Концепції реформи урядових комунікацій за фінансової підтримки Великої Британії, “розділення політичної комунікації (зокрема міністрів як політичних фігур) та державної урядової комунікації, завдання якої – роз’яснювати суть роботи тієї чи іншої урядової структури, суть реформ, а також отримати оцінку цієї діяльності і таких реформ від суспільства та донести цю оцінку до осіб, які формують і ухвалюють державні рішення, забезпечити врахування думки суспільства” [178].

В цьому контексті, на нашу думку, важливим шляхом реформування урядових комунікацій є необхідність чіткого упорядкування структури органів відповідальних за комунікаційну взаємодію. Зокрема, як відмічалось вище, на сьогодні в системі державного управління України відповідальність за комунікацію в органах державного управління несуть прес-служби, які не завжди охоплюють дійсно комунікативні функції і мають різне підпорядкування. У зв’язку з цим, пропонується створити струнку комунікаційну систему, розділивши функції прес-служби і департаментів з комунікації. “Перші, як і нині, забезпечуватимуть відповідну роботу міністрів та очільників відомств (організовуватимуть і проводитимуть прес-конференції, інтерв’ю міністрів тощо). Другі плануватимуть інформаційні

повідомлення та піар-кампанії всього відомства, втілюватимуть їх у життя і відстежуватимуть їхню ефективність” [178]. Ми вважаємо, що до основних повноважень департаментів з комунікацій слід віднести:

- широке інформування про цілі, концепції та плани реалізації проекту влади;
- залучення комунікативних ресурсів, необхідних для реалізації відповідного проекту;
- розшифровка та опрацювання матеріалів роботи консультативних та дорадчих рад з громадськістю;
- добір і навчання виконавців проекту;
- контроль за реалізацією проекту та інформування суспільства про успіхи й проблеми його реалізації;
- аналіз результатів та подальше планування роботи із громадськістю.

Саме розв’язання таких проблем має створити реальну ефективність комунікативної взаємодії громадянина з управлінським персоналом держави, що, у свою чергу, повинне сприяти підвищенню ефективності діяльності державних службовців з надання управлінських послуг, поширенню взаємовідносин довіри та поваги між громадянином та чиновниками, а також принципово змінити позицію громадянина з „прохача” – на „клієнта”, із “замовника” – на “споживача”.

Виходячі з таких теоретичних міркувань та напрацювань іноземних фахівців маємо особливо наголосити, що формуванню дієвого громадянського суспільства, налагодженню комунікативного діалогу влади й громадськості та встановлення довіри між ними шляхом створення так званих громадських наглядових та дорадчих комітетів, комісій, рад має сприяти вивчення технологій формування та реалізації державно-громадянських комунікацій та впровадження досвіду конкретних заходів державної політики більшості демократичних країн. Зокрема, в Канаді залученню пересічних громадян до розробки й прийняття рішень сприяв проект “Ініціатива добровольчого сектора” та підписання угоди між урядом і третім сектором ще в 2001 році [126, 371, 373].

Досягненню такої домовленості передувала тривала й кропітка робота, причому ініціатива в цьому процесі належала третьому сектору. В 1995 р. 12 громадських організацій країни об'єдналися для вироблення спільних пропозицій по поліпшенню діяльності третього сектора. Документ, що містив 41 рекомендацію уряду й громадським організаціям, одержав назву “доповідь Едварда Бродбента” (по імені голови робочої групи, авторитетного політичного діяча). В ньому й була висунута ідея угоди про партнерство між урядом і громадськістю.

Головною метою спільної діяльності стало підвищення добробуту і якості життя канадців. Для досягнення цієї мети сторони заявили про своє прагнення зміцнювати взаємодію й співробітництво, виходячи із загальних цінностей, керуючись погодженими засадами й виконуючи прийняті на себе зобов'язання. Програма була розрахована на п'ять років й одержала державне фінансування в розмірі 94,6 млн. дол.

В основу діалогу між державою й суспільством покладене дотримання демократичних прав і свобод, закріплених у канадському законодавстві. Найважливішим принципом, що визначає міжсекторні взаємовідносини, є незалежність третього сектора від держави. В угоді говориться, що незалежний статус громадських організацій передбачає критику ними державної політики, програм і законодавства, а також право громадського сектора домагатися внесення відповідних правок і змін.

У розділі про зобов'язання учасників державі також було доручено використовувати знання й досвід громадських об'єднань, включити їх у розробку державної політики, зважати на інтереси громадського сектора при прийнятті законодавства, програм і фінансової політики, створювати на рівні міністерств механізми для продовження межсекторного діалогу.

Прийнята угода стала великою подією в суспільно-політичному житті країни, дозволивши привернути увагу пересічних канадців до проблем третього сектора й особистої громадянської відповідальності. На додаток до угоди

в жовтні 2002 р. були опубліковані матеріали по практичному застосуванню договору. Розроблені спільними зусиллями представників третього сектора й влади, вони були покликані служити серйозною підмогою в щоденній роботі як громадських організацій, так і чиновників різного рівня. Перший кодекс конкретизував шляхи розширення межсекторного політичного діалогу, другий був присвячений поліпшенню практики фінансування третього сектора.

У першому кодексі рекомендувалося, щоб всі основні поточні державні програми були переглянуті із залученням третього сектора й урахуванням їх інтересів. Наприклад, відзначалося, що, завдяки своїй роботі безпосереднього розвитку конкретних подій та суспільного життя в цілому, активісти організацій краще уявляють собі турботи й тривоги рядових громадян і можуть внести неоціненний вклад у визначення першорядних завдань соціальної політики.

Другий збірник містив рекомендації з удосконалення критеріїв надання коштів, підвищенню ефективності фінансового менеджменту й звітності організацій, поліпшенню роботи відповідних механізмів.

Для поширення знань про угоду й збірники розгорнута була широка освітня комунікативна кампанія. Більшу частину інформаційних ресурсів розробив третій сектор при фінансовій підтримці держави. Таким чином, уже в стадії підготовки кампанії принципи партнерства, закладені в договорі, були перенесені в практичну площину. Величезним тиражем були опубліковані матеріали з допомоги по застосування кодексів, поширені численні листівки з інформацією про ініціативу добровольчого сектора, створені відеофільми, компакт-диски. Почав функціонувати веб-сайт добровольчої ініціативи. Численні семінари, тренінги, конференції також були частиною цієї піар-кампанії, у результаті якої число відвідувачів зазначеного сайту набагато збільшилося, а Міністерство канадської спадщини повідомило про стрімке зростання числа запитів на інформаційні матеріали про ініціативу громадянського сектора.

В результаті реалізації угоди й двох кодексів в Канаді створено міцні демократичні механізми взаємодії держави та громадянського суспільства. Зокрема, на державному рівні за розвиток міжсекторного діалогу відповідає Консультативний комітет на чолі з міністром соціального розвитку, у його підпорядкуванні перебуває Організаційний комітет, де ведеться основна робота з громадським сектором. До складу Оргкомітету входять представники всіх міністерств і відомств, що працюють із громадянським суспільством. У переважній більшості канадських міністерств призначені особи або утворені відділи, відповідальні за застосування на практиці угоди й кодексів. У третьому секторі діє також координаційний центр по налагодженню співробітництва – так званий Форум добровольчого сектора (Voluntary Sector Forum), у який входять 22 лідера НУО (неурядові організації) з різних канадських регіонів. На додаток до цього створений спільний комітет із шести найбільш авторитетних представників НУО й шести чиновників високого рангу, де влада й третій сектор працюють у тандемі.

Серед успіхів проекту “Ініціатива добровольчого сектора” відзначимо також значне зміцнення потенціалу НУО. Було утворено 13 нових мереж, відкритий ресурсний центр, почалася робота над порталом добровольчого сектора. Уперше в історії країни проведене загальнонаціональне дослідження некомерційних організацій, що стало корисним джерелом для розуміння ціннісних орієнтацій третього сектора.

Безперечно, що такий досвід є дуже корисним для України. Особливо важливо, щоб в майбутній українській угоді, а ми віримо, що вона буде розроблена і підписана між органами державної влади та місцевого самоврядування, були дотримані проголошені наступні демократичні комунікативні принципи співробітництва:

- дотримання відкритості і прозорості діалогу;
- залучення до нього всіх зацікавлених учасників громадянського суспільства;

- повага внеску кожної зі сторін, розуміння складностей і проблем, з якими вони зіштовхуються;

- їх підзвітність рядовим українцям шляхом регулярного інформування про спільну діяльність і досягнуті результати.

Крім того, на нашу думку, майбутня українська угода на відміну від канадської потребує певної корекції. Це стосується права канадського громадянського сектора критикувати органи державного управління. Ми вважаємо, якщо виходити із тієї концепції громадянського суспільства, що була запропонована в попередньому параграфі і яка передбачає будувати взаємовідносини з державою на принципах співробітництва та спільної відповідальності, право на публічну критику, яка може перетворитися на відверте критиканство, поки що буде не доречним.

Необхідність такої правки обумовлена тим, що для повної реалізації демократичних процедур суспільство Канади в цілому є більш демократично розвинутим ніж українське. Тому в угоді української держави з громадянським суспільством має бути передбачена чітка процедура не тільки розподілу сфер діяльності, але й стандарти та регламенти з надання послуг населення та толерантне ставлення один до одного, в процесі спільної діяльності, поєднуючи це з умінням відстоювати і реалізовувати свої і громадянські права, а для цього щоб така угода запрацювала потрібний певний час і головне відповідна ресурсна база. Лише плідна, продуктивна діяльність держави і громадянського сектору із глибокою турботою про процедурну сторону демократії може викликати зацікавленість та інтерес громадян до взаємодії та комунікації з владою. Адже навчання демократії передбачає не стільки розповіді про її достоїнства, скільки освоєння демократичної практики. Тобто, необхідність “використання демократичних процедур, – як зазначає Л.І.Якобсон, – полягає не стільки в ролі самодостатніх правил гри з нульовим результатом, скільки як інструменти узгодження інтересів і пошуку компромісів,

що запобігають надавати конкуренції руйнівного характеру і дозволяють об'єднувати зусилля заради збільшення добробуту суспільства” [367, с. 97].

Наступним важливим напрямом посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні та забезпечення дієвості й прозорості діяльності громадських рад має бути реалізована необхідність запровадження інноваційних технологій громадянської комунікації з використанням мережі Інтернет. До таких конкретних заходів ми відносимо:

- створення інтернет-сайтів при громадських радах з максимально структурованою інформацією – нормативно-правовою, аналітичною, статистичною, анонсовою;
- синхронізувати взаємодію рад з інституціями, відповідальними за практичну реалізацію її рішень, у такий спосіб, щоб передбачав проведення постійного міжвідомчого діалогу у форматі відповідних груп чи комісій;
- організувати роботу рад за принципом циклічності, установивши контроль за всіма етапами проходження ухвалених нею рішень завдяки механізму оперативного звітування;
- унормувати проведення засідань рад у строки, визначені положенням про громадську раду;
- постійно висвітлювати діяльність робочих груп, що функціонують у складі ради.

Демократизації державного управління в контексті впровадження громадянської комунікації має сприяти і процес реалізації всіх вимог функціонування електронного уряду (e-Government). Як зазначають О. Хмара, О. Кіфенко, О. Тимченко, електронний уряд – вже давно пройдена реальність не тільки для таких далеких країн як Сінгапур, США, Великобританія чи Швеція. До речі, сьогодні в демократичних країнах не тільки концептуально визначені змістовні та багатофункціональні особливості електронного управління (E-Governance), але й вже практично впроваджуються її принципи,

методи та технології. В нових цифрових реаліях сьогодні живуть вже і вчорашні сусіди України по радянському минулому – Грузія, Молдова чи Естонія. Та сама Грузія завдяки е-закупівлям за два роки вже зекономила \$200 мільйонів [356]. А набагато обмеженіша у ресурсах Молдова зараз активно просуває ідею єдиного дата-центру, на основі якого всі урядові установи вже надають громадянам уніфіковані послуги. Навіть мінімальне винесення подібного сервісу в мережу зв'язує руки охочим до відкатів на державних тендерах та суттєво здешевлює вартість адміністрування державного апарату. Україна ж, незважаючи на кризу та постійні економічні негаразди, намагається жити давнім звичаєм. Пояснення доволі прозаїчне – у “каламутній воді” можна продовжувати махінації з бюджетом, замовчувати результати закупівель та банально шантажувати ненаданням обов’язкових публічних послуг.

Найсвіжішим забов’язанням української влади світовій спільноті, стверджують вище зазначені автори, стало приєднання України до міжнародної Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд” (ОGP-ініціативи). Вона була започаткована у вересні 2011 року з метою найповнішого впровадження у країнах-учасниках стандартів відкритості та прозорості дій влади. Сьогодні до ініціативи вже приєдналися 57 країн світу, включно з Україною. Остання прийняла актом уряду Національний план дій із впровадження ідеї “Відкритого Уряду”. У ньому міститься детальний опис 30 конкретних зобов’язань держави за пріоритетами: а) участь громадськості; б) протидія корупції; в) доступ до інформації; г) адміністративні послуги; д) електронне врядування. [285].

До яскравих прикладів реалізації ідеї “Відкритого Уряду” в Україні можна віднести впровадження безкоштовного пошуку відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюється відповідно до частини 2 статті 7” [254]. Прийняття Верховною Радою в першому читанні проекту закону про особливості доступу до інформації в сферах постачання електричної енергії, природного газу, теплопостачання,

централізованої поставки гарячої води, централізованого водопостачання та водовідведення. Законопроектом пропонується забезпечити реалізацію споживачами права на безперешкодне й безкоштовне одержання інформації про: ціни/тарифи, їхніх складових для всіх категорій споживачів, зміні цін/тарифів; зіставлення цін/тарифів у різних регіонах України та інших держав; прогнозах зміни цін/тарифів й обґрунтування необхідності таких змін; якісних характеристиках товарів (робіт, послуг) тощо. Законопроектом також пропонується ввести безперешкодний і безкоштовний доступ кожного споживача до стану розрахунків й заборгованості, фактичні обсяги споживання за попередні періоди тощо[256].

Впровадження елементів відкритості і доступу громадян до інформації забезпечується і на місцях. В жовтні 2015 р. в ході пленарного засідання Київська міська рада підтримала проект рішення “Про затвердження Положення Київради про електронні звернення та електронні петиції”. Відповідно до даного Положення, якщо громадянин зареєструється на сайті Київради вказавши всі дані, то він отримає дозвіл у відповідному розділі заповнити стандартну форму звернення, яке реєструється відповідним структурним підрозділом Київради. Після реєстрації її на сайті, вона повинна набрати 1000 електронних підписів протягом трьох місяців з моменту публікації, а після цього буде розглянута органами або посадовими особами, яким вона адресована, профільними постійними комісіями Київради та винесено на пленарне засідання [137].

Новий крок до покращення обслуговування мешканців з використанням технологій громадянської комунікації запроваджено в Дарницькому районі м. Києва. Одним із пріоритетних напрямів розвитку житлово-комунального господарства району визначено – реформування диспетчерських служб шляхом створення нової диспетчерської служби. Основними функціями більш ефективної служби є:

- якісне прийняття звернень від громадян;
- формування чіткого завдання для виконавця, що обслуговує будинок;

– передача завдання виконавцю та контроль за його виконанням [146].

І все ж таки не дивлячись на певні зрушення на шляху належного впровадження урядом OGP-ініціативи, як вважають О. Хмара, О. Кіфенко, О. Тимченко, в Україні ще існують чотири ключові загрози:

1) Відсутній ефективний механізм координації між урядовими органами, відповідальними за OGP-ініціативу, а також між урядом і неурядовими організаціями – при Кабміні утворено Координаційну раду з питань реалізації в Україні Ініціативи Партнерство “Відкритий Уряд”, яка має відповідний мандат повноважень, проте не має достатньої спроможності ним розпоряджатися.

2) Недостатня якість прийнятих законодавчих актів – розроблені проекти актів часто не достатньо враховують, а іноді прямо суперечать міжнародним стандартам, що діють у відповідній сфері регулювання.

3) Недостатні бюджетні кошти на впровадження ресурсу “електронне врядування” – а виділенні кошти на розробку електронних систем, не відомо, чи доходять до кінцевих отримувачів.

4) Неможливо виконати план у встановлені терміни – висока забюрократизованість процесу прийняття рішень зумовлює суттєві часові відставання у їх виконанні. [356].

Нарешті, ми пропонуємо розглянути доцільність та необхідність основних складових “методу оцінка впливу”, як важливого та пріоритетного на наш погляд, інструменту впровадження ресурсного потенціалу громадянської комунікації в процесі демократизації державного управління. Даний метод було започатковано для використання Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – міжурядова організація 30 країн з розвиненою ринковою економікою. У нашому випадку оцінка впливу розглядається у найширшому значенні, включаючи процес аналізу політики (оцінка впливу з метою вибору інструментів), оцінка інструментів політики під час підготовки законопроектів, а також оцінку чинних законів та програм. Оскільки ми не ставимо мету показати як працює цей метод (інструмент), бо його механізм дії доволі не погано

прописано в працях М.Говлета, М.Рамеша,[63], П.Брауна [38] та ін. авторів. Наша мета – показати можливість практичного застосування регулятивних актів та найкращих практик в межах “Регуляторної оцінки впливу (РОП)”:

- РОП повинна бути інтегрована у загальну систему розробки політики, не бути додатком на останній стадії прийняття рішень;

- потрібна максималізація політичної відданості. Це означає, що принципи проведення оцінки впливу дотримувалися під різними тисками. Ключовими елементами тут є звітність міністерств та міністрів щодо виконання поставлених перед ними завдань;

- обов’язки повинні бути визначені і чітко розподіленими. Це стосується урядовців, парламентарів та працівників адміністрацій. В адміністраціях працівники повинні бути відповідальними за проведення РОП, у той час як орган нагляду потрібен для забезпечення стабільності, якісного контролю;

- навчання є важливим елементом забезпечення працівників адміністрації необхідними технічними навичками та розумінням важливості/ цінності РОП;

- аналітичні методи вимагають широкої сфери для застосування, в усі регуляторні акти повинні бути включені також принципи витрат/вигод. Однак треба визнати, що в реальності існують певні обмеження щодо отримання даних і також той факт, що необхідно інтегрувати та використовувати кількісні та якісні дані. Для забезпечення стабільності слід розробити рекомендації із застосування статистичних вимог до оцінки впливу;

- стратегії збору даних повинні бути розвинені. Якісні дані необхідні для того, щоб досягнути якісної оцінки. Потрібно розробити стратегії отримання якісних даних за низьку ціну;

- зусилля проведення РОП повинні бути спрямовані на регулятивні акти, що мають важливий вплив, та на ситуації, де результати можуть досить суттєво вплинути на наслідки;

- інтегрованість у цикл політики. РОП потрібно розпочинати для того, розробити широкій вибір альтернатив політики на противагу вже прийнятим рішенням;

- необхідно поширювати результати РОП– і внутрішня, і зовнішня бюрократії, що можуть впливати на політику, повинні отримати результати оцінки впливу для того, щоб виконувати свою роль у процесі розробки політики;

- слід застосовувати оцінку впливу до чинних та нових регуляторних актів. РОП потрібно використовувати при перегляді чинних регуляторних актів для покращення систематизації цих переглядів, що також приведе до кращих результатів [222,с.26-27].

На перший погляд, вищезазначені практики вже відомі працівникам урядових та місцевих адміністрацій і не несуть в собі нічого нового, оригінального. Так воно є на перший погляд. Проте, справа у тому, що в науці є кілька підходів до оцінки політики впливу. Один підхід робить акцент на ідеологічних чи вузько партійних критеріях. Інший підхід спирається на процес управління напрямами впливу та його проектами. В основі третього лежить систематичне та об'єктивне оцінювання політики впливу з використанням методології суспільних наук для вимірювання ефекту та рівня досягнення цілей і завдань. Для нас же важлива і цікава в першу чергу така процедура як оцінювання політики. Якщо в органах державної влади (в Уряді) періодично, як відомо проходять навчання з аналізу та оцінювання політики із залученням іноземних фахівців, то в громадянських чи неурядових організаціях такі навчання не проводяться.

Фундаментальною рисою оцінювання є його вплив на ефективні зміни політики щодо проблеми або комплексу проблем. Зрештою, чіткою метою оцінювання політики є зміни політики, якщо це видається необхідними у результаті проведеного аналізу. Для того, щоб зрозуміти зв'язок між оцінюванням політики та її зміною, нам потрібно осмислити ширший процес вивчення. З огляду на вивчення оцінювання політики впливу планується

як повторювальний процес активного вивчення частиною адміністративної та політичної еліти природи проблем політики та механізмів, технологій і процедур їх вирішення. Але, це один бік проблеми, інший – це оцінювання впливу політики – вивчення політики, яка, на наш погляд, обов'язково має відбуватися хоча би через громадянських лідерів та активістів.

Справа в тому, що вивчення політики в сфері публічної політики для влади служить меті кращого досягнення її кінцевих цілей. А для громадянських лідерів та активістів вивчення часто відбувається як відповідь влади на певний тип впливу з боку громадянських чинників чи суспільного середовища взагалі.

Таким чином, оцінка впливу – вивчення комунікативної політики відбувається як вивчення зміни в поведінці, які виникають внаслідок досвіду, як правило ці зміни осмислюються як зміни у відповідь на певний сприйнятий стимул [63,с.193-194].

Саме тому, ми вважаємо, що в Україні треба започаткувати нові підходи до політичної освіти громадянських лідерів та активістів, з одного боку необхідно вчити їх ефективно використовувати можливості та технології комунікативного впливу на владу та управління, а з іншого – підвищувати їх професійний рівень у спілкуванні та взаємодії з адміністративними структурами за рахунок вивчення засобів та інструментів аналізу й оцінювання політики. Якщо однією із основних процедур комунікативної взаємодії органів влади й управління є комунікація, то в свою чергу, існує багато процедур таких комунікацій, включаючи проведення адміністративних форумів для публічних слухань, або організації роботи громадських консультативних комітетів спеціалізованих комісій з проблеми з метою комунікацій. Вони можуть різнитися: від невеличких, але постійних нарад – до тренінгів, курсів, шкіл оцінювання та аналізу публічної політики, які займають значний період навчання, і питання фінансового забезпечення таких форм роботи повинні вирішуватися спільно владою та спонсорськими організаціями.

Успішне розв'язання цих та інших проблем, без сумнівів, посилить ресурс демократичного впливу громадянської комунікації на реформування державного управління в Україні.

На наш погляд, впровадження громадянських комунікацій, захист прав людини та громадянина та їх інтересів в процесі міжособистісного спілкування та солідарного зв'язку з громадськими недержавними організаціями та державними органами буде сприяти останніми реагувати на зростаючі потреби та вимоги індивідів, адаптуватися до мінливих умов свого функціонування і може розглядатися як стратегічний ресурс демократизації державного управління.

Висновки до розділу 3.

В межах цього розділу розроблено та обґрунтовано основні напрями впровадження та особливості впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні, на підставі чого сформулювало теоретичні положення, розроблено відповідні пропозиції та рекомендації для органів державної влади.

1. Здійснений нами аналіз стану комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, дозволив конкретизувати основні проблеми (не належне вирішення в органах державної влади організаційного кадрового та методичного забезпечення відповідальних структурних підрозділів за комунікативну взаємодію із громадськістю; низький рівень мотивації органів державної влади до взаємодії із ІГС; небажання органів виконавчої влади враховувати пропозиції ІГС при проведенні комунікативних заходів; низька якість пропозицій ІГС; відсутність належного інформування про проведення консультацій та роботу громадських рад; корупція, яка заважає прозорості ухвалення рішень; недостатня узгодженість внутрішньої взаємодії між структурними підрозділами органу влади; відсутність належної кваліфікації

посадових осіб, які відповідають за проведення консультацій і врахування результатів роботи; вплив громадян та їх об'єднань на органи державного управління носить умовний характер, тому що управлінські рішення приймаються та реалізуються незалежно від позиції зацікавлених сторін; низький рівень професійної та комунікативної підготовки лідерів та активістів громадських організацій, особливо в частині експертної роботи та формування пропозицій.

На основі цього розроблено конкретні пропозиції щодо комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади: оновлення нормативно-правової бази, тому що у чинних законах наголос відчутно зміщено на декларування прав громадян, а не на створення ефективних, передусім процесуальних гарантій і їхньої практичної реалізації; забезпечення пріоритетності прав і свобод громадянина винятково законами; покращити діяльність громадянських інститутів із захисту інтересів дітей із вадами здоров'я та інших окремих груп через посилення комунікативної взаємодії фондів, благодійних організацій та об'єднань батьків дітей з функціональними обмеженнями. З цією метою започаткувати на телебаченні постійно діючі програми “Турбота”, також започаткувати видання газети “З любов'ю” (переодичністю раз на місяць; роботу громадських рад, експертних засідань та консультацій органів державної влади та громадянських організацій проводити публічно з доведенням до громадськості часу, місця таких заходів. Особливо наголосимо на необхідності проведення підсумкових конференцій за результатами роботи.

2. У процесі аналізу стану комунікаційної взаємодії інститутів громадянського суспільства й органів державної влади визначені основні проблеми, які пов'язані з низькою активністю й ініціативністю інститутів громадянського суспільства, не належним рівнем готовності та здатності до виконання усіх завдань державної політики в даній сфері з боку органів державного управління, зокрема й можливостей електронного уряду

(e-Government), комерціалізацією засобів масової інформації і їх відхід від висвітлення суспільних проблем та ін.

3. Проаналізована особливість середовища з впровадження громадської комунікації, яка полягає в тому, що законодавчо визначені умови та техніко-технологічні ресурси для взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні часом випереджають можливості скористатися ними повною мірою. Тому важливим напрямом вирішення проблеми демократизації державного управління України в умовах інформаційного суспільства, є поєднання проголошеної самоцінності інформаційно-комунікаційних технологій і в опорі на суспільні традиції, культуру та забезпечення дії тих передумов та факторів які проявили свій вплив на розвиток громадянської комунікації в розвинутих країнах, а саме; солідарно громадянське “усуспільнення держави”; формування, на противагу олігархічній системи господарювання, багаточисельного незалежного прошарку середнього класу; становлення в Україні публічної сфери, одним із важливих інститутів якої має виступати держава, яка за своїм характером буде проводити публічну політику.

4. Показано, що в наукових працях і суспільній практиці залишається нез’ясованою проблема загальних визначень громадянського суспільства у взаємодії з державою. В цьому зв’язку, визначено, що громадянське суспільство не виступає антитезою державі. Навпаки, аналіз функціонування громадянського суспільства в розвинутих демократичних суспільствах свідчить про те, що держава і її органи за умов демократичних процедур їх формування є, його породженням, як необхідні йому інститути управління, які беруть на себе ті завдання і функції, котрі самоорганізація громадянського суспільства самотійно не в змозі здійснювати.

5. Визначені основні напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні. Серед яких одним із найважливіших є необхідність принципової зміни стратегії діяльності

органів державного управління та місцевого самоврядування як таких, що покликані виконувати функції безпосереднього постачальника послуг для громадськості; доведено необхідність структурного упорядкування та розмежування повноважень і функцій між прес-службами відомств та департаментами з комунікацій, використання досвіду державної політики більшості демократичних країн, у тому числі Канади щодо формування сприятливого клімату діалогу держави із громадянським суспільством.

Обґрунтована доцільність підписання угоди про партнерство між урядом і громадськістю в Україні, в основі якої має бути передбачена чітка процедура розподілу сфер діяльності і толерантне ставлення один до одного, поєднуючи це з умінням відстоювати і реалізовувати свої і громадянські права. Лише плідна, продуктивна діяльність держави і громадського сектору із глибокою турботою про процедурну сторону демократії може викликати інтерес громадян до поглиблення їх громадянсько- комунікативної взаємодії з органами влади та посилення демократичного впливу на них. Адже навчання демократії передбачає не стільки розповіді про її достоїнства, скільки освоєння демократичної практики.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення актуального завдання, що полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління. Отримані в процесі дослідження результати підтверджують досягнення поставленої мети й вирішення завдань, дають підстави сформулювати відповідні висновки і практичні рекомендації.

1. У процесі аналізу вітчизняної і зарубіжної літератури здійснено теоретичну ідентифікацію поняття “комунікація” та узагальнено й систематизовано основні концептуальні підходи до визначення змісту та особливостей її функціонування. Обґрунтовано, що поняття “комунікація” характеризує складне і багаторівневе явище як невід’ємну властивість функціонування будь-якої системи, що забезпечує специфічний обмін інформацією між елементами системи в природному, біологічному та соціальному просторах.

У контексті сучасних комунікативних теорій і досліджень поняття “соціальна комунікація” виражає однолінійну спрямованість (канал) інформаційного впливу будь-якого суб’єкта на об’єкт, при цьому зворотний зв’язок або реакція об’єкта на вплив не є обов’язковою, тобто соціальна комунікація виражає суб’єкт-об’єктне відношення. Те ж саме відбувається і в системі державного управління, де комунікативний вплив характеризується суб’єкт-об’єктною взаємодією, коли кожен учасник управлінського процесу або внутрішньої структури чи із зовнішнього середовища має свої канали впливу на інших із метою досягнення бажаної реакції.

Виокремлено та охарактеризовано поняття “масова комунікація” (канал впливу та взаємодії між людьми та їх організаціями з приводу важливих суспільних проблем), а також – засіб реалізації державної політики, умова суспільного розвитку та організації.

2. Установлено атрибутивно-системні властивості громадянської комунікації, які пов'язані насамперед із тим, що вона забезпечує реалізацію основних сутнісних вимог суспільства: публічність (канал, сфера суспільного життя, у якій формується та реалізується громадська думка); відкритість (ресурс спроможності забезпечення суб'єктів державно-суспільної взаємодії об'єктивною, доступною, зрозумілою та повною інформацією); демократичність (спосіб пошуку і знаходження можливих рішень проблем, що постійно виникають, джерелом яких є сам народ, усі громадяни).

Обґрунтовано поняття громадянської комунікації як системи транслявання громадянами та їх об'єднаннями соціальних оцінок поточної дійсності або оцінок результатів діяльності державної влади, управління, населення та бізнесу щодо контролю й захисту прав і свобод громадян та отримання належних послуг.

З метою розширення категоріально-методологічних підходів до дослідження комунікативних процесів у суспільстві доведено доцільність поєднання в науковому дискурсі публічної й комунікативної сфер.

Запропоновано введення до наукового обігу поняття “публічно-комунікативна сфера”, що має поглибити увагу до досліджень демократичного потенціалу спільного, системного розв'язання актуальних і нагальних суспільних проблем як з боку влади й управління, так і з боку громадських організацій та громадян.

3. Узагальнено досвід упровадження громадянської комунікації в країнах Західної Європи, який свідчить, що ефективна комунікативна взаємодія двох різних структурних елементів – органів державної влади та місцевого самоврядування й інститутів громадянського суспільства – можлива лише за таких системоутворювальних факторів, як: наявність законодавчої бази забезпечення такої взаємодії, сформованість солідарних організацій громадян (третій сектор), які формують громадську думку; становлення відповідної правової системи функціонального представництва; наявність

системи презентації та оприлюднення результатів роботи органів державної влади й місцевого самоврядування; сформованість каналів впливу громадянської комунікації вільно об'єднаних членів суспільства; свобода слова й інформації, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Виокремлено та конкретизовано три основні демократичні моделі впровадження громадянської комунікації в діяльність суспільних формувань та їх впливу на функціонування владних структур та місцевого самоврядування в Європі, а саме: модель ліберального типу (поєднання лібералізму й приватної ініціативи); модель континентально-європейського типу (соціальне партнерство та домінуючий вплив громадських організацій на владу); модель скандинавського типу – поширення впливу держави на діяльність громадських об'єднань (фінансування, програми соціального захисту, інвестиційні проекти, урядово-громадські угоди тощо).

4. Визначено позитивну роль інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку громадянської комунікації в країнах європейського співтовариства: інтернет-технології, інформаційні системи “електронна демократія”, “електронний уряд” тощо, які дають громадянам можливість безпосередньо брати участь у державному управлінні, а органам державної й муніципальної влади та суспільно-політичним організаціям – взаємодіяти з ініціативними групами громадян щодо вирішення широкого спектра соціальних, економічних, екологічних, правових питань їхньої життєдіяльності.

Установлено, що західні фахівці, розглядаючи можливості використання, наприклад, електронного уряду як системи, наголошують, що вона має умовно пройти три стадії: публічність (використання інформаційно-комунікаційних технологій для поширення доступу громадян, інститутів громадянського суспільства до інформації, які надають органи державної влади та місцевого самоврядування, яка їх цікавить); участь (поширення можливостей конвенціональної участі громадян в управлінні державними й суспільними справами на всіх рівнях влади в процесі підготовки та прийняття

політичних рішень), при цьому акцент робиться саме на громадянській участі; on-line-транзакції (надання послуг державними та муніципальними установами завдяки Інтернету).

Посилення ролі інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку громадянської комунікації в країнах європейського співтовариства справляє потужний вплив на їх упровадження в Україні.

5. Охарактеризовано наявний стан та системні передумови комунікативної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні.

Дослідження історичних засад, тенденцій та особливостей становлення системи державного управління в сучасній Україні та взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства довели, що формування організації такої взаємодії має довготривалий і багатоетапний процес. Проаналізовано роботу створених за роки незалежності громадських рад, консультативних центрів при органах центральної влади та місцевого самоврядування, рівень реалізації міжнародної ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд”” в Україні тощо. Зазначено, що їх діяльність супроводжується низькою активністю й ініціативністю інститутів громадянського суспільства, неналежним рівнем готовності та здатності до виконання всіх завдань державної політики в цій сфері з боку органів державної влади, зокрема й використання можливостей електронного уряду (e-Government), комерціалізацією засобів масової інформації та їх відходом від якісного й виваженого висвітлення суспільних проблем та ін.

Обґрунтовано, що в системних передумовах посилення комунікативної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні особливе місце має посісти культура, відповідний тип соціальної діяльності й відносин в акумулюванні, відтворюванні та спрямуванні культурного досвіду людей та громадянських цінностей на благо суспільного розвитку. Культура як система ціннісних уявлень, поведінкових кодів та

комунікацій, які упорядковують і регламентують загальну поведінку й професійну діяльність державних службовців і громадян, має спричиняти та спрямовувати державне управління на поглиблення комунікативної взаємодії з громадськістю, яка, у свою чергу, повинна мати розвинений культурно-творчий потенціал для посилення комунікативних зв'язків і співпраці з органами влади та управління. Доведено, що до системних передумов посилення комунікативної взаємодії органів державної влади з громадськістю належать: формування та розвиток нового типу демократичної державності, що базується не тільки на визначальному пріоритеті права як норми державно-суспільної взаємодії, а й на забезпеченні конституційних прав, інтересів і потреб громадян; формування реального плюралізму та солідарних зв'язків у суспільстві на основі динамічного розвитку самоорганізованих структур, асоціацій, громадських рухів; подолання традиційної корпоративності громадянської та політичної культури, тобто стабілізація суспільства на основі громадянського миру, солідарності, довіри, відповідальності.

Доведено, що законодавчо визначені умови й техніко-технологічні ресурси для взаємодії громадян, інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні часом випереджають можливості скористатися ними повною мірою.

6. Визначено та обґрунтовано напрями посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління, які сприятимуть налагодженню насамперед предметних комунікативних відносин з громадськістю в частині розроблення та використання відповідних регламентів, стандартів державних і громадських послуг.

Основними напрямками посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію державного управління в Україні мають стати: принципова зміна стратегії діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування як таких, що покликані виконувати функції безпосереднього постачальника послуг для громадськості; структурне упорядкування й

розмежування повноважень та функцій між прес-службами відомств і департаментами з комунікацій; використання досвіду впровадження публічної політики більшості демократичних країн щодо посилення комунікативної взаємодії держави із громадянським суспільством; підписання угоди про партнерство між урядом і громадськістю в Україні, в основі якої має бути передбачена чітка процедура розподілу сфер діяльності й толерантне ставлення один до одного, спираючись на вміння громадян відстоювати та реалізовувати свої професійні й громадянські права.

Для цього принципового значення набуває: створення інтернет-сайтів при громадських радах із максимально систематизованою інформацією; синхронізація взаємодії рад у форматі проведення постійного міжвідомчого діалогу із залученням відповідних груп і комісій; організація роботи рад за принципом циклічності за допомогою механізму оперативного звітування; унормування проведення засідань рад у визначені строки та оприлюднення результатів діяльності робочих груп, які функціонують у складі ради, тощо; більш ефективна співпраця України в межах міжнародної ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд”” (OGP-ініціативи), де міститься 30 конкретних зобов’язань України щодо реалізації Національного плану дій з впровадження Відкритого Уряду.

Отримані в процесі дисертаційного дослідження наукові результати дали змогу розробити окремі практичні рекомендації для органів державної влади України, зокрема Верховній Раді України розглянути можливості щодо:

- внесення відповідних норм у чинне законодавство України з метою прийняття Закону України “Про громадянську ініціативу”, де необхідно прописати право громадян виборчого віку на законотворчу ініціативу;
- проведення парламентських слухань на тему “Громадянська комунікація як чинник демократизації та підвищення ефективності системи державного управління в Україні”.

Кабінету Міністрів України розглянути можливості щодо:

- започаткування роботи постійно діючого форуму органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості з обговорення й реалізації пропозицій з метою поглиблення демократичного впливу громадянських прав та інтересів на розв’язання суспільно важливих проблем й оптимізацію сервісних послуг населенню;

- створення більш чіткої комунікативної системи, розділивши функції прес-служби і департаментів з комунікації. Перші – плануватимуть інформаційні повідомлення та піар-кампанії міністрів і відомств, утілюватимуть їх у життя та відстежуватимуть їх ефективність, другі, як і нині, забезпечуватимуть відповідну роботу міністрів як політичних осіб, відповідальних за вироблення та реалізацію державної політики відомства (організовуватимуть і проводитимуть прес-конференції, інтерв’ю міністрів тощо);

- доручення Комунікативному центру Кабінету Міністрів України провести підготовчу роботу з представниками громадських об’єднань та рухів щодо підписання Генеральної Угоди про співпрацю в поглибленні демократичних перетворень у державі та суспільстві, беззастережного забезпечення громадянських прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашидзе А.Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод / А.Х. Абашидзе, Е.С. Алисиевич. – М.: Международные отношения, 2007. – 304 с.
2. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: методологические проблемы. /А.Н. Аверьянов . – М.: Политиздат. – 1985. – 263 с.
3. Авксентьев О. Л. Україна: політичні стратегії модернізації: зб. наук.-аналіт. доп. / О. Л. Авксентьев, В. В. Андрусів, В. О. Бакальчук, ред.: М. М. Розумний, О. А. Корнієвський, В. М. Яблонський; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2011. – 322 с.
4. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина /за ред. І. Ієрусалімова. – К.: Знання, 2007. – 223 с.
5. Актуальные проблемы обеспечения доступа к информации/ под ред. В. Грачева. – М. : Знание, 2004. – 407 с.
6. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право / М. С. Андрианов – М. : Ин-т общегуманитар- ных исслед., 2007. – 477 с.
7. Андрійчук Т. Принцип прозорості комунікації органів державної влади з населенням: понятійно-концептуальне бачення [Електронний ресурс] / Т. Андрійчук // Вісн. книжкової палати. – 2009. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkr/2009_4/st.11.pdf
8. Аносова Л. С. Соотношение понятий гласности, открытости и транспарентности: конституционно-правовые аспекты [Електронний ресурс] / Л. С. Аносова. – Режим доступа : [/http://www.juristlib.ru/book_6236.html](http://www.juristlib.ru/book_6236.html).
9. Анохин М. Г. Политика: возможность современных технологий / М. Г. Анохин, В. С. Комаровский. – М. : Мысль, 2011. –557 с.
10. Анохин М.Г. Философские аспекты теории функциональной системы. / М. Г. Анохин. – М.: Издательство “Наука”, 2013 – 400 с.

11. Аршинов В. И. Гражданское общество как проблема коммуникативного действия /В. И. Аршинов, Н. Г. Савичева //Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Знание, 2003. – С. 297-342.
12. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления.Курс лекций/ Г.В. Атаманчук. – М.: Юрид. Лит., 1997. – 400 с.
13. Афонін Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. – К.: Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 2006. – 160 с.
14. Бакулев Г. П. Массовая коммуникация. Западные теории и концепции: учеб. пособие для вузов / Г. П. Бакулев. – М.: Знание, 2005. – 378 с.
15. Балынская Н. Коммуникативные риски в сфере управления / Н. Балынская // Государственная служба. – 2008. – № 5. – С. 120-137.
16. Барматова С. Місце і роль політичної комунікації у трансформації українського суспільства / С. Барматова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 107–119.
17. Баровська А. В. Принципи державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції / А. В. Баровська // Вісн. НАДУ. – К.: НАДУ, 2008. – № 2. – С. 201-208.
18. Берталанфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. /Л. Берталанфи // Системные исследования. Ежегодник. – М., 1969. – С. 30-34.
19. Баталов Э. Без контроля над властью нет демократии /Э. Баталов. – М.: Новое общество, 2005. – 456 с.
20. Бахметьев А. В. Социальные факторы формирования информационного общества / А. В. Бахметьев. – М.: Ин-т соц.- полит. исслед.; Фонд поддержки ученых “Научная перспектива”, 2003. – 272 с.

21. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2005. – 344 с.
22. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : монографія / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2005. – 440 с.
23. Безродна В.І. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.І. Безродна; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2003. – 16 с.
24. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Академия, 1999. – 956 с.
25. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
26. Бельська Т. Комунікаційна взаємодія влади та громадськості в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / С.163-170 / Режим доступу :<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/5/02.pdf>
27. Береза А. В. Доступ до інформації як складова електронного уряду /А. В. Береза //Держава і право. – 2010. – Випуск 50. – С. 719 – 725.
28. Береза А.В. Громадські ради в Україні: історія становлення/ А. В. Береза // Держава і право. – 2011. – Випуск 52. – С. 613
29. Білінська М. Європейський досвід державного управління: Курс лекцій/ М. Білінська. – К.: НАДУ, 2007. – 76 с.
30. Білоскурська О. Утвердження та забезпечення прав і свободи людини – головний обов’язок держави / О. Білоскурська // Право України – 2011. – № 7. – С.169 -174.
31. Блажнов Е. А. Паблік рилейшнз: приглашение в мир цивилизованных рыночных и общественных отношений / Е. А. Блажнов. – М.: Знание, 2004. – 348 с.

32. Бландел Р. Эффективные коммуникации в системе политической власти. Принципы и практика в эпоху информации / Р. Бландел. – СПб. : Изд-во “Питер”, 2000. – 479 с.
33. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М., 1973. – 269 с.
34. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука (тектология): /А. А Богданов – 3-е изд. – Т.3. – Берлин, 1929. –534 с.
35. Бойко Н. Социальный контроль и демократизация общества / Н. Бойко; НАН України, Інститут соціології. К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 271 с.
36. Большой энциклопедический словарь / под ред. А.М.Прохорова. – 2-е изд; перераб и доп. – М.: Научное издательство “Большая Российская энциклопедия”; СПб: “Норинт”, 1997. – 1456 с.
37. Буари Ф. Паблик рилейшнз, или стратегия доверия / Ф. Буари. – М.: Инфра-М, 2001. – 575 с.
38. Браун М. Посібник з аналізу державної політики /пер. з англ. // М.Браун. – К.: Основи, 2000.– 243 с.
39. Бьокенфьорде Е.В. Чи є демократія необхідною вимогою прав людини? / Е.В. Бьокенфьорде // Філософія прав людини / ред.: Штефан Госепат, Георг Ломанн; пер. з нім.; ред.: Штефан Госепат, Георг Ломанн. – К.: Ніка-Центр, 2008.– С. 168 – 170.
40. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия /И. А. Василенко. – М.: Издат. корпорация “Логос”, 2000. – 200 с.
41. Василенко И. Связь с общественностью в государственных организациях и местных органах власти: западный опыт / И. Василенко // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 4. – С. 27-42.

42. Василенко Л.І. Фінансове забезпечення діяльності й розвитку громадських організацій / Л.І. Василенко, С.В. Зелінський // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 33-39.

43. Василик М. А. Наука о коммуникации или теория коммуникации: к проблеме теоретической идентификации [Электронный ресурс]/ М. А. Василик // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004.–С.4-11. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/v/vacilik.shtml.

44. Василик М.А. Основы теории коммуникации: учебник/ М.А. Василик. – М. : Гардарики, 2003. – 615 с.

45. Векслер А. Власть и общество: от монолога к диалогу /А. Векслер // Советник. – 2010. – № 8. – С. 115-125.

46. Векслер А. PR на службе у государственного менеджера / А. Векслер // Связи с общественностью: образование и карьера. – М. : Знание, 1998. – 373 с.

47. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1958. – 245 с.

48. Винер Н. Человеческое использование человеческих существ: кибернетика и общество / Н. Винер. - СПб. : Питер, 2001. – 397 с.

49. Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування : збірник матеріалів науково-практичної конференції./ за заг. ред. С.А.Чукут, О.В.Загвойської. – К., Майкрософт, 2008. – 138 с.

50. Волкова Ю. А. Комунікативна політика в системі державного управління [Електронний ресурс] / Ю. А. Волкова, В.А.Безкровна, С. Ю. Пінчук // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. – №6. – 2012.–Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=409>

51. Войнов Д. А. Становление интернет-диалога как формы участия граждан в политической жизни России / Д. А. Войнов. – М. : Политика, 2007. – 182 с.
52. Войтович Р. В. Механізми реалізації зв'язків з громадськістю у державному управлінні : навч. посіб. / Р. В. Войтович. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 72 с.
53. Воробьев Ю. Л. Коммуникативное взаимодействие гражданского общества и структур публичной власти как управленческий процесс: монография / Ю. Л. Воробьев. – М.: Политика, – 2008. – 370 с.
54. Воробьев Ю. Л. Коммуникативный диалог общества и власти: монография / Ю. Л. Воробьев. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2007. – 456 с.
55. Всеобщая декларация прав человека: Принята и провозглашена Генеральной Ассамблеей от 10 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
56. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство /Ю.Габермас; пер. з нім. А.Онишко. – Львів: Вид-во “Літопис”, 2000. – 218 с.
57. Гегель Г. Ф. В. Философия права. // Философское наследие / Г. Ф. В.. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 478 с.
58. Гегель Г.В.Ф. Философия духа: Т. 3 / Г.В.Ф. Гегель. //Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
59. Герасименко Є. Права людини та підзвітність органів влади в Україні (результати дослідження) / Є. Герасименко, Т. Коноплицька, Ю. Привалов; під редакцією Ю. Саєнко; НАН України; Інститут соціології, Центр соціальних експертиз – К.: ПЦ “Фоліант”, 2003. – 184 с.
60. Глузман С. Три эшелона имитаторов. [Електронний ресурс] /С.Глузман. – Режим доступа: [http://lb.ua/cabinet/168_semen_gluzman].

61. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної і цивільної / Т. Гобс; Тамара Польська наук. ред.; пер. з англ. Ростислав Димерець. – К.: Дух і Літера, 2000. – 600 с.
62. Гоббс Т. О гражданине: Т. 1 / Гоббс Т // Избранные произведения в 2 т. – М.: Мысль, 1965. – С. 287-410.
63. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики /М.Говлет, М.Рамеш. – К.: Кальварія, 2004. – 264 с.
64. Гонцяж Я. Свобода інформації та виконавча гілка влади. Правові норми. Інституції. Процедури/ Я.Гонцяж, Н.Гнидюк – К: Міленіум, 2002. –240 с.
65. Гонюкова Л. Вплив громадсько-політичних рухів на розвиток громадянського суспільства в Україні / Л. Гонюкова, Ю. Горбань //К.: “Тілея”: науковий вісник, збірник наукових праць. – 2013 . – Вип. 75. – С.508-510.
66. Гонюкова Л. Інформаційна складова взаємодії влади і громади / Л.Гонюкова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – Зб. наук. праць Херсонського національного технічного університету, 2012. – Вип. 1(6). – С.46-51.
67. Гонюкова Л.В. Методи активізації громади для співпраці з владою / Л.В.Гонюкова, В.В.Атаманчук // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи : зб. матеріалів конференції / за заг. ред. Ю.М.Бардачева, І.П.Лопушинського. – Херсон: Грінь Д.С., 2012. – С.132-135.
68. Горленко В.В. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні та в країнах Західної Європи [Електронний ресурс]/ В.В.Горленко. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/>.
69. Гражданские коммуникации и гражданское общество /науч. ред. и состав.: И.М. Дзялошинский.– М.,2009. – 343 с.
70. Граут-Сміт Т. Сучасна урядова комунікація: приклад Великої Британії/ Т. Граут-Сміт, Л. Побережна, Л.Гуменюк // Запровадження

комунікацій у суспільстві /за заг. ред. Н.К. Дніпренко, В.В. Різуна – К.: ТОВ “Вістка”, 2009. – С. 22-29.

71. Грачев М.Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М.Н. Грачев, А.С. Мадатов. М.: Изд-во “АЛКИГАММА”, 2004. – 128 с.

72. Грицяк Н. В. Інформаційні кампанії як механізм підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері євроінтеграції / Н. В. Грицяк, А. В. Баровська // Стратегічні пріоритети : науково-аналіт. збірник. / Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2006. – С. 37-44.

73. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку/ за заг. ред. Ф. М. Рудич. – К.: Парламентське видавництво, 2006 – 412с.

74. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід : збірник наукових праць. / за ред. А. Карася. – Львів: Львівський національний університет ім.І.Франка, 1999. – 384 с.

75. Громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>. – Назва з екрану.

76. Громова Т. Н. Государственная коммуникация: теоретическая модель и региональная практика [Электронный ресурс] /Т. Н. Громова //Теория коммуникации & прикладная коммуникация: сб. науч. тр.; Вестн. Рос. коммуникативной ассоциации, выпуск 1 / под общ. ред. И. Н. Розиной. – Ростов н/Д.: ИУБиП, 2002. – С. 43-52. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/g/gromova01.shtml.

77. Губерський Л. В. Інформаційна політика України: монографія [Електронний ресурс] / Л.В. Губерський. – Режим доступу:

http://pidruchniki.ws/15840720/politologiya/informatsiyna__politika_ukrayini_-_guberskiy_lv.

78. Гудима Н. В. Принципи відкритості і прозорості в діяльності органів державного управління України: монографія / Н. Гудима; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К.: [б. в.], 2008. – 142 с.

79. Гурковський В.І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика)/ В.І. Гурковський. – К.: Видавництво “Науковий світ” МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, 2010. – 396 с.

80. Грабильників А.В. Конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними справами: проблеми теорії і практики. – автореф. дис. канд.юр.наук/ А.В.Грабильників. – К.,2006. –19 с.

81. Гусев Д.В. Государственная коммуникативная политика в условиях процесса модернизации современной России [Електронний ресурс] /Д.В. Гусев. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/gosudastvennaya-kommunikativnaya-politika-v-usloviyakh-protsessha-modernizatsii-sovremennoi-rossii>.

82. E-GOV у світі. Світовий досвід е-урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nc.gov.ua/menu/e_gov/.

83. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності / О. Ємельяненко // Віче. – 2008. –№ 2. – С. 20 - 22.

84. Декларація про право та обов’язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (9 грудня 1998 р.) // Права людини в документах ООН. – Амстердам-Київ, 1997. – Кн. 1. – С. 52-65.

85. Демпсі Дж. Інтернет є унікальним засобом розвитку демократії, якщо він захищений від урядового контролю / Дж. Демпсі, Д. Вайцнер // Права людини в Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.khpg.oipclx.plipic1=923166597>.

86. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А. О. Красносільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина, В. О. Купрій та ін. – К. : Агентство “Україна”, 2013. – 180 с.

87. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: навч. посіб. / за заг.ред. Н.Р.Нижник та В.М.Олуйка. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту „Львівська політехніка”, 2002. – 352 с.

88. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генеза і перспективи розвитку: монографія / [за заг. ред. М.М. Білинської, Я.Ф. Радиша]. – К.: НАДУ, 2013. – 424 с.

89. Державне управління: проблеми адміністративно правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова – К.: Факт, 2003. – 384 с.

90. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10. 2004 р., № 1378 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – Ст. 2773.

91. Джига Т.В. Співпраця із засобами масової інформації: державно-управлінський аспект/ Т.В Джига// Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2006 р.: у 2 т.: Т.1. /за заг ред.. О.Ю. Оболенського, В.М.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2006.– С. 409 - 411.

92. Дзюндзюк В. Б. Віртуальні співтовариства: потенційна загроза для національної безпеки [Електронний ресурс] / В. Б. Дзюндзюк // Державне будівництво. – №1. – 2011. – Режим доступу: [http://C/User/MAC/Downloads/Deb/2011_1_4\(1\).pdf](http://C/User/MAC/Downloads/Deb/2011_1_4(1).pdf).

93. Дзюндзюк В. Б. Ефективність діяльності публічних організацій: [моногр.] / В. Б. Дзюндзюк. – Х. : Вид-во ХарПІ УАДУ “Магістр”, 2003. –236 с.

94. Дзялошинский И. Гражданские коммуникации в негражданском обществе. – В кн.: Медиаобразование: от теории к практике. /

И. Дзялошинский. – Томск, 2007. – 212 с.

95. Дзялошинский И.М. Гражданские коммуникации и публичная политика // Демократия, Управление, Культура: проблемное измерение современной политики. Политические науки. Ежегодник/ И. Дзялошинский. – М., 2007. – С. 388-409.

96. Диалог с властью: транспарентность в моделях отношения общества к государству / под общей ред. Г. Дыльнова. – М.: Науч. кн., 2013. – 563 с.

97. Дігтяр П.А. Громадські організації в суспільно-політичній системі сучасної України: стан і перспективи розвитку / П.А.Дігтяр // Сторінки історії : збірник наук. праць. – Вип. 31. – К. : ІВЦ Вид-во “Політехніка”, 2010. – С. 190–204.

98. Дмитренко О. Громадська думка як чинник демократизації політичної системи України [Електронний ресурс] / О. Дмитренко. – Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?id=475>. – Назва з екрану.

99. Дніпренко Н. Приклади комунікативних технологій / Н. Дніпренко // Комунікація: влада – медіа – суспільство: науково-практичний збірник. К.: Вид-во “ВПК Експрес Поліграф”, 2012. – №2. – С.86-94.

100. Добробог Л.М. Конвенція “Про захист прав та основних свобод” для України/ Л.М. Добробог // Україна між минулим і майбутнім: матер. всеукр. наук. конференції. – Київ: НАВС України, 2002. – С. 59.

101. Довіра українців до соціальних інституцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.kiis.com.ua/ua/news/view-152.html>.

102. Додонов О. Г. Інформаційна політика органів державної влади: напрями удосконалення / О. Г. Додонов, О. В. Литвиненко, С. О. Янішевський // Стратегії розвитку України: теорія і практика. – К.: НІСД, 2002. – 711 с.

103. Дойч К. Нервы управления: модели политической коммуникации и контроля/ Карл Дойч. – М.: Прогресс, 1963. – 387 с.
104. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2011 рік /Кабінет Міністрів України. – К., 2011. – 94 с.
105. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf.
106. Драгомирецька Н. Соціальне проектування як особлива форма побудови взаємодії суб'єктів державного управління з громадськістю / Н. Драгомирецька, А. Артеменко // Зб. наук, пр. НАДУ. – К. : НАДУ, 2008. – Вип. 2. – С. 177-186.
107. Драшкович А.І. Владне рішення як результат комунікативної взаємодії держави та громадянського суспільства у процесі модернізації України // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. –Севастополь, 2011. – С. 199-204
108. Дружинин В.В. Проблемы системологии (проблемы теории сложных систем). С предисл. акад. В. М. Глушкова./ В.В. Дружинин, Д.С. Конторов. – М.,”Сов. Радио”, 1976. – 296 с.
109. Електронна демократія : сподівання та проблеми / А.Джефррі, Д. Кедді, К.Вергез та ін.; [пер. з англ. С. Соколик, О. Орель, К. Гомма] – К. : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с.
110. Енциклопедія державного управління: у 8 т./Т.1. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ – 2011. –748 с.

111. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015

112. Заболотная Г.М. Социальный и политический капитал гражданского общества в условиях посткоммунистического похода: региональный аспект/ Г.М.Заболотная// Демократия. управление, культура: проблемные измерения современной политики./ Ежегодник. Политическая наука. /Российская ассоциация политическая наука; гл.ред. А.И.Соловьев. – М.:РОССПЭН, 2007. – 551 с.

113. Запровадження комунікацій у суспільстві / за заг. ред. Н. К. Дніпренко, В. В. Різуна. – К. : ТОВ “Вістка”, 2009. – 67 с.

114. Запровадження світових стандартів комунікації між владою та громадянськістю : проект резолюції круглого столу (1.12.2009 р., Клуб Кабінету Міністрів України) /[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://napportal.akademy.gov.ua:8101/infpol/Shared%20Documents/news2009/proposal_091201.pdf.

115. Звіт за результатами довгострокового спостереження за виборами народних депутатів України у 2012 році в день голосування /[Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:433>

116. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Г. І. Зеленько. – К., 2007. – 34 с.

117. Землянова Л. М. Современная американская коммуникативистика: теоретические концепции, проблемы, прогнозы / Л. М. Землянова. – М. : Инфороника, 2012. – 724 с.

118. Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О.В. Зернецька – К.: Освіта, 1999. – 351 с.

119. Зиммель Г. Философия денег // Теория общества. Сборник / Вступ. статья, сост. и общая ред. А.Ф. Филиппова [Пер. с нем.,] / Г. Зиммель – М. : КАНОН-пресс, 1999. – 416 с.
120. Зорина З.А. Основы этологии и генетики поведения/ З.А.Зорина, И.И. Полетаева Ж.И. Резникова. – М.:МГУ, 1999. –324 с.
121. Ібрагімова І. М. Прозорість влади. Основи забезпечення інформаційної взаємодії державних органів з громадськістю /І.М. Ібрагімова. – К.: ПРООН, 2002. – 30 с.
122. Ібрагімова І. Технологія інформаційної взаємодії в процесі прийняття рішень /І. Ібрагімова // Вісник УАДУ. – 2000. – №3.– С. 442-448.
123. Іванов В. Ф. Визначення масової комунікації / Актуальні питання масової комунікації: науковий журнал / голов. ред. В. В. Різун ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка.– К., 2008. – С. 39-50.
124. Ільганаєва В.О. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В.О. Ільганаєва // Філософія спілкування: філософія, психологія, комунікація. – 2009. – №2. – С.96-101.
125. Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю “Дні інформаційного суспільства – 2015”, Київ, 19-20 травня 2015 р. / Упоряд.: М.Малюга; За заг. ред. д.держ.упр., проф. Н.В.Грицяк. – К.:“Вид-во “Тезис”, 2015 – 226 с.
126. Израелян Е.В. Диалог государства и общественности: опыт Канады/ Е.В. Израелян. – М., 2006. – 232 с.
127. Калініченко М. Влада громадянського суспільства / М. Калініченко – Суми: Університетська книга, 2006. – 174 с.
128. Кара И. В. Общество и власть: коммуникативные стратегии доверия / И. В Кара // Вестник РГГУ. – 2009. – № 1/09. – С. 29-38. –[Электронный ресурс]. Режим доступа: www.rsuh.ru/vipary/7982012.1239280334.99898.pdf.

129. Карась А. Філософія громадянського суспільства у класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – К.; Львів: [б. в.], 2003. – 520 с.
130. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М.Кастельс. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с.
131. Квіт С.М. Масові комунікації / С.М. Квіт. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 251 с.
132. Кин Дж. Демократия и гражданское общество/ Дж. Кин; пер. с англ. / послесл. М.А.Абрамова/– М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
133. Кин Дж. Средства массовой информации и демократия / Дж. Кин. – М. : Наука, 2010. – 167 с.
134. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Дж. Кін; пер. англ. О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2000. –191с.
135. Кін Дж. Мас-медіа і демократія/ Дж. Кін.: Пер. с англ. – К.: К.І.С., 1999. – 134с.
136. Кіслов Д.В. Термінологія комунікацій: теоретичний дискурс та його практичне використання/ Д.В. Кіслов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – № 3, 2013 . – 46-49.
137. Київрада розглядатиме петиції, які наберуть тисячу підписів [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://socportal.info/2015/10/08/kiyivrada-rozglyadetime-petitsiyi-yaki-naberut-tisyachu-pidpisiv.html>
138. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної “кухні” : монографія / Л. Д. Климанська. – Львів : Вид-во. національного ун-ту “Львівська політехніка”, 2007. – 332 с.
139. Клімушин П. С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві [монографія] / П. С. Клімушин , А. О. Серенок. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2010. – 312 с.
140. Клямкин И. Некоторые особенности политического развития постсоветской России/ И.Клямкин, Л.Шевцова. – Российская ассоциация

политическая наука; гл.ред. А.И.Соловьев. – М.:РОССПЭН, 1999. – С. 36 - 54.

141. Князев В. Держава і громадянське суспільство: еволюція стосунків та їх осмислення / В.Князев, Ф.Канак // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. пр. / за заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 3-26.

142. Ковальчук В. Проблеми становлення правових основ інститутів громадянського суспільства в контексті прийняття Закону України “Про громадські об’єднання” / В. Ковальчук, С. Іщук // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 3. – С. 24-33.

143. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія / В. М. Козаков. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.

144. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні; навч. посібн./ Колодій А. М., Олійник А. Ю. – К. : Юрінком Інтер, 2003 –336 с.

145. Комаровский В. С. Административная реформа в России: проблемы и перспективы преодоления бюрократической парадигмы управления / В.С. Комаровский// Политическое управление и публичная политика XX века.– М., 2008. – 408 с.

146. Комунальний вісник /Щомісячне довідково-інформаційне видання комунального підприємства “Керуюча компанія з обслуговування житлового фонду Дарницького району в м. Києві”. – № 2. –2015 р. – С.43.

147. Комунікація. Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу :<http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

148. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади : навч. посіб. / за заг. ред. Н. К. Дніпренко. – К. : ТОВ “Вістка”, 2008. – 167 с.

149. Конах В. К. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання: аналітична доповідь

[Електронний ресурс] / В. К. Конах. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/publik/File/2013_table/1119_dop.pdf.

150. Конах В. К. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення : аналіт. записка. [Електронний ресурс] /К. Конах. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1189/>.

151. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікована Законом України № 832-XIV від 06.07.99 р. // Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні: Станом на 1.01. 2001 р. / упоряд. С. Е. Демський; Відп. Ред. С. П. Павлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С.62–67.

152. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4.11. 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.

153. Конецкая В. П. Социология коммуникации: учебник /В.П. Конецкая. – М. : Прогресс, 2009. – 499 с.

154. Коніщева Н.Й. Способи підвищення дієвості взаємодії органів державної влади з громадськістю з метою подолання гендерної нерівності / Н.Й. Коніщева // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: міжнар. наук.-практ. конф, Київ, 12 грудня 2012 р. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2013. – С. 264-276.

155. Коновченко С. В. Власть, общество и коммуникации /В. Коновченко. – Ростов-н/Д. : Прогресс, 2013. – 578 с.

156. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – 13 травня. – С. 133.

157. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

158. Концептуальні засади взаємодії органів державної влади та засобів масової інформації в умовах демократизації державного управління в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / М.Г. Лашкіна; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2008. – С.12.

159. Концепція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocact2/MU50K02U?OpenDocument. – Назва з екрану.

160. Королько В. Г. Паблік рілейшнз: Наукові основи, методика, практика : підручник / В. Г Королько.–К.: Видавн. дім “Скарби”, 2001.– 400 с.

161. Кохан А. І. Державна комунікативна політика – механізм ефективної діяльності інституту публічної влади в Україні / А. І. Кохан // Вісник НАДУ “Державне управління: теорія та практика”. – 2011. – № 1. – С. 2-8.

162. Коханов Е. Ф. Теоретические и методологические основы PR-деятельности (социологический аспект): монография / Е. Ф. Коханов. –М.: Инфороника, 2007. – 405 с.

163. Коэн Д. Гражданское общество и политическая теория: пер с. англ. / Д. Коэн, Э. Арато. – М.: Политика, 2011. – 643 с.

164. Красин Ю.А. Судьбы демократии в России //Демократия, управление, культура: проблемное измерение современной политики. Ежегодник. Политическая наука/ Ю.А.Красин. – М.:РОССПЕН, 2007. – С.40-60.

165. Краснокутська Ю. Internet як засіб комунікації: теоретико-методологічний аналіз / Ю.Краснокутська // Сучасна українська політика.

Політики і політологи про неї. – Київ-Миколаїв: Вид-во МАГУ ім. П.Могили, 2005. – Вип. 7. – 355 с.

166. Крутій, О. М. Комплексний механізм діалогової взаємодії органів влади і громадськості [Електронний ресурс] / О. М. Крутій. – Режим доступу:<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf>.

167. Кули Ч. Общественная организация // Тексты по истории социологии XIX-XX веков: хрестоматия/ Ч. Кули. – М.: Наука, 1994. – 430 с.

168. Кулик А. Н. “Всемирная паутина” для политической науки, образования и политического участия / А. Н. Кулик // Политическая наука: сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Институт сравнительной политологии, Российская ассоциация политической науки. – 2002, № 1: Современное состояние. Тенденции и перспективы / отв. ред. и сост. Л. Н. Верченков. – М. : Знание, 2002. – С.43-47.

169. Кулик В. О. Вплив міжнародних мережових громадянських ініціатив на безпекову політику України / О. В. Кулик // Наукові записки НаУКМА : зб. наук. пр. – 2009. – Т. 95. – С.69-74.

170. Кулинченко А.В. Социальная самоорганизации и государственное управление: ведущая роль человека в их эволюции и развитии механизмов взаимодействия / А. В. Кулинченко // Стратегия динамического развития России: единство самоорганизации и управления. - М. : Политика, 2004. – Т. 1. – С. 288-356.

171. Купряшин Г. Л. Теория и механизмы современного государственного управления / Г. Л. Купряшин, А. И. Соловьев; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М.: Унив. гуманитар. лицей, 2013. – 642 с.

172. Лассуэлл Г. Техника пропаганды в мировой войне / Г.Лассуэлл. – М.-Л., 1929. – 212 с.

173. Лациба, М. В. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. Лациба, О. Хмара, О. Орловський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Порядок проведення громадської експертизи

діяльності органів виконавчої влади: від А до Я: матеріали тренінгу. Дніпропетровськ, 2010. – С. 16-17;

174. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти / М. І. Лахижа. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009, – 289 с.

175. Лебон Г. Психология народов и масс / Г.Лебон; [пер. с фр. А. Фридмана и Э. Пименовой]. – СПб.: Издание Ф. Павленкова, 1896. – 329 с.

176. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства / Ю. А. Левенець; НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Освітня книга, 2006. – 272 с.

177. Лендшел М. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України //М. Лендшел / Київ. центр Ін-ту Схід-захід: за ред. С.Максименка. – К.: Логос, 2000. – С. 62-98.

178. Літвінов О. В. Досвід проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади в Україні/ О. В. Літвінов// Публічне адміністрування: теорія та практика: електронне наукове фахове видання. – 2010.– Вип. 1. – С. 3.

179. Логунова М.М. Комунікації судової влади: науково-практичний посібник. / М.М.Логунова, М.Г.Лашкіна, П.О.Гвоздик. – К.: АДЕФ-Украина, 2011. – 276 с.

180. Локк Дж. Два трактата о правлении //Антология мировой философии: сборник философских текстов. /Локк Дж.–Т.1.:Ч.2. /сост. М.А.Парнюк, В.И.Даниленко. – К.: УМК ВО, 1991. – 308 с.

181. Луман Н. Общество как социальная система/ Н.Луман; пер. с нем. А. Антоновский.– М.: Издательство "Логос". 2004. – 232 с.

182. Луман Н. Невероятные коммуникации. Проблемы теоретической социологии / Н. Луман. – СПб.: Знание, 2000. – Вып. 3. – 607 с.

183. Макарова І. Співвідношення категорій “громадянське суспільство”, “правова держава”, “влада” в процесі демократизації

владно-суспільних відносин / І. Макарова // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр.— Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2005. — Вип. 2 — С. 73-80.

184. Мид Дж. Г. Избранное: сб. переводов / Центр социал. научн.-информ. исследований. Сост. и переводчик В. Г. Николаев. Отв. ред. Д. В. Ефременко/ Дж. Г. Мид. — М., 2009. — 290 с.

185. Мак-Люен М. Розуміння медіа. Зовнішні розширення людини/ М. МакЛюен. — Канон-Пресс-Ц, Кучково Поле, 2003. — 278 с.

186. МакКуэйл Д. Теория массовой коммуникации // Контексты современности/ МакКуэйл Д. — Казань: АБАК, 1998. — 230 с.

187. Малько А.В. Право гражданина на информацию/А.В.Малько //Общественные науки и современность. — 1995. — №5. — С.56-62.

188. Манжола П.Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень /П.Г.Манжола. // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 4. — С. 13 - 14.

189. Маркс К. К критике гегелевской философии права // К.Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 1.— М.: Политиздат, 1957. — 689 с.

190. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов. // К.Маркс, Ф. Энгельс.— Соч. 2-е изд.— Т. 46. — ч.І. — М.: Политиздат, 1957.— С. 209-298.

191. Маркузе Г. Одномерный человек /Г. Маркузе — М.: “RELF-book”, 1994. —368 с.

192. Маруховський, О. Переваги та вади інформаційного суспільства / О. Мураховський // Політичний менеджмент. — 2005. — №1. (10). — С. 127-136.

193. Матвієнко О.В. Основи інформаційного менеджменту: навч. посібник/ О.В. Матвієнко— К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 128 с.

194. Матвеев Р.Ф. Демократия в современном мире: проблемы методологии в контексте политологии и права: сборник статей (сост., предисл. Я.Пляйс, А.Шатилов) /Р.Ф.Матвеев.— М.:Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009.— с.32-43.

195. Мельниченко В. Вдосконалення взаємодії публічної адміністрації з громадянами як пріоритет адміністративної реформи // Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє: монографія /В.Мельниченко. – Київ, НАДУ, 2009. – 240 с.
196. Мильтон Д. О свободе печати (Ареопагитика) / пер. с англ./ Д. Мильтон. – М., 1907. – С. 45.
197. Міжнародний досвід ухвалення та реалізації законів про свободу інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/?w=r&i=&d=380>.
198. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ від 16.12.1966 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
199. Мілль Дж. С. Про свободу: Есе / пер. з англ./ Дж. С. Милль – К: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 463 с.
200. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство /Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство “Україна”, 2010. – 148 с.
201. Модель И. М. Власть и гражданское общество: от социального взаимодействия к социальному партнерству / И. М. Модель, Б.С.Модель. – М. : Политика, 2007. – 399 с.
202. Моисеев В. А. Паблик рилейшинз: теория и практика / В. А. Моисеев. – К. : АИРА-Р, 1999. – 376 с.
203. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы// П. Монсон. – СПб.:“Нотабене” 1992. – 446 с.
204. Монтескье Ш.Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье //Антология мировой философии: сборник философских текстов: Т. 1, ч. 2. /сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. – К.: УМК ВО, 1991. – 308 с.
205. Мунье Э. Манифест персонализма./ Э. Мунье. – М., 1999. –123с.

206. Назарчук А. В. Социальные сети и трансформация политического порядка / А. В. Назарчук // Вестник аналитики. – № 4(30). – 2007. – 231 с.
207. Науменко Т.В. Массовая коммуникация: теоретико-методологический анализ/ Т.В. Науменко. – М.: “Перспектива”, 2003. –322 с.
208. Нестеренко О. Стислий коментар законопроекту про доступ до публічної інформації / [Електронний ресурс]/ О. Нестеренко. – Режим доступу: <http://stop-x-files-ua.org/?p=4255>.
209. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства // Британська Рада в Україні. – К., – 1998. – 146 с.
210. Нижник Н. Державне управління в Україні: проблеми і перспективи //Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України./ Н. Нижник. – К.: Вид-во УАДУ. – 1996. – № 1. – С.102-115.
211. Нікітін В.В. Ресурсний потенціал становлення громадянського суспільства в Україні / В.В. Нікітін. – Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х.: Магістр, 2006. – 247 с.
212. Нисневич Ю. А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы/ Ю. А Нисневич. // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2006. – № 1 (6) – С. 68–80.
213. Новак-Каляєва Л.М. Права людини в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект: монографія /Л.М. Новак-Каляєва. – Львів: ЛРІДУ НФДУ, 2013. – 396 с.
214. Новицкий В. Народ имеет права и вправе их защищать [Электронный ресурс]/ В.Новицкий – Режим доступа: <http://www.epochtimes.ru/content/view/68532/54/>.
215. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Нозль-Нойман. – М.: Изд-во “Прогресс- Академия”, 1996. – 352 с.

216. Нэсбит Д. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / Д. Нэсбитт, П. Эбурдин. – М.: Республика, 1992. – 415 с.

217. О свободе информации: Закон США / Е. А. Войниканис, М. В. Якушев //Информация. Собственность. Интернет: традиция и новеллы в современном праве. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С.146–164.

218. Обеспечение открытости органов власти для граждан и юридических лиц / под ред. А. В. Иванченко. – М.: Фонд “Либеральная миссия”, 2007. –458 с.

219. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика [Електронний ресурс]: “Громадянське суспільство”: журнал. – 2011– №2 (16) – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277734>.

220. Основы демократії: підручник для студентів вищих навчальних закладів. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-є видання, оновлене і доповнене – Львів: Астролябія, 2009. – 832 с.

221. Основы теории коммуникации: учебник /под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.

222. Оцінка впливу як засіб удосконалення інструментів політики. (перекл. з англ.) Ресурсний центр розвитку громадянських організацій “Гурт”// К.: “Видавничий дім” КМ “Академія”, 2007. – 76 с.

223. Павроз А. В. Технология E-government в контексте современных административных реформ / А. В. Павроз // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: труды VIII Всерос. объединенной конф., Санкт- Петербург, 8-11 нояб. 2005 г. – СПб.: Знание, 2005. – С. 154-155.

224. Парк Р. Город как социальная лаборатория // Рабочие тетради по теории и истории социологии/ Р. Парк. – М.,1992. – Вып. 1. – 354 с.

225. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс.—М.: Академический проект, 2002. — 832 с.
226. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 603 с.
227. Партико З. Теорія масової інформації та комунікації / З. Партико. — Львів: ПАІС, 2008. — 290 с.
228. Перегуда Є. Бюрократія та політика: разом чи окремо? (Світовий досвід та українські реалії)/ Є Перегуда, І. Рейтерович //”Національний інтерес”. —2005. — № 2 — С. 11-15.
229. Петровський П. М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління / П. М. Петровський — Львів : ЛРІДУ, 2008.— 252 с.
230. Петрушенко Л. А. Принцип обратной связи. (Некоторые философские и методологические проблемы управления) / Л. А. Петрушенко. — М. : Знание, 2007. — 498 с.
231. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25.01. 2012 р., № 32/2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 9. — Ст. 317.
232. Підлущка І. Політична комунікація: український досвід / І.Підлущка // Медіанавігатор. — 2001. — № 2. — С. 7–13.
233. План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні / Урядовий кур'єр: офіційне видання від 05.07.2013 — № 118.
234. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 15.01.2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/edrpu_2013/ks_opfg.htm.
235. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку/ редкол.: Ф.М.Рудич (голова) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 1998. — 352 с.

236. Положення про Департамент комунікацій влади та громадськості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=-33069342.

237. Попович Н.Г. Державно-управлінський дискурс у структурі політико-адміністративної комунікації: монографія / Н.Г.Попович. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 360 с.

238. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги/ К.Поппер – Т. 1. /перекл. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи. 1994. – 444 с.

239. “Громадський простір”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/main/index.html>.

240. “Гурт”: Портал суспільно активних громадян». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gurt.org.ua>.

241. Про благодійну діяльність та благодійні організації Верховна Рада України; Закон від 05.07.2012р., № 5073-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

242. Поспєлова Т.В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні: монографія / Т.В. Поспєлова. – Донецьк: Вид-во “Ноулідж” (донецьке відділення), 2011. – 350 с.

243. Поцелуев С. П. Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии / С. П. Поцелуев / отв. ред. А. В. Понеделков. – Ростов н/Д. : Изд-во “СКАГС”, 2010. – 496 с.

244. Почепцов Г. Комунікація в органах влади: проблеми, причини і наслідки / Г. Г. Почепцов, Н.Дніпренко // Комунікація: влада – медіа – суспільство:науково-практичний збірник.– 2012. –№2. – С.52-58.

245. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Релф-бук; К. : Ваклер, 2002. – 352 с.

246. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов/ Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2005. – 624 с.

247. Почепцов Г. Г. Стратегические коммуникации. Стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении / Г. Г. Почепцов. – К. : Альтерпрес, 2008. – 224 с.

248. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов – М.: Рефл-бук: Ваклер, 2002. – 656 с.

249. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой: пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 2006. – 675 с.

250. Пригородова С.А. Технології інформаційного суспільства як фактор розвитку демократичного врядування в Україні / С. А. Пригородова // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 29 трав. 2009 р. : у 4 т.: Т.2. / за заг. ред. В. П. Приходька, С. В. Загороднюка. - К. : НАДУ, 2009.– 304 с.

251. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України 2013 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1192/>

252. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова// Закон України від 03.04.2003 № 676-IV / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/676-15>.

253. Про Громадську гуманітарну раду: указ Президента України від 2.04.2010 р., № 469/2010 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10775.htm>.

254. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Закон України від 15.05.2003р., № 755-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

255. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01. 2011р., № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – ст. 314.

256. Про доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні державних органів: рекомендації № R (81) 19 Комітетом міністрів державам - членам Ради Європи // Доступ до інформації та електронне урядування / авт.-упоряд. М. С. Демкова, М. В. Фігель. – К.: Факт, 2004. – С. 189–190.

257. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: указ Президента від 31.07. 2004р., № 854 // Урядовий кур'єр офіційне видання від 05.08.2004. – № 146.

258. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р., № 996 //Офіційний вісник України від 12.11.2010 р. –№ 84. – Ст. 294.

259. Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року”: закон України від 5.03. 2009 р., № 1065-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – Ст. 395.

260. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні Верховна Рада України: декларація від 15.12.1992р., № 2859-XII /[Електронний ресурс]. / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.

261. Про затвердження методичних рекомендацій щодо положень про управління (відділи) з питань взаємодії з засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю апаратів центральних і місцевих органів виконавчої влади: наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Міністерства Юстиції України: № 59 від 14.04.2003 р. №314/7. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0059603-03>.

262. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 5.11. 2008 р., № 976 // Офіційний вісник України від 21.11.2008р., № 86, стаття 889.

263. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р., № 1302. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%00%BF>.

264. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31.07.2000 р., № 928. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.

265. Про звернення громадян: закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 47 – Ст. 256.

266. Про інформацію: закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – ст. 650.

267. Про Конституційний Суд України: закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). –1996. – № 49.

268. Про Концепцію Національної програми інформатизації: закон України від 4. 02. 1998 р., №75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №27-28. – С. 175.

269. Про координацію роботи прес-служб та інформаційно-аналітичних підрозділів органів державної виконавчої влади : розпорядження Президента України: від 23.11.1995 р., № 419 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=419%2F95-%F0%EF>.

270. Про молодіжні та дитячі громадські організації : закон України від 01.12.1998 р., № 281-XIV) / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.

271. Про Національну програму інформатизації : закон України від 4.02. 1998 р., №74\98-ВР // Відомості Верховної Ради України. –1998. –№27-28. – С. 181.

272. Про об'єднання громадян: закон України від 16.06. 1992 р., №2460-XII) // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>.

273. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: закон України // Офіційний вісник України від 12.02.2007 р., № 8, С. 9, Ст.27.

274. Про основні засади державної комунікативної політики [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції проекту Закону України” від 13.01. 2010р., № 85-р, – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85-2010-%F0&new=1>.

275. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки [Електронний ресурс]: закон України від 9.01.2007 р., № 537-У. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.

276. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації [Електронний ресурс]: закон України від 23.09.1997 р., № 539. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=539%2F97-%E2%F0&new=1>.

277. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 4.01. 2002 р., № 3 // Офіційний вісник України від 25.01.2002 р., № 2, стаття 57.

278. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: постанова Верховної Ради УРСР від 27.02. 1991 р., № 789-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – Ст. 145.

279. Про схвалення Концепції проекту Закону України “Про основні засади державної комунікативної політики” [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 13.01.2010р., № 85-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85-2010-%F0&pew=1>.

280. Про соціальний діалог в Україні : закон України:від 23.12.2010 р., №2862-VI)/[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

281. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: закон України: від 05.02.1993р., № 2998-XII) /[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.

282. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України, від 26.02.2016р., № 68/2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

283. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р., № 2250-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>.

284. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11. 2007 р., № 1035-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89. – Ст. 3284.

285. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні міжнародної Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд”: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 5.04. 2012 р., / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80>.

286. Пухкал О. Г. Модернізація державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні: монографія/ О. Г. Пухкал. – К. : Київський університет, 2010. – 287 с.

287. Пугачев В. П. Введение в политологию: учебник для студентов высш. учеб. заведений/ В. П Пугачев, А. И. Соловьев – 3-е изд., перераб. и доп.– М.: Аспект Пресс, 1998. – 447 с.

288. Рашковська О.В. Вплив громадянських ініціатив на реформування державної політики України// Реформування державної політики в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження та впровадження: навч.-наук.вид./ О.В. Рашковська /авт..кол.В.А.Ребкало, та ін..: за заг. ред.. В.В.Тертички, В.А.Шахова.– К.,Львів: НАДУ,2012.– 352 с.

289. Рашковська (Козакова) О.В. Етимологія поняття “комунікація”/ О.В.Козакова /Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – №20. – С.121-124.

290. Рашковська О. В. Вплив громадянської комунікації на демократизацію системи державного управління України /О.В.Рашковська // Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне фахове наукове видання. – 2016. – № 4.– Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=4&y=2016>

291. Рашковська О.В. Громадянські ініціативи в розвитку комунікацій між державою та суспільством в Україні / О.В.Рашковська // Збірник наукових праць НАДУ. – № 2.-2012. – с.161-169 –(285 с.)

292. Рашковська О.В. Основні шляхи посилення впливу громадянської комунікації на демократизацію публічного управління в Україні/ О.В.Рашковська //“Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку”:матеріали щорічної Всеукраїнської науково – практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 27 травня 2016 р.) /за заг.ред. А.П.Савкова, М.М.Белінської, С.В.Загороднюка. – К.,НАДУ. – 2016. – С.185-186.

293. Рашковська О. В. Громадянська комунікація як чинник реформування державного управління: архетипний підхід / О. В. Рашковська, В. М. Козаков // Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – 2015. – С.120-125.

294. Рашковська О. В. Стан комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в Україні /О.В.Рашковська //Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – №6. – С. 110 – 113.

295. Рашковская О.В. Гражданские коммуникации как стратегический ресурс демократизации государственного управления в Украине. / О.В. Рашковская // Современный научный вестник. – 2013. – № 14 (153). – С. 92-101.(104с.)

296. Рашковська О.В. Вплив громадянських комунікацій на формування позитивного іміджу органів місцевого самоврядування/ О.В.Рашковська // Місцеве самоврядування – основа сталого розвитку України.- Матеріали щорічної Всеукраїнської науково – практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 16 травня 2014 р.). К.,НАДУ, 2014. –Т.2.– С.122- 123.

297. Ребкало В.А. Атрибутивні та функціональні особливості публічної сфери в Україні / В.А.Ребкало// Новітні тенденції розвитку демократичного врядування: світовий та український досвід: матеріали науково- практичної конференції за міжнародною участю, Київ, 30 травня 2008 р.: у 3 т. : Т.2./ за.ред.О.Ю.Оболенського,С.В.Сьоміна. – К.: НАДУ,2008. – С.163-166.

298.Ребкало В. Культура як чинник громадянської відповідальності / В.Ребкало, В.Шахов // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. / кол. авт. ; за заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 112–124.

299. Ребкало В.А. Роль інформаційних комунікацій в розбудові громадянського суспільства в Україні //Роль інформації у формуванні ринкової

економіки: Монографія /Ю.Бажал, В.Бакуменко, І. Бондарчук та ін.; за заг. ред. І. Розпутенка. – К.: Вид-во “К.І.С.”, 2004. – С. 166 - 190.

300. Ребкало В.А. Культурно-мотиваційні особливості державно-управлінських відносин/В.А.Ребкало// Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики, Київ, 27 травня 2011р.: у 2 т./за заг.ред. Ю.В.Ковбасюка, В.А.Трощинського, С.В.Загороднюка. – К.: НАДУ, 2011.– т.2 .544 с.

301 Різун В. В. Теорія масової комунікації : [підручник] / В. В. Різун. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2008. – 260 с.

302. Різун В.В. Природа й структура комунікативного процесу // Наукові записки Інституту журналістики. / В.В. Різун –К., 2001. – Т. 2. – С. 17-37.

303. Розвиток громадянського суспільства в Україні // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005: [Текст] : [монографія] / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2005.

304..Родни И. Реформирование государственной службы в Канаде /И.Родни // Государственная служба . – 2003. – № 1. – с.3-9.

305. Розова Т. В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: монографія./Т.В.Розова, В. Ю. Барков. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – 336 с.

306.Романенко Є.О. Комунікативна політика держави: теоретико-методологічний аналіз / Є.О.Романенко. – К.: НАДУ, 2014. – 400 с.

307.Романов Р. В пошуках досконалої моделі правового регулювання доступу до інформації// Свобода інформації та право на приватність в Україні / Харк. правозахис. група – Х.: Фоліо, 2004. – Т. 1.– С. 73 -81.

308.Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Соцэкгиз, 1938. – 123 с.

309.Связи с общественностью в политике и государственном управлений / под общ. ред. д-ра филос. наук, проф. В.С. Комаровского. – М. : РАГС, 2011. – 579 с.

310.Серьогін В. О. Конституційний принцип гласності в діяльності органів державної влади України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02/ В. О. Серьогін. – Х., 1998. – С. 20–25.

311. Сигеле С. Преступная толпа /С.Сигеле.– М.: Институт психологии РАН, Издательство “КСП+”, 1999. – 320 с.

312.Ситник П. К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П. К. Ситник // Національна безпека України. –2004. – № 1/2. – С. 50 – 53.

313.Скуратівський В.А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посібн./ В.А.Скуратівський, М.Ф. Шевченко.– К.: Вид-во УАДУ. – 1999. – 186 с.

314. Слісаренко І. Ю. Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління [Електронний ресурс] /І. Ю. Слісаренко. – Режим доступу: http://www.pravo/vuzlib.org/book_z42628.html.

315.Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень. / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000.

316.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Ексмо, 2007.– 960 с.

317. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации / А.В. Соколов. – СПб.: СПбГУП, 1996. – 319 с.

318. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А.В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 461 с.

319. Соколова М. А. Электронное правительство и электронное правление: к вопросу об иерархии понятий / М. А. Соколова // Технологии информационного общества: Интернет и современное общество: тр. VIII Всерос. объединен. конф. (Санкт-Петербург, 8-11 нояб. 2005 г.). – СПб.: Прогресе, 2005. – С. 162-163.

320. Соснін О. Інформаційно-комунікативна компетентність громадянина в процесах формування громадянського суспільства / О. Соснін // Віче. – 2012. – №20. – 34-45.
321. Спенсер Г. Западно-европейская социология XIX века / Г. Спенсер. – М. : Мысль, 1996. – 574 с.
322. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Г. Спенсер. – Минск : Современный литератор, 1998. – 1407 с.
323. Стиглиц Дж. Прозрачное правительство “Право на свободу слова. Роль СМИ в зкономическом развитии” / Дж. Стиглиц ; Ин-т Всемирного банка Исследования по проблемам развития. – М. : Весь Мир, 2005. – 636 с.
324. Стоцький В.В. Роль та функції комунікативних технологій у процесі демократизації політичної системи // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 137-139.
325. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр. / Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
326. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: концептуальний аналіз. – Чернівці: Просвіта, 2010. – 412 с.
327. Сунгуров А. Ю. Модели взаимодействия органов государственной власти и структур гражданского общества: российский опыт [Электронный ресурс] / А. Ю. Сунгуров // Электрон. журнал RELGA. – № 9 (172). – 30.06.2008. – Режим доступа: <http://relga.ru/Enviroп/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2204&levell=main&level2=articles>
328. Тард Г. Личность и толпа. Очерки по социальной психологии / Г. Тард; [пер. с фр.]. – СПб.: Издание А. Большакова и Д. Голова, 1903.–178 с.
329. Телешун С. Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору / С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 4. – С. 185-196.

330. Терещенко Д. А. Організаційно-правове забезпечення комунікативної діяльності місцевих органів влади : дис. ... канд наук з державного управління: 25.00.02 / Д.А. Терещенко; Харківський РІДУ. – Харків, 2009. – 207 с.

331. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. / В Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.

332. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у мм. Києві та Севастополі державній адміністрації затверджен Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

333. Тихомирова Є. Б. Комунікаційна політика ЄС : Програма Ргіпсе / Є. Б. Тихомирова // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. К., 2011. – Вип. 11. – С.254-260.

334. Тихомирова Є.Б. Зв'язки з громадськістю: навчальний посібник/ Є.Б. Тихомирова – Київ: НМЦВО, 2001 – 560 с.

335. Ткаченко А. Теоретичне розуміння та суть поняття “електронного уряду” / А. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://conferences.neasmo.org.ua/node/1312>

336. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах (перекл. з французької Г.Філіпчука та М.Москаленка) / А.Токвіль – К.: Видавничий дім “Всесвіт”, 1999 – 590 с.

337. Торяник В.М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.М. Торяник; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2006. – 17 с.

338. Тоффлер Э. Метаморфози власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI в. / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2003. – 669 с.

339. Тоффлер Э. Третья волна / пер. с англ./ Э.Тоффлер. – М.:АСТ, 2002. – 781 с.
- 340.Тоффлер Э. Шок будущего/Э. Тоффлер. – М.:АСТ, – 2008, –560 с.
341. Третій сектор в Україні: проблеми становлення /М.Ф.Шевченко (кер.авт.кол.), В.А.Головенько, Ю.М.Галустян та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 173 с.
342. Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры / Пер. с англ./ Л.Уайт. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1064 с.
343. Уилхем Д. Коммуникация и власть /Д. Уилхем. – СПб.: ТОО “ПНД-Систем”, 2003. – 144 с.
344. Уотсон Дж. Психология как наука о поведении. / Дж. Уотсон – М.: АСТ 1998. – 672 с.
345. Урядовий веб-сайт “Громадянське суспільство і влада”– Режим доступа : <http://civic.kmu.gov.ua>.
346. Усаченко Л. Громадські дорадчі ради: стан та перспективи функціонування // Ефективність державного управління. – 2009. – вип. 18/ 19. – С. 388 – 390.
347. Усаченко Л. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі / Л. Усаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>
348. Фергюсон Адам. Опыт истории гражданского общества / пер. с англ. Под ред. М.А.Абрамова. / Адам Фергюсон. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2000 – 392 с.
349. Фромм Э. Иметь или быть?/ пер. с англ. Н.Петренко / Э.Фромм // – К. : Ника- Центр, 1998. – С. 189-384.
350. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО “Издательство АСТ”: 2004. – 730 с.

351. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі: прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. // Юридичний вісник України. – 2002. – № 50. – С.34-56.

352. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия/ Ю. Хабермас // Вестник Московского университете. Серия 7, Философия. – 1993. – № 4. – с. 43 - 63.

353. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность/ Ю. Хабермас – М.: Академия, 1995. – 245 с.

354. Хабермас Ю. Коммуникативное действие и дискурс [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас. – Режим доступа : <http://www.Philschi.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html>

355. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций./ Р. Харрис. – Спб.: Прайм – Евростандарт, 2002. – 448 с.

356. Хмара О. Електронний уряд Януковича вже 10 років як паперовий [Електронний ресурс] / О. Хмара, О. Кіфенко О. Тимченко. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/02/19/6983815/>

357. Холод О.М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О.М. Холод.– К. : КиМУ, 2010. – 391 с.

358. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні : нормат.-правові док. / В. В. Цветков, І.О. Кресіна. – К. : Ін Юре, 2003. – 95 с.

359. Цвих В. Групи інтересів, їх інститути та організації в громадянському суспільстві / В. Цвих // Людина і політика. – 2002. – № 3. – С. 33-46.

360. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади [Текст] / Політичний менеджмент.–2009. –№3.– С.129-136.

361. Чак Є. Чи правильно ми говоримо?/ Є. Чак – К.: Освіта, 1997. – 240 с.
362. Червякова О. В. Аналіз та узагальнення досліджень з державного управління щодо формування громадянського суспільства / О. В. Червякова // Науковий вісник АМУ. – Серія: Управління. – К. : ВПЦ АМУ, 2013. – Вип. 2/2013. – С. 222–232.
363. Черных А. И. Социология массовых коммуникаций : учеб. пособие / А. И. Черных; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 451 с.
364. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации и коммуникативной политики / Ф. И. Шарков. – М.: Знание, 2012. – 547 с.
365. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння /С. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2. – С.23-25.
366. Шпортько О. Поле публічної політики / О.Шпортько //Політичний менеджмент. – 2010. – № 5 (44). – С. 90-96.
367. Якобсон Л.І. “Школа демократии”: формирование “гражданских добродетелей”/ Л.І. Якобсон //Общественные науки и современность. – № 1, 2014. – С. 93-106.
368. Як організувати державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства / [М.В. Лациба, О.С. Хмара, А.О. Красносільська [та ін.] ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство "Україна", 2011. – 224 с.
369. Якубовський О. П. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : монографія / О. П. Якубовський, Т. О. Бутирська. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – 196 с.

370. Ясперс К. Коммуникация [Электронный ресурс] / К. Ясперс. – available at: <http://existentialism.tractaty.ru>.

371. An Accord Between the Government of Canada and the Voluntary Sector. Ottawa, December 2001.– available at: <http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection/CP32-75-2001E.pdf>.

372. Anheir H. Global civil society / H. Anheir, M.Classias// Oxford; New York: Oxford University Press, 2001.– P.23-24.

373. Building on Strength: Improving Governance and Accountability in Canada's Voluntary Sector. Ottawa, February 1999. – available at: http://www.voluntary-sector.ca/eng/publications/1999/building_strength.pdf.

374. Cooley C.H. The Significance of Communication // Reader in Public Opinion and Communication / C.H. Cooley / ed. by B. Berelson, M. Janowitz. – N.Y., 1953. P. 112.

375. Davidson P. Mass Media: Systems and Effect/ P. Davidson, I. Boy. – N. Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1976. – P. 161.

376. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K.Deutsch. – London: Free Press of Glencoe, 2003. – 316 p.

377. Fukuyama F. The end of history? / Fukuyama F. //The National Interest, 1989. N 16 (Summer). – P.67-98.

378. Goroett I.C., O'Donnell V. Propaganda and Persuasion/ I.C.Goroett, V. O'Donnell. – N. Y., 1992. P. 218.

379. Hovland C. I. Communication and Persuasion: Psychological Studies of Opinion Change/ C. I. Hovland., I. L.Janis, H. H. Kelly. – New Haven, 1953. – P.34

380. Hovland C.I. Experiments in Mass Communication/ C.I Hovland, A.A.Lumsdaine, F.D. Sheffield. – Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1949. –P.71

381. Key Findings: Public Opinion in Ukraine / International Foundation for Electoral Systems. – Washington, 2015. – P. 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/>

382. Lasswell H. Propaganda Techniques in the First World War. /A. Knopf, H.Lasswell //The Structure and Function of Communication in Society, in: Mass Communication / ed. by W. Schramm. –N. Y.: Urbana: Univ. of Illinois Press, 1960.

383. Lazarsfeld P. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign/ P. Lazarsfeld., B.Berelson, H. Gaudet. –N. Y: Columbia University Press, 1969). – P.101.

384. Lazarsfeld P. Mass Communication, Popular Taste & Organized Social Action / P.Lazarsfeld, R.Merton //W. Schramm (ed.). – Urbana,1970. –P. 498.

385. Manin B.On Legitimacy and Political Deliberation, Political Theory / B. Manin. –1987. –Vol. 15. –351 p.

386. McGuire W. S. The Nature of Attitudes and Attitude Change. In: The Handbook of Social Psychology/W. S. McGuire (ed. by G. Lindzey & E. Aronson).– Vol.3, Cal., 1969. – 222 p.

387. McQuail D. Mass Communication and Public Interest: Towards Social Theory for Media Structure and Performance/ D. McQuail //Crowley D., Mitchell D. (eds.) Communication Theory Today. – London.: Polity Press, 1994. – P. 241-254.

388. McQuail D. Windahl S. Communication Models for the Study of Mass Communication/D. McQuail. – London, 1981. –221 p.

389. Mead G.H. Geist, Identitat und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus/ G.H. Mead. (hg. Von Ch. W. Morris) –1968. –P.23.

390. Nations in Transit – Ukraine (2012) [Электронный ресурс]. – available at: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/> Ukraine.

391. Park R. News as a form of knowledge (1940) / Park R. // R.H. Turner (ed.). On Social and Collective Behavior. Chicago: Chicago University Press, 1967. – pp. 32-52.

392. Propaganda and Communication in World History // ed. by H. Lasswell, D. Lerner, H. Speicr. – Honolulu, 1979. –Vol. I. – P. 4.

393. Shannon C. The Mathematic Theory of Communication/ C.Shannon, W. Weaver. – Urbana, Illinois: University of Illinois Press, 1948. – P.47.

394. The 2011 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Электронный ресурс]. – available at: http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/

395. White D. M. The Gatekeeper: A Case-study in the Selection of News/ D. M. White// /Journalism Quarterly, 1950, – N 27. – P. 383-390.

396. Wright C.R. Functional Analysis and Mass Communication / C.R. Wright // Public Opinion Quarterly, 1960, – N 24. –P. 606-620.